गोविन्द बहादुर मल्ल गोठालेको बाह्र कथा कथा सङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौँ
पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता
इन्द्र प्रसाद सापकोटा
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौँ
२०७०

गोविन्द बहादुर मल्ल गोठालेको बाह्र कथा कथा सङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन – इन्द्र प्रसाद सापकोटा – २०७०

गोविन्द बहादुर मल्ल गोठालेको बाह्र कथा कथा सङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौँ
पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता
इन्द्र प्रसाद सापकोटा
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौँ

२०७०

शोध निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अर्न्तगत नेपाली स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको छात्र इन्द्र प्रसाद सापकोटाले **बाह्र कथा** कथा सङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । निकै नै धैर्यता र परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

शिक्षक सहायक दीपकप्रसाद ढकाल

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर

मिति :२०७०/०६/०६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अर्न्तगत त्रिभुवन विश्वविद्यालयका छात्र इन्द्र प्रसाद सापकोटाले त्रि. वि. स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) मा नेपाली विषयको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको **बाह्रकथा कथा** सङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन नामक शोत्रपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति **हस्ताक्षर**

प्रा.डा. देवी प्रसाद गौतम ....

(विभागीय प्रमुख)

शिक्षक सहायक दीपक प्रसाद ढकाल ....

(शोध निर्देशक)

प्रा.मोहनराज शर्मा ....

(बाह्य परीक्षक)

मिति : २०७०/०६/१०

कृतज्ञता ज्ञापन

बाह्रकथा कथा सङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको यस शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वषको दशौं पत्रको प्रयोजनको लागि सम्मानीय गुरु दीपक प्रसाद ढकालको निर्देशनमा तयार गरेको हुँ । आफ्नो कार्यव्यस्तताका बाबजुद पनि मलाई यो शोधपत्र तयार गर्ने सन्दर्भमा आवश्यक निर्देशन सल्लाह सुझाव एवम् सामग्री सङ्कलनका क्रममा सहयोग गर्नुहुने श्रद्धेय गुरु प्रति म आभार प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा महत्त्वपूर्ण सल्लाह सुझाव दिनु हुने यस विश्वविद्यालयका गुरुप्रति आभारी छु । त्यसैगरी प्रस्तुत शीर्षकमा अध्ययन गर्नका निम्ति स्वीकृत प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख डा. देवी प्रसाद गौतम तथा नेपाली केन्द्रीय विभाग प्रति म हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । शोधपत्र तयारीका क्रममा सामग्री सङ्कलनका निम्ति सहयोग गर्ने त्रिभुवन विश्वविद्यालय केन्द्रीय पुस्ताकालय तथा नेपाली केन्द्रीय विभागको विभागीय पुस्ताकलय प्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

मेरो यो अध्ययनलाई यो क्षणसम्म ल्याई सदैव प्रेरणा, सहयोग र सद्भाव प्रदान गर्नुहुने मेरा पुज्यनीय पिता डिल्ली प्रसाद सापकोटा, माता लीलावती सापकोटा, दिदी माया देवी पौडेल तथा सम्पूर्ण परीवारप्रति सदा ऋणी छु । त्यस्तै गरी आर्थिक तथा व्यवहारिक पक्षसँग सामना गरी मेरो अध्ययन तथा शोधलेखन कार्यमा हौसला दिने बैनी गोमा आचार्य तथा अन्य परिवार प्रति आभार प्रकट गर्न चाहन्छु ।

यस शोधपत्र तयारीका निम्ति सहयोग गर्नुहुने मित्रहरू कृष्णप्रसाद घिमिरे, सावित्री शर्मा, दिवाकर सापकोटा, सरोज खनाल, नेत्रप्रसाद उपाध्याय, बाबुराम आचार्य तथा कम्प्युटर टङ्कनमा सहयोग गर्नुहुने शालिग्राम शर्मा 'किशोर' र क्रियटिभ कम्प्युटर प्रति पनि हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा यो शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सविनय अनुरोध सहित नेपाली केन्द्रीय विभाग त्रि. वि कीर्तिपुर समक्ष पेश गर्दछु ।

....

इन्द्र प्रसाद सापकोटा

स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि. वि कीतिपुर

शैक्षिक सत्र २०६६/०६७

क्याम्पस रोल नं. २५३

त्रि.वि. दर्ता नं. : ६-१-५३-१६६-२००२

मिति : २०७०/०६/१०

विषय सूची

पेज नं.

पच्छिेद एक : परिचय **१-६**

१.१ विषय परिचय १

१.२ समस्याको कथन २

१.३ उद्देश्य कथन २

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा २

१.५ शोध विधि ५

१.६ अध्ययनको सीमाङ्कन ५

१.७ अध्ययनको औचित्य ६

१.८ शोधपत्रको रूपरेखा ६

परिच्छेद दुई गोविन्द वहादुर मल्ल गोठालेको कथाकारिता **७-२२**

२.१ विषय परिचय ७

२.२ कृतिपरक अध्ययनको सामान्य परिचय ७

२.३ गोविन्द बहादुर मल्ल गोठालेको परिचय ९

२.४ कथा लेखनको पृष्ठभूमी १०

२.४.१ कथा लेखनको अनौपचारिक काल १०

२.४.२ कथा लेखनको औपचारिक काल ११

२.५ गोठालेका कथा यात्राको चरण विभाजन ११

२.५.१ विभाजनका आधार ११

२.५.२ पहिलो चरण (विं. सं. १९९७-२००४) १२

२.५.३ दोस्रो चरण (वि.स. २००४-२०४०) १३

२.५.४ तेस्रो चरण (वि.स.२०४१-२०६७) १५

२.६ गोठालेका कथागत प्रवृत्ति १८

२.६.१ वस्तु योजनागत प्रवृत्ति १८

२.६.२ पात्र योजनागत प्रवृत्ति १९

२.६.३ परिवेश योजनागत प्रवृत्ति २०

२.६.४ दृष्टिविन्दु योजनागत प्रवृत्ति २०

२.५ निष्कर्ष २१

परिच्छेद तीन : बाह्र कथामा प्रयुक्त अभिमुखीकरण योजना **२३-४१**
३.१ परिचय २३
३.२ अभिमुखीकरण योजनाको सैद्धान्तिक स्वरूप २३
३.३ आँखा कथाको अभिमुखीकरण २४
३.४ गीता र मीना कथाको अमिमुखीकरण २५
३.५ छोरीको बाबु कथाको अभिमुखीकरण २७
३.६ सुशीला भाउज्यू कथाको अभिमुखीकरण २८
३.७ वाढी कथाको अभुमुखीकरण ३०
३.८ आगलागी कथाको अभिमुखीकरण ३१
३.९ बुबू कथाको अभिमुखीकरण ३२
३.१० बलात्कार कथाको अभिमुखीकरण ३४
३.११ साधन कथाको अभिमुखीकरण ३५
३.१२ यस्तो पनि भएको थियो कथाको अभिमुखीकरण ३६
३.१३ त्यस बखत भएको यो कुरा कथाको अभिमुखीकरण ३८
३.१४ इतिहासले विर्सेको घटना कथाको अभिमुखीकरण ३९
३.१५ निष्कर्ष ४०
परिच्छेद चार : बाह्र कथामा प्रयुक्त मूल्याङ्कन योजना **४२-५७**
४.१ परिचय ४२
४.२ मूल्याङ्कन योजनाको सैद्धान्तिक स्वरूप ४२
४.३ आँखा कथामा प्रयुक्त मूल्याङ्कन ४३
४.४ गीता र मीना कथामा प्रयुक्त मूल्याङ्न ४४
४.५ छोरीको बाबु कथामा प्रयुक्त मूल्याङ्कन ४५
४.६ सुशीला भाउज्यू कथामा प्रयुक्त मूल्याङ्कन ४६
४.७ बाढी कथामा प्रयुक्त मूल्याङ्कन ४८
४.८ आगलागी कथामा प्रयुक्त मूल्याङ्कन ४९
४.९ बुबू कथामा प्रयुक्त मूल्याङ्कन ५१
४.१० वलात्कार कथामा प्रयुक्त मूल्याङ्कन ५१
४.११ साधन कथामा प्रयुक्त मूल्याङ्कन ५२
४.१२ यस्तो पनि भएको कथामा प्रयुक्त मूल्ल्याङ्कन ५३

४.१३ त्यस वखत भएको त्यो कुरा कथामा प्रयक्त मल्याङ्कन ५४
४.१४ इतिहासले विर्सेको घटना कथ ्कन ५५
४.१५ निष्कर्ष ५७

परिच्छेद पाँच : बाह्रकथामा प्रयुक्त परिणाम योजना ५८-६७

५.१ परिचय ५८
५.२ परिणाम योजनाको सैद्धान्तिक स्वरूप ५८
५.३ आँखा कथामा प्रयुक्त परिणाम ५९
५.४ गीता र मीना कथामा प्रयुक्त परिणाम ५९
५.५ छोरीको बाबु कथामा प्रयुक्त परिणाम ६०
५.६ सुशीला भाउज्यू कथामा प्रयुक्त परिणाम ६१
५.७ बाढी कथामा प्रयुक्त परिणाम ६२
५.८ आगलागी कथामा प्रयुक्त परिणाम ६२
५.९ बलात्कार कथामा प्रयुक्त परिणाम ६३
५.१० बुबू कथामा प्रयुक्त परिणाम ६४
५.११ यस्तो पनि भएको थियो कथामा प्रयुक्त परिणाम ६४
५.१२ साधन कथामा पयुक्त परिणाम ६५
५.१३ त्यस वखत भएको त्यो कुरा कथामा प्रयुक्त परिणाम ६५
५.१४ इतिहासले विर्सेको घटना कथामा प्रयुक्त परिणाम ६६
५.१५ निष्कर्ष ६७

परिच्छेद छ : उपसंहार तथा निष्कर्ष ६८-७०

परिशिष्ट ७१-७७

सन्दर्भ सामग्री सूची

सङ्क्षेपीकृत शब्द सूची

सङ्क्षिप्त रूप	**पूर्ण रूप**
अप्र.	अप्रकाशित
आई.एस्सी.	इन्टर मिडियट अफ साइन्स
ऐ.	ऐजन
क्र.सं.	क्रमसङ्ख्या
चौ.सं.	चौथो संस्करण
डा.	डाक्टर
ते.सं.	तेस्रो संस्करण
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो.सं.	दोस्रो संस्करण
ने.के.वि.	नेपाली केन्द्रीय विभाग
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
प.सं.	पहिलो संस्करण
प्रा.	प्राध्यापक
पृ.	पृष्ठ
वि.सं.	विक्रम संवत्
सम्पा.	सम्पादक/सम्पादन

पच्छिेद एक

परिचय

१.१ विषय परिचय

बाह्रकथा (२०५२) गोविन्द बहादुर मल्ल गोठाले (१९७९-२०६७) को कथासङ्ग्रह हो । यस बाह्रकथामा आँखा, गीता र मीना, छोरीको बाबु, सुशीला भाउज्यू, बाढी, आगलागी, बलात्कार, बुबू, त्यस्तो पनि भएको थियो, साधन, त्यस बखत भएको त्यो कुरा र इतिहासले बिर्सेको घटना नामक कथाहरू प्रकाशित छन् । गोठालेका यी कथाहरूमध्ये प्रायः कथामा काठमाडौंली सहरीया जीवनको प्रतिविम्ब देख्न सकिन्छ ।

कथाकार गोठाले नेपाली समाजका यथार्थ घटनालाई समेटेर कथा लेख्न सफल भएका छन् र नेपाली समाजका यथार्थ पात्रको प्रयोग, राणाकालीन विषयवस्तुमा आधारित घटनाको प्रयोग पनि गरेको पाइन्छ । उनको प्रमुख विशेषता भनेको मनोविश्लेषणात्मकता हो । गोठालेका कथामा प्रस्तुत विषयवस्तु, पात्रप्रयोजन, परिवेश र भाषाशैलीले उनको कथाकारिताको पुष्टि गर्दछ । नेपाली सहरीया समाजमा पाइएका र पाइने विभिन्न किसिमका घटना र पात्रलाई आफ्नो आख्यानको विषयवस्तु बनाएका कारण यिनी चर्चित कथाकारका रूपमा प्रसिद्ध छन् ।

कृतिपरक समालोचनान, समालोचनाका क्षेत्रमा विकसित भएको कृति विश्लेषणको नयाँ प्रारूप हो । यसको थालनी भाषापरक समालोचनाका रूपमा भएको हो । समालोचनाले कृतिपरक मोड लिए पछि आत्मपरक समालोचना अवसानतिर लागेको छ । कृतिपरक समालोचना वस्तुनिष्ठ हुनाका साथै वैज्ञानिक पनि छ । कृतिपरक समालोचनाले कृतिलाई लेखक, पाठक, परिवेश, कृति आदि आधारबाट हेरेको हुन्छ । यी मध्ये कृतिका आधारमा हेर्ने प्रक्रिया कृतिकेन्द्री समालोचना हो । यसलाई पाठकेन्द्री समालोचना पनि भनिन्छ । यस्तो अध्ययनमा सम्पूर्ण महत्त्व कृतिलाई दिइन्छ । कृति नै प्रधान बन्न पुग्छ । कृतिलाई आधार मानेर गरिने यस खालको विश्लेषणमा कृतिगत भाषा र तथ्याङ्कका आधारमा कृतिको विश्लेषण गरिन्छ । रचनाका पक्षबाट हेरिने यस पद्धतिमा साहित्य बाहिरबाट होइन साहित्यभित्रबाट साहित्यको समीक्षा गरिने हुँदा कृतिले पूर्ण आयाम पाउँछ । कृतिपरक वा पाठपरक समालोचना यसै प्रकारको विश्लेषण हो ।

प्रस्तुत शोधपत्रमा बाह्रकथा भित्रका बाह्रवटा कथालाई लेख्य सङ्कलन मानी विश्लेषण गरिएको छ । कृतिपरक अध्ययन भित्र आख्यानात्मक सङ्कथन विश्लेषणको प्रारूपलाई सैद्धान्तिक पर्याधार मानी त्यसका घटकहरूको विश्लेषणमा आधारित भएर हेरिएको छ ।

१.२ समस्या कथन

नेपाली साहित्यका विविध विधामा कलम चलाएर कथाका क्षेत्रमा बढी चर्चित बन्न पुगेका गोठालेका पाँचवटा कथा सङ्ग्रहमध्ये यस शोधपत्रमा बाह्रकथाको कृतिपरक अध्ययनका लागि यस्ता समाख्यानात्मक सङ्कथनका घटकहरूको निर्धारण र तत् घटकहरूको ढाँचामा आख्यानलाई ढाली विश्लेषण गर्नु नै प्रस्तुत शोधको मुख्य समस्या हो । तसर्थ प्रस्तुत शोधपत्र निम्नलिखित समस्यामा केन्द्रित रहेको छ ।

(क) कृतिपरक अध्ययनको सामान्य परिचय र गोविन्द बहादुर मल्ल गोठालेको समिष्ट कथाकारिता कस्तो रहेको छ ?

(ख) बाह्रकथामा प्रयुक्त अभिमुखीकरण योजना कस्तो छ ?

(ग) बाह्रकथामा प्रयुक्त मूल्याङ्कन योजना कस्तो छ ?

(घ) बाह्रकथामा प्रयुक्त परिणाम योजना कस्तो छ ?

१.३ उद्देश्य कथन

बाह्रकथा सङ्ग्रह भित्रका कथाहरू समाख्यानात्मक सङ्कथन सम्वद्ध पाठ हुन् । पाठका रूपमा कथालाई लिइ तिनलाई सङ्कथन घटकको आधारमा विश्लेषण गर्नु नै प्रस्तुत शोधपत्रको मूल उद्देश्य हो । यसैका केन्द्रीयतामा अन्य विशिष्ट उद्देश्य समेत सम्वद्ध भई आउछन् । तिनलाई प्रस्तुत शोधपत्रका सन्दर्भमा निम्न उद्देश्य कथन अन्तर्गत प्रष्ट पारिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्रका उद्देश्य निम्न रहेका छन् :

क) कृतिपरक अध्ययनको सामान्य परिचय दिनुका साथै गोविन्द बहादुर मल्ल गोठालेको समष्टि कथाकारिताको निरूपण गर्नु,

ख) बाह्रकथामा प्रयुक्त अभिमुखीकरण योजनाको विश्लेषण गर्नु,

ग) बाह्रकथामा प्रयुक्त मूल्याङ्कन योजनाको विश्लेषण गर्नु,

घ) बाह्रकथामा प्रयुक्त परिणाम योजनाको विश्लेषण गर्नु,

उपर्युक्त उद्देश्यका केन्द्रीयतामा रही प्रस्तुत शोधपत्रको शोध्य विषयको अध्ययन गरिएको छ ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

गोविन्द बहादुर मल्ल गोठाले उपन्यासकार नाटककारका अतिरिक्त सफल एवम् चर्चित कथाकार हुन् । गोठालेका कृतिहरूमा विधापरक तत्त्वका रूपमा जे जति विश्लेषण भए तापनि

कृतिपरक अध्ययन भने भएको देखिदैन । उसको यस विषयसँग सम्वद्ध रहेर अध्ययन अनुसन्धान नभएको भए तापनि यसको अध्ययन गर्नलाई सघाउ पुग्ने गरी गरिएका केही सैद्धान्तिक र प्रायोगिक कार्यलाई यस अन्तर्गत समेट्ने प्रयास गरिएको छ ।

क) गोविन्द बहादुर मल्ल गोठालेका कथामा पाइने सामाजिकताको विश्लेषण र मूल्याङ्कन (२०३६)

रमेशकुमार भट्टराईले त्रिभुवन विश्वविद्यालय स्नातकोत्तर अप्रकाशित शोधपत्रमा गोविन्दबहादुर मल्ल गोठालेको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्त्वको विश्लेषण गर्दै उनका कथाहरूमा पाइने सामाजिकताको विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरेका छन् । प्रयुक्त शोधपत्रमा भट्टराईले उनको कथाकारिताका बारेमा पनि सङ्क्षिप्त चर्चा गरेका छन् । हुनत यस शोधपत्रमा अझसम्म नभएको कृतिपरक अध्ययनको ढाँचा प्रयोग गरिएको छ र त्यो ढाँचाको उल्लेख भट्टराईको शोधपत्रमा नभए तापनि गोठालेको कथाकारिताको अध्ययन गर्नका निम्ति प्रस्तुत अप्रकाशित शोध उपयोगी सिद्ध मानिएको छ ।

ख) समकालीन समालोचना सिद्धान्त र प्रयोग (२०५५)

मोहनराज शर्माले यसमा समकालीन समालोचनामा आख्यान विश्लेषणको वस्तुपरक मापदण्ड अझैं तयार नभएको उल्लेख गर्दै आख्यानको सङ्कथन र सङ्कथनका संरचना तत्त्वको सैद्धान्तिक परिचय सहित विश्लेषणको प्रारूप प्रस्ततु गरेका छन् । आख्यान विश्लेषणको सङ्कथनात्माक प्रारूप अन्तर्गत यिनले **कृष्णे र खुकुरी** तथा **खोप** कथाको विश्लेषण गरेका छन् । आख्यान विश्लेषणका क्रममा मूल पाठमा आधारित प्रजनित पाठको उल्लेख गरी ल्यावोव र स्ट्रव्सद्वारा प्रस्तुत आख्यान विश्लेषणका प्रारूप अभिमूखीकरण मूल्याङ्कन परिणाम आदिलाई प्रयोग गरेका छन् । यिनले सैद्धान्तिक अवधारणा र विश्लेषणका प्रायोगिक ढाँचासहित आख्यान विश्लेषणको नव अवधारणा प्रस्तुत गरेका छन् । पाठको मूल्याङ्कन र तदनुरूपको विश्लेषणले यसलाई सुत्रात्मक बनाएको छ । वस्तुपरक र भाषावादी मानिएको यस अध्ययनले आख्यान योजनालाई परम्परागत भन्दा भिन्न ढङ्गमा प्रस्तुत गरेको छ ।

प्रस्तुत शोध पनि आख्यानात्मक सङ्कथनको विश्लेषणमा आधारित छ । यसकारण आख्यानलाई सङ्ख्याङ्कन गर्ने त्यसको आख्यान योजनालाई तार्किक ढङ्गले हेर्ने र त्यसको पाठपरक विश्लेषणका क्रममा आवश्यक सिद्धान्त र पर्याधार प्राप्त भएको छ । आख्यानात्मक पाठलाई त्यसको वस्तुपरक ढङ्गले विश्लेषण गर्नु नै मुख्य कार्य भएकाले उक्त कार्य यस शोधपत्रका निम्ति उपयोगी सिद्ध भएको छ ।

ग) आधुनिक तथा उत्तर आधुनिक पाठकमैत्री समालोचना (२०६६)

मोहनराज शर्माले यस पुस्तकमा कृतिपरक समालोचना पाठपरक अध्ययनको उल्लेख गरेका छन् । कृतिपरक समालोचनाको पृष्ठभूमि कृतिपरक समालोचनाको अलग्गै विशिष्ट स्वरूप भएको उल्लेख गरेका छन् । यिनका मतमा कृतिको वर्हिनिष्ठ तहबाट होइन अन्तर्निष्ठ तहबाट विश्लेषण गर्नुपर्दछ । कृतिपरक तथ्याङ्क र भाषाको आलोकमा गरिने विश्लेषण पद्धति नै पाठपरक विश्लेषण हुन्छ भनेका छन् ।

यिनले पाठपरक विश्लेषणका आधारहरू अन्तर्गत आख्यान विश्लेषणको प्रारूप नामक शीर्षकमा उन्नाइसौ शताब्दिको अन्त्यतिर देखिएको र बीसौँ शाताब्दिको उत्तरार्द्धमा हुर्के बढेको समकालीन समालोचनाले आख्यान अध्ययनको सङ्कथन विश्लेषण वाक्कला शास्त्र आदिले आख्यानको विश्लेषण गर्ने व्यवस्थित आधार दिई आख्यान विश्लेषणका महत्वपूर्ण प्रारूपहरू प्रस्तुत गरेका छन् । उपर्युक्त विभिन्न पद्धतिहरूले प्रदान गरेको आधारलाई समेटी वस्तुसार अभिमुखीकरण मूल्याङ्कन, परिणाम, उपवाक्य र कथान्तक जस्ता प्रारूपको सविस्तार वर्णन गरिएको छ । मेरो यस शोधकार्यमा बाह्रकथा भित्रका कथाहरूको कृतिपरक अध्ययनका रूपमा अभिमुखीकरण, परिणाम र मूल्याङ्कनका आधारमा गरिने भएका कारण उक्त प्रस्तुत यस शोधपत्रका निम्ति उपयोगी सिद्ध भएको छ ।

घ) मैनालीका कथाको सङ्कथन विश्लेषण (२०६९)

दीपकप्रसाद ढकालले यस अप्रकाशित शोधपत्रमा नयाँ ढाँचामा कृतिपरक अध्ययनमा आधारित रहेर गुरूप्रसाद मैनालीका छिमेकी, परालको आगो र सहिद कथको तालिका सहित विश्लेषण गरेका छन् । आख्यान विश्लेषणका क्रममा मूलपाठमा आधारित प्रजनित पाठको उल्लेख गरी ल्यावोव र स्ट्रब्सद्वारा प्रस्तुत आख्यान विश्लेषणका प्रारूप अभिमुखीकरण मूल्याङ्कन परिणाम आदि तत्त्वमा कृतिलाई ढालेर विश्लेषण गरेका छन् । वस्तुपरक र भाषावादी मानिएको यस विश्लेषणले आख्यान विश्लेषण योजनालाई परम्परित भन्दा भिन्न ढङ्गमा प्रस्तुत गरेको छ । यस शोधकार्यमा पनि वाक्यात्मक संरचनालाई न्यूनतम एकाई मानेर त्यस माथिका सोपान क्रमिक संरचना, प्रसङ्ग, दृश्य, भाग र पूर्णपाठलाई अन्तर सम्बन्ध र आन्तरिक सम्बन्धका तहबाट अध्ययन गरिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्र पनि यही संरचनामा आधारित भएर कृतिहरूको विश्लेषण गरिने हुँदा यो उपयोगी सिद्ध मानिन्छ ।

१.५ शोध विधि

१.५.१ सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत शोधपत्र तयारीका क्रममा विश्लेष्य पाठ अन्तर्गत सोधेश्यमूलक चयनका आधारमा **बाह्रकथा** कथासङ्ग्रह भित्रका कथाहरूलाई प्राथमिक स्रोतका रुपमा र सो सम्बन्धित अन्य पुस्तक, पत्र-पत्रिका आदिलाई द्वितीय स्रोत मानिएको छ । लिखित पाठ आफैमा द्वितीयक हुने भए तापनि लेख्य आख्यान पाठमा नै प्राप्त हुने भएकोले प्राथमिक मानिएको छ ।

१.५.२ विश्लेषण विधि

प्रस्तुत शोधपत्र तयारीका निम्ति पाठलाई संरचनात्मक सङ्कथनमा प्रस्तुत गरिएको छ । यस आधारमा पाठको सम्पूर्ण विवरणलाई तालिककरण गरी देखाइएको छ । तालिकामा पाठका भाग, दृश्य, प्रसङ्ग र प्रसङ्गसँग सम्बद्ध आख्यान उपवाक्यको सङ्केतात्मक ढाँचामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.५.३ सैद्धान्तिक पर्याधार

प्रस्तुत शोधमा आख्यान विश्लेषणको नयाँ आधार कृतिपरक विश्लेषण वा पाठपरक विश्लेषणलाई छानिएको छ । कृतिपरक विश्लेषणका निम्ति पाठ व्याकरणको प्रयोग गरिएकोछ । आख्यानलाई विश्लेषण गर्ने आधार अभिमुखीकरण, परिणाम र मूल्याङ्कन बनाइएको छ ।

१.६ अध्ययनको सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधपत्र तयारीका क्रममा गोविन्द बहादुर मल्ल गोठालेको **बाह्रकथा** कथासगङ्ग्रह भित्रका कथालाई विश्लेष्य पाठ मानिएको छ । यी बाह्रवटा पाठ आख्यान विधाका उपविधा कथासँग सम्बन्धित छन् । यिनलाई कथाको परम्परागत विधातात्त्विक ढङ्गले भन्दा पाठ व्याकरणको सैद्धान्तिक ढाँचा वस्तुसार, अभिमुखीकरण, परिणाम, मूल्याङ्कन, आख्यान उपवाक्य र कथान्तक मध्ये अभिमुखीकरण, परिणाम र मूल्याङ्कनका अधारमा मात्र विश्लेषण गरिएको छ । उक्त सङ्ग्रहका दुईवटा कथालाई भने संरचनाका आधारमा तालिकीकरणका रूपमा विश्लेषण गरिएको छैन । यसका निम्ति वाक्यात्मक संरचनालाई न्यूनतम एकाइ मानी त्यस माथिका सोपानक्रमिक संरचना, प्रसङ्ग, दृष्य, भाग र पूर्णपाठलाई अन्तरसम्बन्ध र आन्तरिक सम्बन्धका तहबाट अध्ययन गरिएको आख्यानात्मक विभाजन र त्यसको पूर्वाधार सम्बन्ध सङ्केतात्मक ढाँचामा प्रस्तुत गर्नु नै यसको सीमा रहेको छ ।

१.७ अध्ययनको औचित्य

गोविन्द बहादुर मल्ल गोठालेले साहित्यका विभिन्न विधामा कलम चलाएर पनि कथाकारका रूपमा प्रसिद्ध मानिन्छन् । गोठालेका पाँचवटा कथासङ्ग्रहहरूको विधातात्त्विक विश्लेषण भए तापनि कृतिपरक विश्लेषण नभएका कारण **बाह्रकथा** कथा सङ्ग्रहको सङ्कथनात्मक तत्त्वका आधारमा विश्लेषण गरी नेपाली कथा परम्परामा यस कथा सङ्ग्रहले पुऱ्याएको योगदानको विश्लेषण गर्नु नै यस शोधपत्रको औचित्य रहेको छ ।

१.८ शोधपत्रको रूपरेखा

शोधकार्यलाई व्यवस्थित ढङ्गले सम्पन्न गर्न शोधपत्रको रूपरेखा तयार पार्नु जरुरी छ । प्रस्तुत शोधपत्रको संरचनालाई व्यवस्थित रूपमा प्रस्तुत गर्नका निम्ति निम्न छ वटा परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ ।

पहिलो परिच्छेद : शोध परिचय

दोस्रो परिच्छेद : कृतिपरक अध्ययनको सामान्य परिचय र गोविन्द बहादुर मल्ल गोठालेको कथाकारिता

तेस्रो परिच्छेद : बाह्रकथामा प्रयुक्त अभिमुखीकरण योजना

चौँथो परिच्छेद : बाह्रकथामा प्रयुक्त मूल्याङ्कन योजना

पाँचौ परिच्छेद : बाह्रकथामा प्रयुक्त परिणमा योजना

छैठौं परिच्छेद : उपसंहार तथा निष्कर्ष

परिशिष्ट : विश्लेष्य पाठको नमूना

सन्दर्भ सामग्री सूची

परिच्छेद दुई

कृतिपरक अध्ययनको सामान्य परिचय र गोविन्द वहादुर मल्ल गोठालेको कथाकारिता

२.१ विषय परिचय

प्रस्तुत परिच्छेदमा कृतिपरक अध्ययनको सामान्य परिचय र गोविन्द बहादुर मल्ल गोठालेको कथाकारिताको विश्लेषण गरिएको छ ।

२.२ कृतिपरक अध्ययनको सामान्य परिचय

कृतिपरक समालोचना, समालोचनाका क्षेत्रमा विकसित भएको कृति विश्लेषणको नयाँ प्रारूप हो । यसको थालनी भाषापरक समालोचनाका रूपमा भएको हो । समालोचनाले कृतिपरक मोड लिए पछि आत्मपरक समालोचना अवसानतिर लागेको छ । कृतिपरक समालोचना वस्तुनिष्ठ हुनाका साथै वैज्ञानिक पनि छ । कृतिपरक समालोचनाले कृतिलाई लेखक, पाठक, परिवेश, कृति आदि आधारबाट हेरेको हुन्छ । यी मध्ये कृतिका आधारमा हेर्ने प्रक्रिया कृतिकेन्द्री समालोचना हो । यसलाई पाठकेन्द्री समालोचना पनि भनिन्छ । यस्तो अध्ययनमा सम्पूर्ण महत्व कृतिलाई दिइन्छ । कृति नै प्रधान बन्न पुग्छ । कृतिलाई आधार मानेर गरिने यस खालको विश्लेषणमा कृतिगत भाषा र तथ्याङ्कका आधारमा कृतिको विश्लेषण गरिन्छ । आख्यानकार विलियन ल्याभवले द ट्रान्सफरमेसन अफ एक्सपेरियन्स एण्ड न्यारेटिभ सिन्ट्रयाक्स नामक कृतिमा प्रस्तावित आख्यान विश्लेषणको पूर्ण प्रारुपको सरलीकृत रुपमा सङ्गठनात्मक प्रारुप निम्न तरिकाले गर्न सकिने जनाएका छन् : वस्तुसार, अभिमुखीकरण, मूल्याङ्कन आख्यान उपवाक्य, परिमाण र कथान्तक वा समापक ।

वस्तुसार भनेको कथामा प्रयुक्त रहेका महत्ववूर्ण घटनाहरुलाई नछुटाईकन एक एक गरेर टिपिएको सुची हो अथवा सार सङ्क्षेपिकरण हो ।[१] कथामा घटित घटनाहरुलाई कार्यकारण शृङ्खलामा उतारेर राखिएको छोटो रुप नै वस्तुसार हो । जसको सार स्वयम् कृति भने हुँदैन ।

मोहनराज शर्माले **समकालीन समालोचना सिद्धान्त र प्रयोग**मा कथाको सार स्वयम् कथा हुँदैन । सार मूलभन्दा पृथक संरचना हो । सार मूलभन्दा पृथक संरचना भए तापनि मूलभन्दा

---

[१] शर्मा, मोहनराज (२०६६), आधुनिक तथा उत्तराधुनिक पाठकमैत्री समालोचना, ललितपुर : साझा प्रकाशन, पृ. १५० ।

उच्च र श्रेष्ठ नभएर मूलका तुलनामा सतही हलुका रचना हो भनेका छन् । वस्तुसार पाठक अनुसार फरक-फरक हुने हुँदा वस्तुसार ठ्याक्कै यहि भन्ने स्थिति रहदैन ।

अभिमुखीकरण भनेको आख्यानकारले आफ्नो कृतिको अगाडितिर पाठकको ध्यान आकर्षण गर्नका लागि राखिएका आकर्षण वाक्यहरु हुन् । पाठकले सर्सरती हेर्दा नै पाठकलाई उत्सुकता जनाउने खालका घटनाक्रम राखेका हुन्छन् । कतिपय आख्यानको शीर्षक नै त्यही प्रकारको हुन्छ ताकी त्यसले नै पात्रको उक्त कृतितर्फ आकर्षण बनाउन सहयोग गरेको हुन्छ । अभिमुखीकरण बुझ्नका लागि अभिमुखीकरण उपवाक्यका माध्यबाट तिनमा प्रयुक्त स्थान, व्यक्ति, क्रियाकलाप, स्थितिको पहिचान गर्नु पर्दछ । त्यसबाट आख्यानको उठानमा नै त्यो कहिलेको, कहाँको, के गरिएको कथा हो भन्ने थाहा पाउन सकिन्छ ।[२] पाठकले कृति पढ्ने रुचि लिन्छ वा लिँदैन भन्ने निर्धारण अभिमुखीकरणबाट हुन्छ । अभिमुखीकरण नै समग्र कृतिमा प्रयुक्त घटनाको पूर्वानुमानको परिचायक हुन्छ ।

मूल्याङ्कन भनेको उद्देश्य हो । कुनै पनि रचनामा लेखक स्वयम्को मूल्याङ्कन व्यक्त भएको हुन्छ । मूल्याङ्कन रचनाको प्रयोजनसँग गाँसिने हुँदा यसलाई उद्देश्य पनि भनिन्छ । आख्यानकारको मुख्य रुचि क्षेत्र र रुचि समेत यही मूल्याङ्कसँग सम्बद्ध रहन्छ । यो आख्यानको जनसुकै ठाउँमा पनि रहन सक्छ ।

आख्यान उपवाक्य भनेको समय श्रृङ्खला र कार्यकारण श्रृङ्खलालाई पुष्टि गर्नका निम्ति आख्यानमा आउने तत्व हो । प्रत्येक आख्यानात्मक कृतिमा न्यूनतम आख्यान रहन्छ नै तर त्यसभन्दा बढीमा ऐच्छिक कुरा हो । यही न्यूनतम वाक्यको रचना गर्ने वाक्यात्मक एकाइलाई आख्यान उपवाक्य भनिन्छ । आख्यानमा प्रयुक्त आख्यान उपवाक्यहरु जुन श्रृङ्खला तथा क्रममा आउछन् त्यसलाई परिवर्तन गर्न सकिदैन ताकी त्यसको परिवर्तनसँगै आख्यानको घटनाक्रम पनि पविर्तन हुन जान्छ । पहिलो अनुच्छेदका सङ्कटावस्थाले उब्जेका अन्य सङ्कटावस्था नै आख्यान उपवाक्य हुन् ।

परिणाम भनेको आख्यानका अन्त्यमा आउने निचोड हो । ययलाई फलागम पनि भनिन्छ । यो प्रायः कथाको अन्त्यतिर आउँछ । जुनसुकै आख्यानमा पनि आख्यानका पाँचवटा कार्यावस्था आरम्भ, यातना, प्राप्त्याशा, नियताप्ति र फलागम मध्ये जुनसुकै आख्यान पनि चरम अवस्थापछि

[२] शर्मा, मोहनराज (२०६३), समकालीन साहित्य सिद्धान्त र प्रयोग, काठमाडौँ : अर्क्सफोर्ड इन्टरनेशनल पब्लिकेशन, पृ. १४९ ।

वा प्राप्त्याशापछि नियताप्तितिर अगाडि बढेपछि परिणामका लक्षणहरु देखिन थाल्छन् । परिणाम मुख्यतः पात्र वा पात्रहरुले प्राप्त गर्ने फलका रुपमा देखा पर्छन् ।

समापन भनेको कथाको अन्त्य भागको पनि अन्तिम वाक्य वा अनुच्छेद हो । आख्यानलाई टुङ्ग्याउन वा बिट मार्नका लागि समापन वाक्यको प्रयोग गरिन्छ । जसलाई कथान्त वा कथान्तर पनि भनिन्छ । कथामा आएको समापक वाक्यले कथा टुङ्गीएको जनाकारी दिन्छ । यसले कथा कसरी टुङ्गियो भन्ने कुराको जानकारी दिन्छ ।[घ] कथा टुङ्गिने ढाँचा पनि विभिन्न प्रकारका हुने गर्दछन् । प्रचीन लोककथाहरु टुङ्ग्याउने क्रममा सुन्नेलाई सुनको माला भन्नेलाई फूलको माला .... जस्ता वाक्य भनेर टुङ्ग्याउने गरिन्थ्यो तर आधुनिक कथामा भने त्यस्तो हुँदैन । आधुनिक कथा कुनै पाठकलाई जिज्ञासारहित जानकारीबाट टुङ्गिएका हुन्छन् भने कुनै पाठकमा जिज्ञासा नमेटिने खालका वाक्य प्रयोग गरिएका हुन्छन् ।

२.३ गोविन्द बहादुर मल्ल गोठालेको परिचय

गोविन्द वहादुर मल्ल गोठालेको जन्म वि.स १९७९ मा काठमाडौंको ओमवहालमा पिता ऋद्धि वहादुर मल्ल र माता आनन्द मायाका कोखबाट भएको हो ।[ङ] यिनी मल्ल परिवारमा जेठा छोराका रूपमा जन्मिएका हुन् । गोठालेको वास्तविक नाम भने भेक्त वहादुर मल्ल थियो । गोठाले उपनाम त उनको आपतबाट बँच्नका निम्ति भवानी भिक्षुले राखिदिएका थिए ।

नेपाली साहित्यका विविध विधामा कलम चलाएका गोठाले कथाका क्षेत्रमा बढी चर्चित छन् । साहित्यका उपन्यास, कथा, नाटक, एकाङ्की, कविता जस्ता विविध विधामा कलम चलाएर पनि कथाकारका रूपमा सुप्रसिद्ध हुन पुगेका गोठालेको साहित्य लेखन यात्रा **त्यसको भाले** नामक कथाबाट गरेका थिए । यो कथा १९९७ सालमा **शारदा** पत्रिकामा प्रकाशित भएको हो ।[छ] गोठालेका बावु ऋद्धि बहादुर मल्ल वि.स. १९९१ बाट प्रकाशित साहित्यक पत्रिका शारदाका सम्पादक थिए । बालकृष्ण सम, गोपाल प्रसाद रिमाल, सिद्धिचरण श्रेष्ठ, भवानी भिक्षु जस्ता साहित्यकार उनका घरमा आइरहने हुदाँ गोठाले साहित्यिक वातावरणमा हुर्कने मौका पाए ।[ट] यसले पनि गोठालेलाई साहित्यमा लाग्न प्रेरणा थपिन पुग्यो ।

---

[३] शर्मा, मोहनराज (२०६६), पूर्ववत् ।

[४] आचार्य नरहरि, महादेव अवस्थी र अन्य (२०६७, सम्पा.), **नेपाली कथा भाग १**, काठमाडौं : साझा प्रकाशन पृ. ५६ ।

[५] अवस्थी, महादेव (२०६५, सम्पा.), **नेपाली कथा भाग २**, काठमाडौं : साझा प्रकाशन, पृ.५८ ।

[६] आचार्य, नरहरी, पूर्ववत् ।

गोठाले आधुनिक नेपाली कथा क्षेत्रमा गुरूप्रसाद मैनाली, विश्वेश्वर प्रसाद कोइराला र भवानी भिक्षु पछि उदाएका अर्का उत्कृष्ट कथाकार हुन् । यसरी साहित्यका विविध विधामा कलम चलाए तापनि कथाकारका रूपमा चर्चित गोठालेका प्रकाशित कथा सङ्ग्रहहरू यस प्रकार छन् :

कथा सङ्ग्रह (२००४), **कथैकथा** (२०१६), **प्रेम र मृत्यु** (२०३९), **बाह्र कथा** (२०५९) र **जङ्गवहादुर र हिरण्य गर्भकुमारी** (२०६१) रहेका छन् ।[ठ]

२.४ कथा लेखनको पृष्ठभूमि

वि.स. १९७९ मा काठमाडौंको ओमवहालमा शिक्षित परिवारमा जन्मी सोही वातावरणमा हुर्किएका गोठालेको प्रारम्भिक शिक्षा घरमै आफ्नो आमा र बज्यैका मुखबाट सुनिने रामायण, महाभारत, पुराण, जातक, र नीति कथाबाट भएको हो भन्ने बुझिन्छ । उनको औपचारिक शिक्षाको आरम्भ वनारसको एनिवेसेन्ट थियोसोफिकल स्कुलबाट पाँच वर्षको उमेरमा भएको थियो ।[ड] उनका वावु शारदा पत्रिकाको सम्पादक भएको र वरिष्ठ साहित्यकारहरू उनका घरमा आउथे । यसकारण घरमै बाबु साहित्यकार हुनु विभिन्न साहित्यकारसँग घुलमिल हुन पाएकै कारण उनमा साहित्य लेखन तर्फ अभिरुचि बढेको पाइन्छ । आमा र बज्यैको मुखबाट रामायण, महाभारत, पुराण, जातक, नीतिकथा सुन्ने भएका कारण पनि उनी कथा क्षेत्रमा लागेका हुन भन्न सकिन्छ । वि. सं. १९९७ सालमा उनी औपचारिक रूपमै **त्यसको भाले** नामक कथा लिएर कथाकारका रूपमा परिचित भएका हुन् ।

२.४.१ कथा लेखनको अनौपचारिक काल

साहित्यिक वातावरण, शिक्षित परिवार, नेपाली भाषा र साहित्यका अग्रणी सेवक ऋद्धि वहादुर मल्ल जस्ता पिता र धर्मका विशेष जानकार बज्यै र आमा तथा भिक्षुजस्ता खानगी शिक्षकको साथमा वाल्यवस्था विताएका गोठाले उनीहरूकै प्रेरणा र देखासिकीबाट आज कथाकारका रूपमा एक चम्किला नक्षत्र बनेर उदाएका हुन् ।[ढ] बाह्य दृष्टिमा ग्वाँजे र लठेप्रा जस्ता भएपनि उनी आन्तरिक रूपमा सक्षम भने थिए ।

गोठाले घरमै शारदा पत्रिकाको प्रकाशन हुनु, आफ्नो बाबु साहित्यकार हुनु, थुप्रै साहित्यकार घरमा आइरहने र आमा र बज्यैका नीति कथा आदिले गर्दा साहित्यमा प्रभावित भएका हुन् । उनले अनौपचारिक रूपमा वि.सं. १९९६ देखिनै कथा लेख्न थालेका थिए ।[ज्ञण] तर

---

७ अवस्थी, महादेव, पूर्ववत् ।

८ कुँवर, उत्तम (२०५४), **स्रष्टा र साहित्य, चौँथो सं.**, काठमाडौं : ने.रा.प्र.प., पृ. ८२६ ।

९ ऐजन १३७ ।

१० बराल, ईश्वर (२०५३, सम्पा.), **झ्यालबाट**, ललितपुर : साझा प्रकाशन, पृ. ३८४ ।

उनी सार्वजनिक रूपमा भने वि.सं. १९९७ सालबाट प्रवेश गरेका थिए । यस बीचमा उनले कति कथाको लेखन गरे भन्ने स्पष्ट जानकारी भने कतै पनि भेटिदैन ।

२.४.२ कथा लेखनको औपचारिक काल

साहित्यिक वातावरणमा जन्मिएका र साही वातावरणमा हुर्किएका गोठाले मूलतः मनोवैज्ञानिक कथाकार हुन् । गोठाले नेपाली साहित्यका प्रसिद्ध साहित्यकार हुन् । "मानिसका जीवनमा आईपरेका स्मृतिनै कथा हो" ।[११] भन्ने गोठाले औपचारिक रूपमा कथाका क्षेत्रमा विं. सं. १९९७ मा **त्यसको भाले** नामक कथाबाट उदाएका हुन् । यसरी त्यसको भाले कथामा मनोवैज्ञानिक प्रवृत्तिसँगै देखिएका गोठालेका आजसम्म **कथा सग्रह** (२००४), **कथैकथा** (२०१६), **प्रेम र मृत्यु** (२०३९), **बाह्र कथा** (२०५२), **जङ्गबहादुर र हिरण्य गर्भ कुमारी** (२०६१) जस्ता पाँच कथासङग्रह प्रकाशित छन् ।[१२]

यसरी **त्यसको भाले** नामक कथाबाट उदाएका गोठालेले आफ्ना कथामा मनोविज्ञानका विविध पाटाहरूको कुनै न कुनै रूपमा विश्लेषण गरेका छन् । उनले आफ्ना कथामा समाजको यथार्थ चित्रण उतार्ने प्रयास गरेका छन् । राणाकालीन समाज र काठमाडौंको सहरी वातावरणलाई परिवेशका रूपमा उतारेका छन् । जे होस् वि.सं. १९९६ सालबाट कथालेखन तर्फ उन्मुख भएका गोठाले साहित्यिक पारिवारिक वातावरणले गर्दा आई. एस्सी. सम्मको शिक्षालाई बीचमै छाडी साहित्य रचना तर्फ एकोहोरिएका थिए । १९९७ बाट उनले औपचारिक रूपमा नै कथा लेख्न थालेको देखिन्छ ।

२.५ गोठालेका कथा यात्राको चरण विभाजन

२.५.१ विभाजन आधार

कथा यात्रा विभाजनका विविध आधारहरू हुन्छन् । कसैले यात्रा विभाजन गर्दा उसका कथागत प्रवृत्तिलाई आधार मानेका हुन्छन् त कसैले कथा प्रकाशन समयका आधारमा पनि यात्रा चरण निरूपण गर्ने गरेको देखिन्छ ।[१३] गोविन्द बहादुर मल्ल गोठाले एक मनोवैज्ञानिक कथाकार हुन् । उनका वि. सं. १९९७ देखि २०६१ सम्मका कथाहरू पाँचवटा कथासङ्ग्रहमा प्रकाशित भएका छन् । ती कथा सङ्ग्रह भित्रका कथाहरू मनोविज्ञानका विविध पाटा बालमनोविज्ञान, यौन

---

[११] अवस्थी, महादेव, ऐजन, पृ. ५८ ।

[१२] भट्टराई, घटराज (२०३४), गोविन्द गोठाले व्यक्ति र कृति, **मधुपर्क**, वर्ष १०, अङ्क १०, पृ. ८२ ।

[१३] बराल, कृष्णहरी, पूर्ववत् ।

मनोविज्ञान, अपराध मनोविज्ञान जस्ता प्रवृत्तिका छन् ।[ज्ञढ] केही कथा काठमाण्डौंली परिवेश र जीवनका यथार्थ घटनाको यर्थाथ चित्रण जस्ता प्रवृत्तिका रहेका छन् । प्रत्येक कथा सङ्ग्रहमा एउटा निश्चित प्रवृत्तिको प्रयोग पाइदैन । यसर्थ प्रवृत्तिका आधारमा मात्र यिनको चरण विभाजनको अर्थ रहदैन । अर्को आधारका रूपमा कथा सङ्ग्रह प्रकाशन काल रहेको छ । गोठालेका पाँच कथासङ्ग्रहहरू प्रकाशित छन् । यिनका आधारमा मात्र चरण विभाजन गर्दा पनि अलि झन्झटिलो र लामो हुने भएका कारण यस शोध कार्यमा माथिका दुवै आधारलाई लिएर उनको कथायात्रा विभाजन गरिएको छ ।

यस आधारमा गोविन्द बहादुर गोठालेको कथालेखन समय १९९७ देखि २०६७ सम्मको समयावधिलाई निम्न चार चरणमा विभाजन गर्न सकिन्छ :

पहिलो चरण - वि.स. १९९७ - २००४ सम्म
दोश्रो चरण - वि.स. २००४ देखि २०४० सम्म
तेश्रो चरण - वि.स. २०४१ देखि २०६७ सम्म[ज्ञछ]

२.५.२ पहिलो चरण - वि. सं. १९९७-२००४)

गोविन्द वहादुर मल्ल गोठालेको कथा लेखन यात्राको पहिलो चरणका रूपमा वि.स. १९९७ देखि २००४ सम्मको समयावधिलाई मान्न सकिन्छ । यस चरणका गोठालेका कथामा मूलतः बालमनोविज्ञान र अपराध मनोविज्ञान जस्ता प्रवृत्ति देखिन्छ ।[ज्ञट] उनले यस चरणका कथाहरूमा एकातिर काठमाडौंको नेवारी समाजको चित्रण गरेका छन् भने अर्कातिर मानव मनका अन्तर कुन्तरमा उन्पन्न भएका द्वन्द्वलाई पनि केलाएका छन् । त्यस्तै यस चरणका उनका कथामा राजनैतिक पृष्ठभूमि पनि देख्न सकिन्छ । त्यसैगरी सुर हराएका, लत विग्रिएका, सामान्ती वर्ग र विपन्न वर्गका पात्रहरूको मानसिकताको विश्लेषण पनि यस चरणका कथाहरूमा पाइन्छ । यस चरणका उनका कथाहरू निम्न लिखित छन् :

(क) **त्यसको भाले** (१९९७), (ख) **परमेश्वर छन्** (१९९७), (ग) **भय** (१९९७), (घ) **औंठी** (१९९९), (ङ) **एउटा घटना** (२०००), (च) **महापाप** (२०००), (छ) **निद्रा आएन** (२०००), (ज) **एउटा**

---

१४ आचार्य, नरहरी, अवस्थी, महादेव र अन्य (२०६७, सम्पा.), **नेपाली कथा भाग-१,** ललितपुर : साझा प्रकाशन, पृ. ५६ ।

१५ शर्मा, शकुन्तला (२०६१, *कथै कथा कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन,* अप्र. शोध, स्नातकोत्तर, त्रि.वि. कीर्तिपुर, पृ. १४ ।

१६ बराल, कृष्णहरी, ऐजन, पृ. ९३ ।

पुरानो कथा (२००१), (झ) **लक्ष्मी पुजा** (२००१), (ञ) **एउटा मुत्यु** (२००१) र (ट) **कृष्णे र खुकुरी** (२००३)[१७]

यस प्रकार गोठालेका यस चरणका कथाहरूमध्ये **त्यसको भाले, महापाप, लक्ष्मीपुजा** र **निद्रा आएन** जस्ता कथामा बालमनोवैज्ञानिक प्रवृत्ति पाइन्छ । त्यस्तै **भय, एउटा पुरानो कथा र कृष्णे** र **खुकुरी** जस्ता कथाहरूमा अपराध मनोवैज्ञानिक प्रवृत्ति पाइन्छ । **एउटा घटना** र **परमेश्वर छन्** जस्ता कथामा लत विग्रिएका मगज विग्रिएका पात्रहरूको मानसिकताको वर्णन पाइन्छ । त्यसै गरी **एउटा मृत्यु र औंठी** कथामा सामन्ती वर्ग र विपन्न वर्गका पात्रहरूको मानसिकताको चित्रण पाइन्छ ।

समग्रमा भन्नुपर्दा गोठालेका यस चरणका कथाहरूमा बालमनोविज्ञान र अपराध मनोविज्ञान जस्ता प्रवृत्तिहरू मुख्य रूपमा देखापरेका छन् ।

२.५.३ दोस्रो चरण (वि.स.२००४-२०४०)

गोविन्द वहादुर मल्ल गोठालेको कथा यात्राको दोश्रो चरणका रूपमा वि.स. (२००४ देखि २०१६) सम्मको समयावधिलाई लिन सकिन्छ । यस चरणका उनको **भाँडो** (२००४) नामक कथा प्रकाशनसँगै अघिल्लो चरणका प्रवृत्ति भन्दा भिन्नै यौन मनोवैज्ञानिक प्रवृति देखिएको छ । यस कथाले उनका कथागत प्रवृत्तिमा एक नयाँ आयाम थपेको छ । **भाँडो** कथामा यौन मनोवैज्ञानिक प्रवृत्ति तिब्र रूपमा आएको छ । यस कथामा सम्पन्न परिवारकी ठूली दूलही वा भनौ भीमेकी मालिक्नीले भीमेकै अगाडि पातलो लुगा जुन पानीले भिजेर उसका अङ्गमा च्याप्प टाँसिएको छ । त्यस्तो लुगा लगाएर नुहाँउदा भीमे जस्तो पात्रमा पनि कामवासना उत्पन्न भएको छ । जुन कुरा उसले बुझ्रेकी छैन् । त्यसैले यस कथामा भीमेका माध्यमबाट लुप्त रहेको यौनको उजागर गरिएको छ । यो नै यस चरणको प्रतिनिधि कथा हो । यस चरणका उनका कथाहरू निम्न छन् :

(क) **भाँडो** (२००४), (ख) **वेसुर** (२००४), (ग) **कृष्ण मैयाँ** (२००७), (घ) **मालिकको कुकुर** (२००७), (ङ) **मेरा बाबा** (२००७), (च) **बिचरी ऊ** (२००७), (छ) **त्यो क्रान्तिको प्रतीक** (२०११), (ज) **के गरेकी शोभा** (२०११) (झ) **चुनाव** (२०१२), (ञ) **म जुजुमान** (२०१२), (ट) **युवती र जरसाहेब** (२०१६), (ठ) **चिन्हा** (२०१६) (ड) **बिहे** (२०१६)[१८]

---

१७ शर्मा, शकुन्तला, ऐजन, पृ. १४ ।

१८ कोइराला, पवित्रा (२०६३), *कथासङ्ग्रह नामक कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन,* अप्र. शोध, स्नातकोत्तर, त्रि.वि. कीर्तिपुर, पृ. १४ ।

(ढ) **मैले सरिताको हत्या गरे** (२०१६), (ण) **आधार** (२०१८), (त) **खेल** (२०१८), (थ) **साठी रूपैयाँ** (२०१८), (द) **मोड** (२०१८), (ध) **अज्ञात** (२०२२), (न) **हवाइजहाजको गर्भमा** (२०२५), (प) **विस्तृति तिर लम्केको स्मृति** (२०२५), (फ) **प्रेम र मृत्यु** (२०३९)[ज्ञढ]

गोठालेका यस चरणका कथाहरूमा यौन मनोविज्ञान र अपराध मनोविज्ञान जस्ता प्रवृत्तिहरू नै हावी रहेको देखिन्छ । **युवती र जरसाहेब, के गरेकी शोभा, बिहे र विचरी उ** मा यौन मनोवैज्ञानिक प्रवृति देख्न सकिन्छ । **युवती र जरसाहेब** कथामा रम्भाले जरसाहेबको यौन तिर्खा मेटाउनका निम्ति आफ्नो जीउ सुम्पनु परेको कारुणिक स्थितिको चित्रण पाइन्छ । त्यस्तै **विहे** कथामा सोह्र वर्षकी युवतीले चालसि वर्षको व्यक्तिसँग विहे गरेको र उसले यौन सन्तुष्टि नदिएका कारण वीरेसँग यौन प्यास मेटाएको कुराको उल्लेख छ । **के गरेकी शोभा** कथामा यस कथाकी प्रमुख पात्र शोभाले आफ्ना इच्छा पुर्तिका निम्ति वेश्यावृति जस्तो घिनलाग्दो पेशा अपनाउनु परेको घटना प्रस्तुत छ भने **विचरी उ** कथामा प्रेम र विवाह जस्ता कुराले छट्पटिएकी युवतीका मनका उतारचढावलाई प्रस्तुत गरिएको छ । गोठालेको **ज्यानमारा** कथामा हत्याराको रोमाञ्चक मनोदशाको चित्रण छ । एउटा मान्छे हातमा छुरी लिएर हो-हल्ला गर्दै भागेको दृश्यले यस कथामा अपराध मनोविज्ञानको प्रयोग भएको छ भन्ने कुराको पुष्टि हुन्छ । **वेसुर** कथामा लत विग्रिएका मान्छेको मनोदशाको चित्रण र त्यस्ता मान्छेले विना कसुर कसैको हत्या पनि गर्न सक्छन् भन्ने कुराको पुष्टि गरेको छ । यस चरणमा गोठालेले २००७ सालको क्रान्ति पूर्वको राणाशासन कालमा गरिने विलासिताको पनि उल्लेख गरेर कथा लेखेका छन् । यस्ता कथाहरूमा **त्यो क्रान्तिको प्रतीक, मालिकको कुकुर** पर्दछन् । मानिसले कुकुरको जत्तिको सम्मान पनि नपाएको कुरालाई प्रतीकात्मक रूपमा उल्लेख गरिएको छ । त्यस्तै **त्यो क्रान्तिको प्रतीक** कथामा आफूले जन्म दिएका वच्चा हुर्काउनका निम्ति निम्न वर्गका युवतीलाई धाई वनाएर राख्ने परिस्थिती र राणाहरूको बोली नै कानुन हुने राणाहरूको शान, औकात र मनपरीतन्त्रको भण्डाफोर गरिएको छ ।

गोठालेले यस चरणमा गाउँले समाज र सहरीया समाजको चित्रण, समाजमा हुने वर्ग विभेदता जस्ता कुरा लाई कथामा समेटेका छन् । ती मध्ये **म जुजुमान, चुनाव** आदि कथालाई लिन सकिन्छ । उनको **म जुजुमान** कथामा २००७ साल अगाडी जेल परेका जुजुमानको साढु भाई को अवस्था प्रजातन्त्र आइसकेपछिको तुजुकता र सम्पन्ताको चित्रण छ । **चुनाव** कथामा २००७ साल ताकाको नातावाद, दादावाद, कृपावाद, चाकरीवादको चित्रण पाइन्छ । त्यस्तै **कृष्णमैयाँ** कथामा नेपाली समाजमा देखापरेको सङ्घर्षको चित्रण कृष्णमैयाँका माध्यमबाट गरिएको छ । त्यस्तै **मेरा बाबा** कथाले आमा र छोरा-छोरीका बीचको माया ममतालाई केलाउने काम गरेको छ ।

[१९] पूर्ववत् ।

अज्ञात, हवाइजहाजको गर्भमा, खेल र **विस्मृति तिर लम्किएको स्मृति** जस्ता कथाहरू यौन मनोवैज्ञानिक प्रवृतिका रहेका छन् । **आधार** कथाकी सीता आफ्नो पति ज्ञानवहादुरको माया ममता लाई सम्भिmएर एक्कासी हृदयमानको अँगालोमा जानु र हृदयमानले सीताका ओठहरूलाई चुमेको दृश्य देख्न पाइन्छ । त्यस्तै **अज्ञात** कथाकी गीता आफ्नै हृदयमा वसेका तीन जना व्यक्तिहरू मध्ये को सँग विवाह गर्ने भन्ने निर्णय गर्न नसकेर यौन उन्मादले मात्तिएर पाल्पाको अज्ञात व्यक्तिसँग विवाह गर्न पुग्छे । त्यस्तै **हवाइजहाजको गर्भमा** नामक कथामा इन्द्रभक्तको छाती ठिटीका छातीमा टाँसिएको, ठिटीको तिघ्रा उसको तिघ्रामा टाँसिएको घटना उल्लेख छ । त्यस्तै **विस्मृति तिर लम्किएको स्मृति** नामक कथामा इमानसिंह सेती जितेन्द्र जस्ता पात्रहरू यौन कुण्ठाले विक्षिप्त बनेका छन् । त्यस्तै **खेल** कथाको शान्तमानले भगवतीलाई समाएर उसको गालामा ओठ पुऱ्याएर टोकेको जस्ता दृश्यहरू यौन मनोविज्ञानका उदाहरणहरू हुन् । त्यस्तै गरी **साठी रूपैयाँ** नामक कथामा गोठालेले निम्न वर्गका व्यक्तिले साठी रूपैयाँका अभावमा आफ्नो छोरालाई जिउँदै घाटतिर लग्नुपरेको कारुणिक घटना पाइन्छ । उनको **मोड** कथामा राणाहरूको जनता माथि हुने अत्याचार, दुराचार र दमनको चित्रण पाइन्छ ।

समग्रमा भन्दा गोबिन्द मल्ल गोठालेका यस चरणका कथामा पनि मुलतः यौन मनोविज्ञान, बालमनोविज्ञान र अपराध मनोविज्ञान जस्ता प्रवृत्तिहरू हावी देखिन्छन् ।

२.५.४. तेस्रो चरण -वि.सं. (२०४१- २०६७)

गोविन्द वहादुर मल्ल गोठालेको अन्तिम तथा तेस्रो चरणका रूपमा वि.सं. २०४१ देखि २०६७ सम्मको समयलाई लिन सकिन्छ ।[२०] गोठालेको दोस्रो चरण सम्म विशेष गरी बालमनोविज्ञान, अपराध मनोविज्ञान र यौन मनोविज्ञान जस्ता प्रवृत्तिहरू देखापरेका थिए भने यस चरणमा उनको दरबारीया राणाशासन कालका भोग विलासी प्रवृत्तिको चित्रण बढी मात्रामा पाइन्छ । यो प्रवृत्ति नै यस चरण विभाजनको आधार हो ।

छोरीको बाबु कथामा दरबारिया ठूलाबडा भनाउँदाहरूको विलासी प्रवृत्ति र उनीहरूबाट सर्वसाधरण कति मात्रामा दमित थिए भन्ने कुराको चित्रण गरिएको छ । यस कथामा निम्नवर्गीय परिवारकी टुहुरी केटीद्वारा दरबारीया राजा भनाउदो बाबु साहेबले एउटा हात रजौटको अङ्गालोमा र अर्को हात स्तनमा पुऱ्याएको दृश्यले ठूला बडाले गरिबहरूको इज्जत र अस्तित्त्व माथि कसरी खेलवाड गरेका थिए भन्ने कुराको उजागर गरेको छ । यस चरणका उनका कथाहरू निम्न लिखित रहेका छन :

---

[२०] शर्मा, शकुन्तला , ऐजन, पृ. १७ ।

(क) **आँखा** (२०४१) (ख) **छोरीको बाबु** (२०४१), (ग) **गीता र मीना** (२०४२), (घ) **बाढी** (२०५०), (ङ) **बलात्कार** (२०५०), (च) **यस्तो पनि भएको थियो** (२०५०), (छ) **साधन** (२०५१), (ज) **हराएकी केटी** (२०५१), (झ) **पुर्णमानको घर** (२०५२), (ञ) **दुई बुढा** (२०५२), (ट) **कथा सेतो वाघको** (२०५२), (ठ) **लाटो** (२०५३), (ड) **पियानाती** (२०५३), (ढ) **कुलदेवी** (२०५३), (ण) **कुसुम दिदी,** (त) **आगलागी,** (थ) **बुबू,** (द) **त्यस वखत भएको त्यो कुरा,** (ध) **इतिहासले विर्सेको घटना,** (न) **सुशीला भाउज्यू,** (प) **पचास हजार** (२०५१), (फ) **मान्छे** (२०५३), (ब) **जङ्गबहादुर र हिरण्य गर्भकुमारी** (२०६१)[२१]

गोठालेका यस अन्तिम चरणका कथाहरू मध्ये **यस्तो पनि भएको थियो, त्यस बखत भएको त्यो कुरा, इतिहासले विर्सेको घटना, जङ्गवहादुर र हिरण्य गर्भकुमारी, कथा सेतो बाघको, मान्छे, बुबू** जस्ता कथाहरू दरवारीया परिवेशमा आधारित छन् । यी कथाहरूमा राणाकालीन समयमा नेपाली जनताले भोग्नु परेका विभिन्न समस्याको चित्रण पाइन्छ । त्यस्तै ऐतिहासिक घटनामा आधारित कथाहरूमा **इतिहासले बिर्सेको घटना, बलात्कार** जस्ता कथाहरू पर्दछन् । **इतिहासले बिर्सेका घटना** नामक कथामा त्यस बेलाका राजा रजौटाको प्रेमलीला र मोजमस्तीलाई देखाइएको छ । मर्ने बेलामा पनि रखौटी राख्नु पर्ने कुराको खिल्ली उडाइएको छ । त्यस्तै **त्यस बखत भएको त्यो कुरा** कथाले त्यस बेलाका शासकहरू कति क्रुर थिए भन्ने कुरा देखाएको छ । प्रधानमन्त्री जङ्गवहादुर आफ्ना कुरा अरु समक्ष भनेको आरोपमा मुसेकाजी उपर मूत छर्कन पनि पछि नपरेको कुराको उल्लेख पाइन्छ । राणाहरूले चाहेको खण्डमा जे पनि गर्न सक्थे यति सम्मकी मान्छेको जात पनि गिराउन सक्थे भन्दै राणाहरूको क्रुरताको चित्रण गरिएको छ । त्यस्तै जङ्गवहादुरको शासकीय पद्धतिको चित्रण र मानवतामा आएको गिरावटलाई **त्यस्तो पनि भएको थियो** नामक कथामा उल्लेख गरिएको छ । उच्च खान्दानका व्यक्तिले आफ्नो सौन्दर्य घट्ने डरले आफैले जन्माएको शिशुलाई पनि अरुको स्तनपान गराउछन् भन्ने कुराको उल्लेख **बुबू** नामक कथामा पाइन्छ । तल्लो वर्गका मानिसहरू उपल्लो वर्गका मानिसबाट कसरी शोषित भएका छन् । भन्ने कुराको चित्रण पनि यस कथामा पाइन्छ । जङ्गवहादुरका पालासम्म पनि सती प्रथा परम्परित सँस्कृतिको कलङ्का रूपमा व्याप्त थियो भन्ने कुराको उल्लेख **जङ्गबहादुर र हिरण्य गर्भकुमारी** नामक कथामा पाइन्छ । जुन कुराको पुष्टि जङ्गबहादुरको मृत्यूमा सती गएका रानीका माध्यमबाट हुन्छ । गोठाले मनोवैज्ञानिक कथाकार भएकाले **कथा सेतो बाघको** नामक कथामा फ्रायडको मनोविश्लेषण सिद्धान्त अर्न्तगत सपनाको सिद्धान्तको प्रयोग पाइन्छ । यस कथामा हसिनाले सपनामा जङ्गवहादुरलाई सेतो वाघले झम्टेको देखेकी र साच्चिकै विपनामा पनि

---

[२१] कोइराला, पवित्रा, पूर्ववत्, १९ ।

जङ्गवहादुरको मृत्यु हुनुले यस कथालाई सपना सिद्धान्तका रूपमा लिन सकिन्छ । त्यस्तै **मान्छे** कथामा मनोविज्ञान र प्रतीकको प्रयोग पाइन्छ । यस कथामा जङ्गबहादुरको शरीरलाई कलश मानिएको छ। जङ्वहादुरको शरीर लामो वस्तुसँग तुलनीय हुनु र फ्रायडको मनोविज्ञानमा लाम्चो वस्तु पुरुष ज्ञानेन्द्रीयको प्रतीक मानिने हुँदा मनोविज्ञान र प्रतीक दुवै कोणबाट हेर्न सकिन्छ।

गोठालेको प्राकृतिक प्रकोपका घटनालाई आधार वनाएर लेखिएको कथा **वाढी** हो । यस कथामा विपन्न वर्गको चमार र सम्पन्न वर्गको रमा चौधरीलाई एउटै हैसियतमा पुऱ्याइएको छ । त्यस्तै **सुशीला भाउज्यू** कथामा लामो समयदेखि लुकेर बसेको अतृप्त यौनेच्छालाई मत्थर गर्नका निम्ति पतिले वनाएको घर भत्काएको र श्यामलाई अङ्गालोमा हालेर अनन्त कालसम्म म्वाँई खाएर यौनेच्छा पुर्ति गरेको प्रसङ्ग छ । यसैगरी **बलात्कार** कथामा एकातिर शण्ड मुशण्डबाट आफ्नी पत्नी लिली माथि बलात्कार हुँदा केही गर्न नसकेको रामेश्वरको कमजोरीपनाको विश्लेषण छ भने अर्कातिर रामेश्वरमा लुप्त भएको यौन चाहना जागरुक भएको देखाइएको छ । **साधन** कथाले शरीर त एउटा साधन मात्र हो, बाँच्नु र मर्नु ईश्वरीय खटन हो भन्दै आध्यात्मिकतालाई देखाइएको छ । त्यस्तै **आगलागी** कथामा चुनावी माहोलको चर्चा गर्दै मान्छेमा आत्मवलको कमी भएमा आगो जस्तै जल्न वेर लाग्दैन भन्ने कुराको पुष्टि धन दाईले चुनावमा जित्ने पक्का हुदाँहुदै पनि आत्मबल र आत्मविश्वासका कमीले जालझेल र षडयन्त्र गर्न खोजेकोबाट हुन्छ । **हराएकी केटी** नामक कथा यौन मनोविज्ञानमा आधरित छ । यसमा नेपाली चेली वम्वईको कोठीमा अर्काको चाहना पुर्तिको निम्ति वेश्यावृति गर्न वाध्य वनाइएको घटनाको चित्रण छ । **पचास हजार** नामक कथामा समाजमा विपन्न वर्गका मान्छेमा आइपर्ने समस्याहरूको चित्रण गरिएको छ ।

मान्छेको जीवनमा आत्मिक प्रेमको भूमिका कतिसम्म हुन्छ भन्ने विषयमा आधारित भएर लेखिएका कथाहरू **कुसुम दिदी** र **लाटो** हुन् । **कुसुम दिदी** कथामा आफुलाई छाडेर सौता लिएर बसेको पति अन्तिममा कुसुमकै समीपमा आएको देखाएर आत्मिक प्रेमको विजय गराइएको छ । त्यसैगरी **लाटो** कथामा लाटोलाई छोडेर हिँडेकी लाटाकी स्वास्नी केही दिन पछि लाटाकै शरणमा आएको देखाएर पति र पत्नी बीचको आत्मिक प्रेम कहिल्यै मर्दैन भन्ने कुरा देखाइएको छ । त्यस्तै कथा यात्राको अन्तिम चरणमा आत्मिक प्रेमलाई अगाँल्न पुगेका गोठाले आत्मिक प्रेम विपरीत लिङ्गीमा मात्र नभएर समलिङ्गीमा पनि हुन्छ भन्ने कुराको पुष्टि **गीता र मीना** कथामा गरेका छन् । गोठालेले **दुई बुढा** नामक कथामा काठमाडौंली सहरीया पारिवारिक वातावरणको चित्रण गर्दै जतिसुकै धनी र सम्पन्न भए तापनि परिवार भित्र कलह झै-झगडा हुन्छ भन्ने कुराको विश्लेषण गरेका छन् । त्यस्तै **पुर्णमानको घर** कथामा वि.स. २००७ सालको क्रान्ति अगाडि राणाहरूका अन्याय, अत्याचार, दुराचारका घटनालाई समावेश गरेका छन् । यस कथामा वि.सं. २००७ मा

त्रिभुवनबाट प्रजातन्त्रको घोषणा भयो र जहाँनिया राणाशासनको अन्त्य भयो अनि मात्र पुर्णमानको घर भत्कियो र अर्को नयाँ घर निर्माण भयो भन्ने प्रसङ्गको उल्लेख छ । यस कथामा पुर्णमानको घर राणाशासनको प्रतीकका रूपमा आएको छ । **कुलदेवी र पियानानी** कथामा हाम्रो समाज परम्परित संस्कृतिमा जकडिएको र त्यसको प्रभाव नारी माथि परेको छ भन्ने कुराको चित्रण छ । **कुलदेवी** कथाकी मुख्य पात्र वालविवाहका कारण उमेर मै पति वियोगमा परेकी छे, त्यस्तै पियानानी पनि समाजकै कारण पतिसँग जवानीमै पारपाचुके भएर पनि पुर्नविवाहमा रोक लगाइएका कारण एक्लो जीवन विताउन वाध्य बनेकी छे ।

यसरी यस चरणका प्रवृत्तिलाई केलाउदा उनका कथामा दरबारीया घटनाको चित्रण, यौनमनोविज्ञान, परम्परित समाजको चित्रण, मनोविज्ञानको प्रयोग, प्रतीक प्रयोग, सपना सिद्धान्तको प्रयोग जस्ता प्रवृत्तिहरू देख्न सकिन्छ ।

२.६ गोठालेका कथागत प्रवृत्ति

२.६.१ वस्तु योजनागत प्रवृत्ति

जीवनमा आइपरेको घटनाको स्मृतिनै कथा हो र कथाको जन्म त्यस वेला हुन्छ जब प्राणीको विकासक्रम अनुसार मानव मस्तिष्कले स्मरणशक्ति हासिल गर्दछ भन्ने गोठालेका कथा मानिसका जीवनमा आइपरेका र आउन सक्ने घटनालाई आधार बनाएर लेखिएका छन् ।[२२] गोठालेका आजसम्म पाँचवटा कथा सङ्ग्रहहरू प्रकाशित छन् । गोविन्द गोठाले मनोवैज्ञानिक कथाकार हुन् । उनले समाज मनोविज्ञानलाई मूल क्षेत्र वनाएर बाल मनोविश्लेषण, यौनविश्लेषण तथा अपराधका पक्षमा आफुलाई केन्द्रित गरेका छन् ।[२३] गोठालेका बालमनोविज्ञानमा आधरित कथामा **त्यसको भाले, महापाप, लक्ष्मीपूजा** जस्ता कथाहरू पर्दछन् । त्यस्तै यौन मनोविज्ञानलाई विषयवस्तु वनाएर रचिएका उनका कथा मध्ये **युवती र जरसाहेब, के गरेकी शोभा, विहे** आदि मुख्य छन् भने अपराध मनोविज्ञानलाई विषयवस्तु वनाएर **कृष्णे र खुकुरी, ज्यानमारा** जस्ता कथाहरू लेखिएका छन् । गोठालेले आफ्ना कथामा नेपाली समाज र मानव मनोविज्ञानलाई नै मुख्य विषयवस्तु बनाएर कथा लेखेका छन् । उनका केही कथामा सामाजिक विषयवस्तुलाई मनोवैज्ञानिक रूपमा अभिव्यक्त गरिएको छ भने धेरै जसो कथामा परिवेशका रूपमा मात्र समाज चित्रण गरी मुख्यतः मानव मनोविज्ञानका विविध पक्षलाई विषयवस्तुका रूपमा चयन गरेका

---

[२२] शर्मा, शकुन्तला, ऐजन, पृ. १८ ।

[२३] बराल, कृष्णहरी, नेत्र, ऐटम (२०६३), **नेपाली कथा र उपन्यास,** काठमाडौं : अक्सफोर्ड इन्टरनेशनल पब्लिकेशन, पृ. ९३ ।

छन् ।[२४] खास गरी नेपालको राजधानी काठमाडौं सहर भित्रको सामाजिक जीवनको यथार्थ चित्रण उनका कथामा पाइन्छ । त्यसैगरी सहरीया परिवेशका अनेकथरी पात्रका विविध मनोवृत्तिको उद्घाटन उनका सामाजिक कथामा भएको पाइन्छ । **साठी रूपैयाँ, पचास हजार, भाडौं** आदि सामाजिक जीवनका यर्थाथ घटनाको वर्णन गरिएका कथाहरू हुन् ।

२.६.२ पात्र योजनागत प्रवृत्ति

गोविन्द वहादुर मल्ल गोठाले मनोवैज्ञानिक कथाकार हुन् । अचतेनमनमा दमित यौनेच्छा अर्थात कामवासनाको विश्लेषण गरेर त्यसबाट व्यक्तिको सामाजिक परिवेश लाई चिनाउने खुवी भएका गोठालेका पात्रहरू कथाकार विश्वेश्वर प्रसाद कोइराला र भवानी भिक्षुका झै यौन जीवनसँग सम्वन्धित विभिन्न सामजिक समस्याबाट कुण्ठित बनी दुखित हुने प्रवृत्तिका छन् ।[२५]

गोठालेका कथामा सहरीया परिवेशका अनेकथरी पात्रका विविध मनोवृत्तिको उद्घाटन उनका सामाजिक कथामा भएको पाइन्छ । उनका कथाका प्रायः पात्रहरू गतिशील र अर्न्तमुखी खालका छन् । उनका केही पात्रहरू प्रतिनिधी मूलक भएतापनि धेरैजसो पात्रहरू व्यक्तिगत किसिमकै छन् । उनका केही पात्रमा सद्वृत्ति र केही पात्रमा असद्वृत्तिपन पनि पाइन्छ । उनका कथामा दरबारीया पात्र देखि अति निम्न वर्गीय पात्रको पनि प्रयोग पाइन्छ । जङ्गबहादुर बाबु साहेब आदि उच्च वर्गीय र चमार जस्ता अति निम्न वर्गीय पात्रको प्रयोग पाइन्छ । उनका कथामा पुरुष पात्रलाई भन्दा महिला पात्रलाई बढी स्थान दिइएको देखिन्छ । उनका प्रायः जसो कथामा महिलाहरूको उपस्थिती वढि देख्न सकिन्छ ।

उनका कथाका पात्रहरू मनोविज्ञान भित्र पनि यौन मनोविज्ञान, वालमनोविज्ञान अपराध मनोविज्ञान जस्ता पक्षबाट ग्रसित छन् । **कृष्णे र खुकुरी**को कृष्णे अपराध मनोविज्ञानबाट ग्रसित छ, त्यस्तै **सुशीला भाउज्यू**की सुशीला र **भाडौं** कथाको भिमे यौन मनोविज्ञानबाट ग्रसित छन् । कथाले मागेको र त्यस कथावस्तु सुहाउँदा पात्रको चयन गर्नु गोठालेको प्रमुख वैशिष्ठ्य हो ।

२.६.३ परिवेश योजनागत प्रवृत्ति

गोविन्द वहादुर मल्ल गोठालेले काठमाडौं सहरको सामाजिक परिवेश दिई तिनलाई जीवन्त तुल्याएका छन् । हत्यारा, वौलाहा, कामातुर जस्ता पात्रका सामान्य असामान्य मनोदशाको

---

२४ अवस्थी, महादेव (२०६५, सम्पा.), **नेपाली कथा भाग-२,** काठमडौँ : साझा प्रकाशन, पृ. ५ ।

२५ श्रेष्ठ, दयाराम (२०६७),

चित्रणका साथै बालमनोदशाको समेत सफल चित्रण गर्ने गोठालेले आफ्ना कथामा सामाजिक परिवेशको चित्रण गर्दै नेपाली कथाको परम्परामा आफ्नो वेग्लै पहिचान दिएका छन् ।[२६]

गोठालेले काठमाडौंली सहरीया सामाजिक परिवेशभित्र राणकाालीन परिवेश, धनी र गरीव बिचको वर्गान्तर र २००७ साल पूर्वको घटनालाई मुख्य परिवेश वनाएर कथा रचना गरेका छन् । कथालाई आन्तरिक र बाह्य रूपमा हेर्ने गोठालेले आफ्ना कथामा काठमाडौंली सहरी वातावरणको यथार्थ चित्रण गरेको पाइन्छ । गोठालेका कथाहरूमा मनिसको आन्तरिक दुख, कष्ट, जलन, पीडा, दर्दहरूलाई यथार्थ रूपमा चित्रण गर्नुका साथै समाजमा उसको कस्तो भुमिका रहेको हुन्छ भन्ने कुराको यथार्थ चित्रण गरेका छन् ।[२७]

गोठालेका कथामा सहरीया समाजको स्थानीय रङ्गका साथै २००७ सालका अघिपछिको सङ्क्रणकालीन वातावरण पनि प्रशस्त मात्रामा प्रकट भएको छ ।[२८] २००७ साल भन्दा अगाडि सर्वसाधरण जनताले भोग्नु परेको सास्तीलाई मुख्य परिवेशका रूपमा कथामा समट्ने प्रयास गरेका छन् ।

२.६.४. दृष्टिविन्दु योजनागत प्रवृत्ति

गोविन्द वहादुर मल्ल गोठाले नेपाली साहित्यका उपन्यास, नाटक, एकाङ्की, कविता जस्ता विधामा कलम चलाए तापनि कथा विधामा उच्च स्थान राख्न सफल कथाकार हुन् । गोविन्द बहादुर मल्ल गोठालेका कथामा संवाद, मनोवाद, प्रतीक, सङ्केत आदिको प्रयोगमा आधारित नाटकीकरणको कौशल पनि झल्कन्छ । मुख्ययतः दृष्टिविन्दु आन्तरिक र बाह्य गरी दुई प्रकारका हुन्छन्, आन्तरिक दृष्टिविन्दु भित्र केन्द्रीय र परिधीय गरी दई प्रकारको हुन्छन् ।[२९] त्यस्तै बाह्य दृष्टिविन्दु पनि सर्वदर्शी, सीमित र वस्तुपरक गरी तीन प्रकारका हुन्छन् । गोठालेका **आँखा, आगलागी, बलात्कार, यस्तो पनि भएको थियो** जस्ता कथा बाह्य, सर्वदर्शी दृष्टिबिन्दुका कथाहरू हुन् भने **छोरीको बाबु, सुशीला भाउज्यू, बाढी, बुबू, साधन**, **त्यस बखत भएको त्यो कुरा** जस्ता कथाहरू बाह्य सीमित दृष्टिबिन्दुमा रचिएका कथाहरू हुन् । त्यस्तै **गीता र मीना, इतिहासले बिर्सेको घटना** जस्ता कथामा आन्तरिक परिधीय दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको छ ।

---

[२६] आचार्य, नरहरी, ऐजन, पृ. ५७ ।

[२७] कोइराला, पवित्रा, ऐजन, पृ. ९ ।

[२८] अवस्थी, महादेव, ऐजन, पृ. ५९ ।

[२९] बराल, ऋषिराज (२०५५, सम्पा.), **नेपाली कथा भाग-३,** ललितपुर : साझा प्रकाशन, पृ. ५ ।

यसरी गोविन्दबहादुर मल्ल गोठालेका कथामा आन्तरिक र बाह्य दुवै दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको पाइन्छ तर अनुपातमा बाह्य दृष्टिविन्दुको प्रयोग अलि वढि मात्रामा भएको पाइन्छ ।

२.७ निष्कर्ष

नेपाली साहित्यका विविध विधामा कलम चलाएर कथा विधामा सिद्धि प्राप्त गरेका गोविन्द वहादुर मल्ल गोठाले (१९७९-२०६७) नेपाली साहित्यका प्रमुख सर्जक हुन् । साहित्यिक वातावरणमा हुर्केका गोठालेले आफ्नी आमा, वज्यै र साहित्यकार ऋद्धिवहादुर मल्ल (बुबा) को साथ सहयोगका कारण र अन्य विभिन्न साहित्यकारहरूको सङ्गतले वि.सं. १९९६ सालबाट साहित्यतिर लागेका थिए । वि.सं. १९९७ मा **शारदा** पत्रिकामा **त्यसको भाले** नामक कथा प्रकाशन गरेर सार्वजानिक रूपमा उदाएका थिए । गोठालेका वि. सं. १९९७ देखि मृत्यु पर्यन्तसम्म **कथासङ्ग्रह, कथैकथा, प्रेम र मृत्यु, बाह्र कथा, जङ्गबहादुर र हिरण्य गर्भकुमारी** जस्ता पाँच वटा कथा सङ्ग्रह प्रकाशनमा आएका छन् । यसरी सात दशक लामो कथा साधनामा लागेका गोठालेको कथायात्रालाई सजिलोका रूपमा अध्ययन गर्नका निम्ति निम्न तीन चरणमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

(क) पहिलो चरण (१९९७-२००४),   (ख) दोस्रो चरण (२००४-२०४०),

(ग) तेस्रो चरण (२०४१-२०६७)

गोठालेका यिनै तीनवटा चरण र ती चरणमा प्रयुक्त प्रवृत्तिका आधारमा गोठाले मनोवैज्ञानिक कथाकार हुन् भन्न सकिन्छ । उनका कथामा मनोविज्ञानभित्र पनि बालमनोविज्ञान, यौनमनोविज्ञान, अपराध मनोविज्ञान, समाज मनोविज्ञान जस्ता प्रवृत्तिहरू देख्न सकिन्छ । उनको आफ्ना कथामा समाजमा रहेका विकृति, विसङ्गतिको साथै कुप्रथाको पनि चित्रण गर्ने प्रवृत्ति देखिन्छ । गोठाले जीवनमा आइपरेका घटनालाई स्मृतिका रूपमा ल्याएर कथा लेख्न खप्पिस छन् । उनले नेपाली समाज र मानव मनोविज्ञानलाई पनि मुख्य विषयवस्तु बनाएर कथा लेखेका छन् । सामाजिक जीवनको यर्थाथ चित्रण गर्नु, सहरीया परिवेशका अनेकथरीका पात्रको मनोदशाको चित्रण गर्नु, त्यसमा पनि काठमाडौंली परिवेशको चित्रण गर्नु र आन्तरिक भन्दा बाह्य दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरेर कथा लेख्नु गोठालेका प्रमुख विशेषता हुन् । गोठालेका कथाहरूमा समाजिक विषयवस्तुलाई मनोवैज्ञानिक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । उनका कथाहरू निम्न वर्गीय र उच्च वर्गीयताका बीचको विभेदमा आधारित भएर रचिएको देखिन्छ । सामाजिक जीवनको यथार्थ घटनामा आधारित भएर कथा रच्नु नै गोठालेको प्रवृत्ति हो । गोठालेका कथाहरू २००७ साल पूर्व र त्यसपछिका दरवारीया घटनामा आधारित देखिन्छन् ।

गोठालेका कथाका पात्रहरू कुनै न कुनै रूपमा मनोवैज्ञानिक समस्याबाट ग्रसित रहेका छन् । कतिपय पात्र यौन मनोविज्ञानमा आधारित छन् भने कतिपय पात्रहरू अपराध मनोविज्ञान र कतिपय यौन मनोविज्ञानबाट कुण्ठित बन्न पुगेका छन् । विषयवस्तु अनुरूपका पात्रको चयन गर्नु गोठालेको मुख्य विशेषता मानिन्छ । त्यस्तै घटना अनुकुलका पात्र र पात्र अनुकुलको भाषाशैलीको प्रयोग उनका कथामा देख्न सकिन्छ । सामान्य भाषाशैलीको प्रयोग, दरबारीया भाषा र काठमाडौंली सहरीया समाजमा बोलिने भाषाको सुन्दर प्रयोग उनका कथामा पाउन सकिन्छ । बाह्य सीमित, सर्वदर्शी र आन्तरिक दृष्टिविन्दु प्रयोगका कारण उनका कथाहरू सशक्त देखिन्छन् ।

परिच्छेद तीन

बाह्र कथामा प्रयुक्त अभिमुखीकरण योजना

३.१ परिचय

अभिमुखीकरण योजना समालोचनाका क्षेत्रमा देखापरेको नयाँ विधा कृतिपरक समालोचना वा पाठपरक समालोचना अन्तर्गत पर्दछ । कृतिलाई मुख्य आधार मानेर गरिने समालोचनामा कृतिको विश्लेषण गर्ने विभिन्न आधारमध्ये एउटा आधार वा तत्त्व हो । यस तत्त्वभित्र आख्यानमा सम्बद्ध निश्चित काल, स्थान, व्यक्ति र क्रियाकलापको उपस्थिति भएको हुन्छ । तसर्थ यो कृतिपरक समालोचनमा देखापरेको नयाँ अवधारणा हो । यसलाई यस शोधमा समावेश गरिएको छ ।

३.२ अभिमुखीकरण योजनाको सैद्धान्तिक स्वरूप

अभिमुखकीकरण आख्यान योजनाको पाठकलाई केन्द्रिकृत गर्ने मुख्य उपकरण हो । अभिमुखीकरण भनेको आख्यानकारले पाठकलाई आख्यानतर्फ तान्न र डोऱ्याउनका लागि गर्ने प्रयास हो ।[घण] आख्यानकारले आफ्नो कृतिको अगाडि तिर पाठकको ध्यान आकर्षक गर्नका लागि राखिएका आकर्षक वाक्यहरू नै अभिमुखीकरण हो ।[घज्ञ] पाठमा सर्सर्ती हेर्दा नै सुरुमा पाठकलाई उत्सुक्ता जगाउने खालका घटनाक्रम राखिएको हुन्छ । कतिपय आख्यानकारले शीर्षक नै त्यही प्रकारको बनाएका हुन्छन् ताकि त्यसले नै पात्रको उक्त कृति तर्फ आकर्षण बढाउन सहयोग पुगोस भन्ने हेतुले यस्ता शीर्षक तथा वाक्य घटनाको प्रयोग गरेका हुन्छन् । गुरूप्रसाद मैनालीको परालको आगोमा पनि सुरुमै चामेकी स्वास्नी गौथली साह्रै मुखाले थिइ भनेर राखेका छन् ।[घद्द] आख्यानमा पाइने अभिमुखीकरण उपवाक्यहरू सामान्यतः भूतकालमा राचिएका हुन्छन् ।

कुनै पनि आख्यानकृतिको अभिमुखीकरण बुझ्नका लागि अभिमुखीकरण उपवाक्यका माध्यमबाट तिनमा प्रयुक्त स्थान, समय, व्यक्ति, क्रियाकलाप र स्थितिको पहिचान गर्नुपर्दछ । यसबाट आख्यानको उठानमा नै त्यो कहिलेको, कहाँको, के गरिएको कथा हो भन्ने चाल पाउन

---

[३०] ढकाल, दीपकप्रसाद (२०६९), **मैनालीका कथाको सङकथन विश्लेषण**, अप्रकाशित दर्शनाचार्य शोधपत्र, त्रि.वि.कीर्तिपुर, पृ. २० ।

[31] शर्मा, मोहनराज (२०६६), **आधुनिक तथा उत्तराधुनिक पाठक मैत्री समोलचना**, ललितपुर : साझा प्रकाशन, पृ. १५० ।

[32] ढकाल, दीपक प्रसाद, ऐजन, पृ. २० ।

सकिन्छ । पाठकले कति पढ्ने रुचि लिन्छ लिदैन भन्ने निर्धारण नै अभिमुखीकरणबाट हुन्छ । अभिमुखीकरण नै समग्र कृतिमा प्रयुक्त घटनाको पूर्वानुमानको परिचायक हुन्छ ।

आख्यानको अभिमुखीकरण बुझ्नका लागि वाक्य उपवाक्यका माध्यमद्वारा त्यसमा प्रयुक्त समय, स्थान, व्यक्ति, क्रियाकलाप र स्थितिको पहिचान गर्नुपर्दछ ।[घघ] आख्यानको उठानमा नै कहिलेको, कहाँको, कसको, के गरिएको भन्ने बुझ्न सकिने हुँदा पाठकले पढ्न रुचि लाग्ने वा नलाग्ने भन्ने पत्ता लगाउँछ ।[घढ] अभिमुखीकरण मुख्यतः आख्यानको समग्र परिवेशसँग सम्बन्धित हुन्छ ।

पाठको तालिकीकरणको खोलुवाका रुपमा भाग, दृश्य, प्रसङ्गलाई लिइएको छ । भागलाई १, २ र ३ मा राखिएको छ । दृश्यलाई क र ख राखिएको छ । दृश्यमा आएको परिवर्तनलाई प्रसङ्गका रुपमा अ, आ आदिका क्रममा राखिएको छ । त्यस्तै वाक्यलाई १॥, २॥ जस्ता क्रममा राखिएको छ । त्यस्तै अनुच्छेदलाई १।, २। जस्ता क्रममा राखिएको छ ।

३.३ आँखा कथाको अभिमुखीकरण

आँखा कथाको पाठगत संरचनालाई यस प्रकार उल्लेख गरिएको छ ।

भाग	दृश्य	प्रसङ्ग	प्रसङ्ग खोलुवा
१	क १। → ५।	अ १॥-११॥	हीरालालको पूर्व स्मृति
		आ १२॥-२३॥	स्वास्नीको चेतावनी, त्रास र दरबारीया क्रियाकलाप
	ख ६। → ११।	२४॥-५६॥	हीरालालको दरवार गमन र पीताको मृत्यु
२	क १२।-२४।	अ ५७॥-८५॥	हीरालालका क्रियाकलाप
		आ ८६॥-११४॥	उसको विवाह र राणाशासनको अन्त्य
३	क २४।-	अ ११५॥- १९९॥	राजनीतिक माहोल र दरवारीय घटना
		आ २००॥-२३५॥	राजनीतिले पारेको प्रभाव

प्रस्तुत कृति हीरालालको पूर्व स्मृतिमा आधारित भएर लेखिएको कृति हो । यस कथामा भाग १ अन्तर्गतका प्रसङ्ग अ अन्तर्गतका एघार उपवाक्यले आख्यान संरचनामा व्यक्ति समय क्रियाकलाप र घटनाको विकासको सङ्केत दिन मुख्य भूमिका खेलेका छन् । हीरालाल उसकी

33 zdf{, df]xg/fh, k"j{jt\, k[= 329 .
34 P]hg .

स्वास्नी र साठीऔं वसन्त अघिका स्मरण यस प्रसङ्गका अभिमुखीकरण प्रतिफलनसँग सम्बन्धित छन् भने प्रसङ्ग आ र इ अन्तर्गतका थप वाह्रवटा उपवाक्यले पनि अभिमुखीकरणमा विशेष भूमिका निभाएका छन् । यी थप वाह्र वाक्यमा हीरालाल उसको बाबु, दरवार, राजा र दरवारमा गर्नुपर्ने क्रियाकलाप अभिमुखीकरण प्रतिफलनसँग सम्बन्धित छन् । यसरी १-क-अ अन्तर्गतका हीरालालको क्रियाकलापलाई विशेष जोडका साथ प्रस्तुत गर्नुले हीरालालका वृत वरिपरि आख्यानले निश्चित आकार र आयतन प्राप्त गर्दछ भन्ने पूर्व सङ्केत प्राप्त हुन्छ । अन्य पात्रको गतिविधिलाई सामान्य रूपमा र हीरालालको श्रीमतीको आँखाको पछ्याइलाई र उसको मनोलापलाई विशेष रूपमा प्रस्तुत गर्नुले खास पूर्व सङ्केतको भूमिका खेलेको पृष्टि हुन्छ । त्यसैगरी अभिमुखीकरणको पहिलो आख्यान उपवाक्यको पृष्टि १ क -अ र आ मा भएको छ । हीरालाललाई श्रीमतीको आँखाले पछ्याइरहेको छ । उसले श्रीमतीलाई अरु केही पनि भनेको थिएन, भनेको थियो त केवल तेरो ग्रहदशा नै त्यस्तो मेरो के लाग्छ ।[घछ] यसरी सुरुको अभिमुखीकरण उपवाक्यलाई पृष्टि गर्नका निमित्त दरबारीया परिवेश बाबुको संवादलाई तेर्साइएको छ । उसलाई श्रीमतीको आँखाले पछ्याएको छ र त्यसको पुष्टि दरबारीया चाकडीले गरेको छ । यही आधारमा अनुमान गर्न सकिन्छ कि हीरालालको दैनिकी सामान्य रूपमा बितेको छ । उसले श्रीमतीलाई सुख सयलमा राख्न सकेको छैन र उसलाई श्रीमती प्रति दया पनि छ र डर पनि छ । त्यही डरको आभासमा उसलाई श्रीमतीको आँखाले पछ्याएको छ भनेर हामी पाठकले सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । लेखकले पाठकमा उत्सुक्ता थप्नका लागि उसलाई स्वास्नी त्यहाँ सामुन्ने थिइन न त्यहाँ कतै थिई .... ।[घट] जस्ता वाक्य राखेका छन् । यी वाक्यले ऊ भनेको को होला ? आँखाले किन पछ्याएको होला ? भन्ने उत्सुकतासँगै आख्यानको सुरुवात गरेका छन् ।

३.४ गीता र मीना कथाको अमिमुखीकरण

गीता र मीना कथाको पाठगत संरचनालाई यसरी देखाइएको छ ।

भाग	दृश्य	प्रसङ्ग	प्रसङ्ग खोलुवा
१	क १। - ३।	अ १।।-१२।।	म पात्रको कल्पना र गीता र मीनाको व्याख्या
		आ १३।।-२७।।	म पात्रको मानसिकताको वर्णन
		इ २८।।-४४।।	म पात्रको क्रियाकलाप
		अ ४५।।-१०५।।	गीता र मीनाप्रति म पात्रको आकर्षण

[35] Uf]&fn], uf]ljGbaxfb'/ -2061_, **afx| syf**, sf&df*f} M ;femf k|sfzg, k[= 1 .

[३६] ऐजन, पृ. ३ ।

	ख ४।-९।	आ १०६॥-१३३॥	गीता र मीनासँग म पात्रको भेट र उनीहरूको वर्णन
२	क १०।-२९।	अ १३४॥-१४६॥	गीता र मीनाप्रतिको वार्तालाप
		आ १४७॥-३२४॥	म पात्रको यौन मनोविश्लेषणको चित्रण
	ख ३०।-३४।	अ ३२५॥-३९०॥	म पात्रको क्रियाकलाप
		आ ३९१॥-४०५॥	मीनको पारपाचुके र गीता र मीनाले घरछाड्ने निर्णय
३	क ३५।-३६।	अ४०६॥- ४११॥	म पात्रमा उत्पन्न कौतुहल
		आ ४१२॥-४२१॥	म पात्रको यौनावेगको चित्रण

प्रस्तुत कथाको भाग १ प्रसङ्ग अ अन्तर्गतका बाह्रवटा उपवाक्यले आख्यान संरचनामा व्यक्ति स्थान घटना विकासको पूर्व सङ्केतको भूमिका खेलेका छन् । विवाहित पात्र म र अविवाहित पात्र गीता र मीनाका बीचको घटना यस अभिमुखीकरण प्रतिफलनसँग सम्बन्धित देखिन्छ भने त्यस पछिका अन्य केही वाक्यले त्यसको पुष्टि गर्ने काम गरेका छन् । यस अभिमुखीकरण भागमा कथाकारले उनीहरूले कुरा गरेको मलाई सुने जस्तो लाग्छ । उनीहरूले जे हेरेको त्यो मैले देखे जस्तो लाग्छ .... ।[घठ] जस्ता वाक्यले पाठकलाई एक प्रकारको कौतुहलको वातावरण सिर्जना गरेर रोचकतासँगै कथाको सुरुवात गरेका छन् ।

अभिमुखीकरण भनेको आख्यानकारले पाठकलाई आख्यान तर्फ तान्न डोऱ्याउन गरिने प्रयास हो । पाठकलाई कृतितर्फ तान्न समय, स्थान, व्यक्ति, क्रियाकलाप आदि द्वारा गरिने भएको हुँदा यस कृतिमा पनि कृतिकारले पाठकमा रुचि थप्नका लागि उनीहरू भनेर थालनी गरेका छन् । उनीहरू भनेका को होलान ? म भनेको को होला ? किन म पात्रलाई उनीहरूको कुरा गर्दा सुनेको भान हुने, उनीहरूले हेरेको उसलाई देखेको भान हुने होला भनेर पाठ पठनका निमित्त एक प्रकारको उत्सुकता सिर्जना गरेका छन् । म पात्र, दुई जना तरुनीहरूको पछि लाग्नु जस्ता क्रियाकलापले पाठकले सहज अनुमान लगाउन सक्छन् कि यस पाठमा ती दुई जना महिला र म पात्रका बीच प्रेम प्रसङ्गका घटनाले यसको विषयवस्तु ओगटेको छ । म पात्रले उनीहरूलाई कहिले नयाँ बजार त कहिले रत्नपार्कमा देख्नुले म पात्र ती दुई जना महिला प्रति आकर्षित भएको हुनुपर्दछ र उसले उनीहरू प्रति केही चाहना राखेको हुनुपर्दछ भनेर सहजै अनुमान लगाउन सकिन्छ । अरु थप तलका वाक्यले एउटी गोरी अर्की गहुँगोरी, एउटी मोटी अर्की दुब्ली हुनु जस्ता वाक्यले ऊ को प्रति बढी आकर्षित होला भन्ने उत्सुकता पनि पाठकमा प्रवल रूपमा देखिएको छ ।

37 P]hg, k[= 3 .

यसकारण लेखकले प्रस्तुत कथा गीता, मीना र म पात्रका बीच सम्बन्धित छ भन्नका निमित्त उनीहरू तरुनी जस्ता उपवाक्यलाई अभिमुखीकरणका रूपमा लिएका छन् ।

यस प्रकार विश्लेष्य आख्यानमा १ क अ अन्तर्गतका आख्यान उपवाक्यले आख्यान निर्माणमा मुख्य सहभागीलाई पूर्वसङ्केतका रूपमा उभ्याएको छ र सार्वभौम किसिमको आख्यान पृष्ठभूमि प्रदान गरेको पृष्टि हुन्छ ।

३.५ छोरीको बाबु कथाको अभिमुखीकरण

छोरीको बाबुको पाठगत संरचनालाई यसरी उल्लेख गरिएको छ ।

भाग	दृश्य	प्रसङ्ग	प्रसङ्ग खोलुवा
१	क १।-५।	अ १॥-५॥	परिचय भाग
		आ ६॥-२०॥	ज्ञानमानको मनोवाद
		इ २१॥-३७॥	अतितको सम्झना
		ई ३८॥-४१॥	छोरी फर्काउने निर्णय
२	क ६।-१३।	अ ४२॥-८०॥	ज्ञानमानको स्थितिको वर्णन
		आ८१॥-९३॥	ज्ञानमानको दैनिकी
	ख १४।-१७।	अ ९४॥-१४०॥	बाबु साहेवको मनोमानी
३	क १८।-१९।	अ १४१॥- १४७॥	बाबु साहेवसँगको भेट
		आ १४८॥-१५८॥	बाबु साहेवको क्रियाकलाप
	ख २०।	अ १५९॥-१६४॥	ज्ञानमानको दयनीय अवस्थाको चित्रण

प्रस्तुत कथाको भाग १ अन्तर्गतका दृश्य क का प्रसङ्ग अ अन्तर्गतका पाँच उपवाक्यले आख्यान संरचनामा व्यक्ति, समय, स्थान, क्रियाकलाप आदिको पूर्वसङ्केत गर्ने काम गरेको छ ज्ञानमान, राणाशाही युग, अकेला शब्द, ज्ञानमानकी छोरी, स्वास्नी, मरेको छोरा जस्ता शब्दले कथाको अभिमुखीकरणका सन्दर्भमा मुख्य भूमिका खेलेका छन् । यी माथिका सन्दर्भलाई मध्यनजर गर्दा राणाशासन कालमा सर्वसाधारण गरिब जनता कसरी उनीहरूबाट पेलिएका हुन्छन् । त्यसको वास्तविक घटना यस कथामा पाइन्छ भनेर सहजै अनुमान लगाउन सकिन्छ ।

प्रस्तुत कथामा शीर्षकबाट पनि केही मात्रामा अभिमुखीकरण प्राप्त गर्न सकिन्छ । शीर्षक छोरीको बाबु भएपछि यस कथामा छोरी र त्यसका बाबुसँग सम्बन्धित घटनावली यस कथामा पाउन सकिन्छ भनेर सहजै अनुमान लगाउन सकिन्छ । केही कथामा पाइने अभिमुखीकरण उपवाक्य भूतकालमा हुने नियम मुताविक यस कथाका अभिमुखीकरण उपवाक्य पनि यो त्यस वेलाको कुरा हो । आदि अन्त्यहीन समयको गर्भ भित्रको बेलाको कुरा हो । जस्ता भूतकालीन उपवाक्यको प्रयोग पाइनाले अभिमुखीकरण पनि सार्थक नै छ ।

प्रस्तुत अभिमुखीकरण उपवाक्य भाग १ दृश्य क प्रसङ्ग अ १ देखि ५ उपवाक्यको पृष्टि गर्नका लागि थप सात उपवाक्य प्रस्तुत भएका छन् । जसका कारण पाठकमा यस अभिमुखीकरण उपवाक्य मार्फत थप उत्सुक्ता थप्ने काम भएको छ । ज्ञानमान अकेला थियो, ऊ किन अकेला भएको होला ? छोरीलाई ल्याउने भनेको ल्याउन सफल भयो या भएन ? जस्ता घटनाले पाठकमा थप उत्सुक्ता थपेका कारण पाठकलाई कथा तर्फ आकर्षक गर्न कथाकार खप्पिस मानिन्छन् र समय राणाकालीन समयको आदि अन्त्यहीन समयको गर्भभित्रको कुरा हो भन्दासाथ राणाशासन कालमा दरबारीया परिस्थितिलाई पनि यस कथाले समेट्न सफल भएको छ भनेर सहजै अनुमान लगाउन सकिन्छ ।

यस प्रकार प्रस्तुत कथाको अभिमुखीकरण समय स्थान क्रियाकलाप आदिको रूपमा देखा परेको छ ।

३.६सुशीला भाउज्यू कथाको अभिमुखीकरण

सुशीला भाउज्यूको पाठगत संरचनालाई यसरी उल्लेख गरिन्छ ।

भाग	दृश्य	प्रसङ्ग	प्रसङ्ग खोलुवा
१	क १। - ४।	अ १॥-९॥	परिवेश वर्णन
	ख ५।-६।	आ १०॥-२०॥	सुशीला भाउज्यूको वर्णन
		इ २१॥-३५॥	बज्यैसँगको प्रतिशोध
		अ ३६॥-४९॥	दीपबहादुरको चर्चा
		आ ५०॥-५५॥	सुशीलाको मनस्थितिको चित्रण
२	क ७-१२।	अ ५६॥-९५॥	दीपबहादुरको क्रियाकलाप
		आ ९६॥-१०८॥	सुनसान वातावरणको तित्रण
	ख १२।-१८।	अ १०९॥-१६५॥	प्रजातन्त्रको आगमन

		आ १६६॥-१८१॥	दीपबहादुरको बुढ्यौलीपनको चित्रण
३	क १९।-२१।	अ १८२॥- २०८॥	घर भत्किएको प्रसङ्ग
		आ २०९॥-२४०॥	सुशीला भाउज्यूको यौनावेगको चित्रण

प्रस्तुत कथाको सुरुका नौ उपवाक्यहरू अभिमुखीकरण वाक्यका रूपमा र दस देखि बीस उपवाक्य त्यस अभिमुखीकरण वाक्यलाई थप उर्जा प्रदान गर्नका निमित्त प्रस्तुत भएका छन् ।

प्रस्तुत आख्यानका सुरुका वाक्यले सुशीला भाउज्यू, घर, झिसमिसे उज्यालो जस्ता प्रसङ्गले सुशीला भाउज्यू को हो ? त्यस घरसितको उसको सम्बन्ध के छ ? घर भत्काउनको कारण के हो ? जस्ता जिज्ञासा पैदा गर्दछ । खास कथनकालको स्पष्ट जानकारी दिइएको नभए तापनि झिसमिसे उज्यालोले बिहानीपखको पुष्टि गरेको छ । त्यस्तै यस कथाको १ क आ १०॥ देखि २०॥ ले घरबाट निस्केको काठ, इट्टाको टुक्रा पनि सबै ज्यामी नाइकेलाई बकस दिनु, हातमा चुरा नहुनु, सेतो वस्त्र धारण गर्नु, पती मरेको पैतालिस दिन भर्खर पुगेको जस्ता प्रसङ्गले पाठकमा उत्पन्न भएको सुशीला को हो ? किन घर भत्काउन लागेकी छ ? भन्ने जिज्ञासालाई केही मात्रामा मेट्दै थप जिज्ञासाहरू थप्ने काम गरेको छ । प्रस्तुत कथाको प्रस्तुत अभिमुखीकरण उपवाक्यले पाठकमा सुशीलाले पतिको पैतालिस दिन पनि नबित्दै किन घर भत्काउन थाली र त्यसघरका उब्जेका सामान सबै अन्त दिनाले उसको लोग्ने प्रति केही ईर्ष्या छ भन्ने कुराको प्रष्ट हुन्छ र अर्को अर्थमा उसले पतिको झल्को मेटाउनका लागि पनि त्यो घर भत्काएकी हुन सक्छ भन्ने सहज पूर्वानुमान लगाउन सकिन्छ । कुनै कुनै कथामा शीर्षकबाट नै अभिमुखीकरण हुने भए मुताविक यसमा पनि सुशीला भाउज्यूका बारेमा यस कथाले फन्को मरिरहेको छ होला भनेर सहजै अनमान लगाउन सकिन्छ । त्यसैगरी सुशीला भाउज्यू के त्यो घर भत्काउली ? त्यो घर भत्काएपछि उसले के गर्छे ? नयाँ घर बनाउँछे वा बनाउँदिन ? उ कहाँ बस्छे होला ? जस्ता जिज्ञासा पनि उठ्न सक्छन् ।

यस प्रकार प्रस्तुत कथाको अभिमुखीकरण समय, स्थान, क्रियाकलाप आदिको रुपमा देखा परेको छ ।

३.७ बाढी कथाको अभिमुखीकरण

बाढीको पाठगत संरचनालाई यसरी उल्लेख गरिन्छ ।

भाग	दृश्य	प्रसङ्ग	प्रसङ्ग खोलुवा
१	क १। - २।	अ १॥-३॥	धनिया चमारको आँखाको बिम्बाङ्कन
		आ ४॥-६॥	रमा चौधरीको हविगत
		इ ७॥-१०॥	एक्लोपनको अनुभव
	ख ३।	अ ११॥-१९॥	धनिया चमारको पूर्वस्मृति
२	क ४।-५।	अ २०॥-३०॥	धनिया चमारको अनुभव
		आ३१॥-४६॥	धनिया चमारको औकातको वर्णन
		इ ४७॥-६२॥	बाढीको दृश्य र चमारको भ्रम
		ई ६३॥-८१॥	चमारको कल्पना
	ख ६।-८।	अ ८२॥-९५॥	रमा चौधरी उपर चमारको दयाभाव
		आ ९६॥-११६॥	चमारका मनको उचारचढाव
३	क ९।	अ ११७॥- १३१॥	चमारको पूर्वस्मृति
		आ १३२॥-१४५॥	बाढीले निम्त्याएको आपत्ति

प्रस्तुत कथाको १ क-अ-ले कथा संरचनामा मुख्य सहभागीलाई पहिलो पटक तिनका सम्बन्धमा घटना क्रियाकलापको पूर्वसङ्केतका कोणबाट परिचित गराएको छ । धनिया चमार उसको मालिक रमाबाबुको स्थिति, उद्धार शिविर जस्ता आख्यान उपवाक्यमा समेटिएका छन् । यसले आख्यानमा घटनाको उठान र त्यसको निकासको श्रृङ्खला यिनै सहभागीमा केन्द्रित हुनेछन् भन्ने पूर्वानुमान दिनका निमित्त यी उपवाक्यको आयोजना गरेको स्पष्ट हुन्छ । आख्यान संरचनामा यस अ प्रसङ्ग अन्तर्गतका उपवाक्य क्रमशः १ देखि ६ को प्रतिफल मुख्यतः अभिमुखीकरणमा केन्द्रित देखापर्दछ । यस कथामा धनिया चमार र उसको मालिक रमाबाबुको बाढीका कारण भएको दयनीय अवस्था जस्ता उपवाक्य आख्यान संरचना र त्यसको प्रवृत्तिलाई पूर्व सङ्केत दिनका निमित्त सार्थक देखिन्छन् । यस अभिमुखीकरण प्रसङ्गमा आख्यान निर्माणको खास काल र रचनाको स्पष्ट सङ्केत नदिएता पनि बाढी आउने समय भएका कारण असार, साउन होला भन्ने सहजै अनुमान लगाउन सकिन्छ र रचनामा पनि उद्धार शिविर मात्र भनेका कारण नजिकैको ठाउँ होला वा बाढी प्रभावित क्षेत्र भएका कारण तराई तिर होला भनेर अनुमान लगाउन सकिन्छ ।

अभिमुखीकरण पाठको पूर्वसङ्केतको कार्य दिशा भएका कारण पाठकले पाठको शीर्षकबाट पनि केही घटनाको पूर्वानुमान लगाउन सक्दछन् । वाढी ! भन्ने वित्तिकै यसका कुनै ठाउँमा बाढी पसेर विचल्ली बनाएको घटनाको तारतम्यमा यस कथाको रचना भएको होला भनेर सहजै अनुमान लगाउन पनि सकिन्छ । कति विचल्लीमा परेका होलान ? कहाँ कहाँ के भएको होला ? भन्ने जिज्ञासा पनि पैदा हुने भएका कारण आख्यानको अभिमुखीकरणको पूर्वसङ्केतको केही आभास शीर्षकबाट नै पाउन सकिन्छ ।

त्यस्तै भाग १ क अ मा समाविष्ट उपवाक्यका आधारमा पनि पाठकमा जिज्ञासा कौतुहल जगाएर कथा पठनमा रुचि बढाउन सफल छ । धनिया चमार को हो ? उसको मालिक कत्तिको सम्पन्न होला ? कसरी उनीहरू उद्धार शिविरमा पुगेका होलान ? जस्ता अनेकानेक जिज्ञासा कौतुहल जगाउन सफल भएका कारण पनि यस पाठको अभिमुखीकरण सफल र सशक्त छ भन्न सकिन्छ ।

यस कारण विश्लेष्य कथाको १ क अ अन्तर्गतका आख्यान उपावाक्यले आख्यान निर्माणमा मुख्य सहभागीलाई पूर्वसङ्केतका आधारमा उभ्याएको छ र सार्वभौम किसिमको आख्यान पृष्ठभूमि प्रदान गरेको स्पष्ट हुन्छ ।

३.८ आगलागी कथाको अभिमुखीकरण

आगलागीको पाठगत संरचनालाई यसरी उल्लेख गरिन्छ ।

भाग	दृश्य	प्रसङ्ग	प्रसङ्ग खोलुवा
१	क १। - ८।	अ १॥-१४॥	धनेको मनोवाद
		आ १५॥-२९॥	धनेको सडकयात्रा
		इ ३०॥-४१॥	धनबहादुरको मनस्थितिको चित्रण
		ई ४२॥-४७॥	घरको वर्णन
	ख ९।-१०।	अ ४८॥-६६॥	घरमा आगलागी र वासुको उद्धार
२	क ११।-१६।	अ ६७॥-७३॥	धनबहादुरको साहसीकताको वर्णन
		आ ७४॥-८५॥	गाउँभरी धनबहादुरको प्रभाव
		इ ८६॥-१०५॥	धनबहादुरको चमात्कारिक प्रगति
		ई १०६॥-१२१॥	उसको अहमतामा ठेस लागेको प्रसङ्ग
	ख १७-३०।	अ १२२॥-१७५॥	धनबहादुरलाई चुनौति
		आ १७६॥-२४४॥	षडयन्त्र गरेरै भए पनि चुनाव जित्ने सोँच
३	क ३०।-३२।	अ २४५॥- २६०॥	धनेको रामभक्तमाथिको दाउपेच
		आ २६१॥-२७७॥	धनबहादुर र उसको छोराको मनस्थिति

प्रस्तुत कथा आगलागीमा १ क अ अन्तर्गतका उपवाक्यहरूले कथा संरचनामा अभिमुखीकरणका माध्यमबाट कथामा घटित घटना र त्यस घटनासँग सम्बन्धित व्यक्ति, स्थान, घटना र क्रियाकपलापको पुर्वसङ्केत गरेको छ । प्रस्तुत कथाको १ क अ मा समाविष्ट उपवाक्यहरूले घटनाको सामान्य जानकारी दिएका छन् भने १ क आ अन्तर्गतका वाक्य त्यसको पुरकका रूपमा उपस्थित भएर त्यसलाई पुष्टि गर्ने काम गरेको छ। यस कथामा पोष्टर टाँगिएको सडक, धनबहादुर, उसका कार्यकर्ता, नारा जुलुस जस्ता उपवाक्यहरू अभिमुखीकरण उपवाक्यका माध्यमबाट त्यस कथामा घट्न सक्ने घटनाको पूर्वसङ्केत वा पूर्वानुमान गर्न सकिने प्रावधान अनुसार नै यस कथामा पनि धनबहादुर, पोष्टर टाँगिएको सडक, कार्यकर्ता जस्ता प्रसङ्गले पाठकमा धनबाहादुर कुनै पार्टीको नेता होला, पोष्टरले चुनावी माहोलको घटनामा यस कथाले फन्को मारेको हुनुपर्दछ भन्ने सहजै अनुमान गर्न सकिने कुरा प्रष्ट हुन्छ र अगलागी नामक शीर्षकबाट पनि यसमा चुनावी क्रियाकलापको अतिरिक्त आगलागी सम्बन्धी घटना पनि समावेश भएको छ भनेर सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ।

आख्यानमा अभिमुखीकरणले पाठकमा त्यस पाठप्रतिको जिज्ञासा कौतुहल र रुचीलाई कति मात्रामा समाहित गरेको छ भन्ने जानकारी गर्दछ। यस कथामा पनि आख्यानकारले धनबहादुर कस्तो पार्टीको कुन तहको नेता होला ? चुनावी माहोलका कारण के कति घटना घट्ला ? भन्ने जिज्ञासा वा कौतुहल तेर्साइदिएका छन् । अर्कोतर्फ आगलागी नामक शीर्षक दिएर पाठको अभिमुखीकरणमा चुनावी माहोलको घटना प्रस्तुत गर्नुले पनि पाठकमा एकातिर धुरमुरताको माहोलसँगै आगलागीको घटना कसरी जोडिएको होला ? आगलागीबाट के परिणाम निस्केका होला ? जस्तो कौतुहल थपिदिएर पाठकलाई पाठ प्रति बढी रुचि थपेको प्रष्ट हुन्छ। यही विविध घटनाको तारतम्यबाट यस कथाको अभिमुखीकरण विन्यास सफल र सशक्त मान्न सकिन्छ।

यस प्रकार विश्लेष्य आख्यानको १ क अ अन्तर्गतका आख्यान उपवाक्यले आख्यान निर्माणमा मुख्य सहभागीलाई पूर्व सङ्केतका रूपमा उभ्याइएको र सार्वभौम किसिमको गतिशील आख्यान पृष्ठभूमि प्रदान गरेको छ।

३.९ बुबू कथाको अभिमुखीकरण

बुबू वृत्तकारीय कथानक भएको कथा भएको कारण यसलाई तालिकीकरण गर्न असम्भव छ । प्रस्तुत कथाको शुरुका नौ अभिमुखीकरण उपवाक्यले आख्यान संरचनामा व्यक्ति, समय, स्थान, घटना क्रियाकलापको विकासमा पूर्व सङ्केतको अर्थ स्पष्ट पार्नका निम्ति उल्लेख्य भूमिका खेलेका छन् । बुबू, रानी साहेब, बुबूको छोरा, आमाको मुख हेर्ने दिन, बिहानीपख, दरवार जस्ता

प्रसङ्ग अभिमुखीकरण प्रतिफलनसँग सम्बद्ध छन् । यस कथाका यी प्रसङ्गमा रानी साहेब, बुबू, उसको छोराको क्रियाकलापलाई विशेष जोड दिनुले प्रस्तुत आख्यानको घटनाक्रम यिनै पात्रहरूको घटनाका वरिपरि फन्को मारेको छ भनेर सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । यी मध्ये पनि बुबूलाई अझ बढी केन्द्रित गरेका कारण उसको भूमिका अझ महत्वपूर्ण छ भन्ने प्रष्ट हुन्छ । यसकारण आख्यान अभिमुखीकरण उपवाक्यका माध्यमबाट कथामा प्रयुक्त घटनाको पूर्व सङ्केत हुने हुँदा यस कथामा पनि रानी साहेब, दरबार, बुबूका क्रियाकलापमा पक्कै पनि दरबारीया अन्याय, अत्याचारको प्रसङ्ग होला, बुबू गरिबीका कारण दरबारमा शरण लिन वा धाई बन्न बाध्य छे भनेर सहजै अनुमान लगाउन सकिने स्थिति देखिन्छ ।

आख्यानमा अभिमुखीकरणले यस आख्यानले पाठकलाई कत्तिको जिज्ञासा, कौतुहल जगाउन सफल भएको छ र उक्त पाठप्रति पाठकको रुचि कति छ भन्ने कुराको दिशानिर्देश गर्ने काम गर्दछ । यस पाठमा पनि बुबू को हो ? उसका मनमा किन के कस्ता गाँठाहरू उत्पन्न भए ? रानी साहेब को हो ? छोरालाई बुबूले किन छाडेकी होली ? जस्ता जिज्ञासा जगाएको छ । बुबू रानी साहेबबाट बिदा बकस भएपछि के गर्छे होली ? छोरालाई भेट्न पाउँछे होला कि पाउँदिन होला ? जस्ता कौतुहलता थप्ने काम भएको देखिन्छ । यस अर्थमा पनि प्रस्तुत पाठको अभिमुखीकरण सशक्त मानिन्छ ।

प्रस्तुत कृतिमा समय र स्थान प्रष्ट नतोकेको भए तापनि आमाको मुख हेर्ने दिन भनेका कारण वैशाखतिर र बिहान भनेका कारण र रानी साहेबले बिदा दिएको प्रसङ्गबाट वैशाखको बिहानीपख दरबार जस्ता समय र स्थानको उल्लेख भएको देखिन्छ । शीर्षकबाट पनि केही मात्रामा अभिमुखीकरण प्रतिफलन प्रष्ट भएको देखिन्छ ।

यस प्रकार विश्लेष्य आख्यानको अभिमुखीकरण उपवाक्यले आख्यान निर्माणका सम्बन्धमा मुख्य सहभागी, स्थान, घटनालाई सही मात्रामा पूर्वसङ्केतका रूपमा उभ्याएको छ भन्न सकिन्छ ।

३.१० बलात्कार कथाको अभिमुखीकरण

बलात्कारको पाठगत संरचनालाई यसरी उल्लेख गरिन्छ ।

भाग	दृश्य	प्रसङ्ग	प्रसङ्ग खोलुवा
१	क १।	अ १॥-४॥	लिलीको बलात्कार
		आ ५॥-८॥	परिवेश वर्णन
		इ ९॥-११॥	लिलीको अवस्था वर्णन
	ख २।	अ १२॥-२२॥	कोठाको वर्णन
		आ २३॥-२७॥	लिलीको स्थिति
२	क ३।-६।	अ २८॥-३४॥	लिलीको क्रियाकलाप
		आ३५॥-४१॥	रामेश्वरको मनोदशाको चित्रण
		इ ४२॥-४८॥	रामेश्वरको क्रियाकलाप
	ख ७।-१२।	अ ४९॥-५३॥	रामेश्वरको मनोदशा
		आ ५४॥-७३॥	रामेश्वर र मिठ्ठुको भेट
		इ ७४॥-९०॥	लिली र रामेश्वरको क्रियाकलाप
३	क १३।	अ ९१॥- ९९॥	लिलीका क्रियाकलाप

प्रस्तुत कथाको १ क अ अन्तर्गतका एघार अभिमुखीकरण उपवाक्यले आख्यान संरचनामा खास समय, स्थान, घटनाको विकासमा पूर्वसङ्कतको अर्थ स्पष्ट पार्नका निम्ति भूमिका खेलेका छन् । साँझको वेला, झाडी, सुनसान, रुखको फेद, ऊ र उसकी स्वास्नी, दुई जना मानिस, उसकी स्वास्नीको बलात्कार यस प्रसङ्गका अभिमुखीकरण प्रतिफलन सम्बद्ध छन् । यस १ क अ अन्तर्गतका घटना प्रक्रियामा ऊ, उसकी स्वास्नी र दुई जना मान्छेको क्रियाकलापलाई विशेष जोडका साथ प्रस्तुत गर्नुले यिनका बिचमा आख्यानले निश्चित आकार प्राप्त गर्दछ भन्ने पूर्वसङ्केत प्राप्त हुन्छ । अन्य भन्दा पनि ऊ र उसकी स्वास्नीलाई विशेष रूपमा प्रस्तुत गर्नुले यस कृतिमा यी दुईका बीचको घटनालाई विशेष रूपमा लिइएको छ भन्ने कुराको पुष्टि हुन्छ ।

आख्यानमा अभिमुखीकरण उपवाक्यका माध्यमबाट त्यसमा घट्ने वा घट्न सक्ने घटनाको पूर्व झलक दिने हुँदा यस कथामा पनि उसकी स्वास्नी बलात्कृत भएकी छ । ऊ पात्र चाहीँ मौन हुनाले यसमा ऊ र उसकी स्वास्नीका बीचको घटना नै यस कथाको विषयवस्तु हुनेछ भनेर सहजै अनुमान लगाउन सकिने कुरा स्पष्ट हुन आउँछ ।

आख्यानमा अभिमुखीकरणले त्यस पाठले पाठक प्रति कत्तिको मात्रामा जिज्ञासा कौतुहल र पाठ प्रतिको रुचि समेट्न सफल भएको छ भन्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ । यस कथामा लेखकले हेर्दाहेर्दै त्यो भयो त्यो भन्ने वाक्य मार्फत सुरुमै के भयो होला भन्ने कौतुहल जगाएका छन् । आँखा च्यातिएको च्यातियै हेर्न पऱ्यो । जस्ता उपवाक्यले सुरुमा कौतुहल जगाउन त सफल भयो तर चौथो वाक्यमै स्वास्नीको वलात्कार भन्ने उपवाक्यले पाठकमा पलाएको जिज्ञासा कौतुहललाई एकाएक सेलाउन वाध्य तुल्याएको छ । तर पनि पाठकमा अलिकति जिज्ञासाको त्यान्द्रो भने झुण्डाई दिएकै छन् । उसकी स्वास्नी बलात्कृत त भई तर ऊ पात्रले तिनीहरूलाई केही गर्ला वा त्यसै छाड्ला ? त्यसपछिको तिनीहरूको सम्बन्ध कस्तो रहला ? जस्ता जिज्ञासा जगाउन र पाठ पठनप्रति अलिकति रुचि जगाउने काम गरेका छन् ।

कृतिमा ठ्याक्कै समय र स्थान नबताएको भएतापनि सुनसान वातावरण, रुखको फेद, झाँडी, साँझपख जस्ता समय, स्थान उल्लेख गरेका छन् । यसकै आधारमा अभिमुखीकरणको प्रतिफलन पुष्टि हुन्छ ।

यस प्रकार विश्लेष्य आख्यानको १ क-अ अन्तर्गतका आख्यान उपवाक्यले आख्यान निर्माणमा मुख्य सहभागी र घटनालाई पूर्वसङ्केतका रूपमा उभ्याएको छ ।

३.११ साधन कथाको अभिमुखीकरण

साधन कथा वृत्तकारीय ढाँचामा रचिएको कथा भएका कारण यसलाई तालिकीकरण गर्न असम्भव छ । प्रस्तुत कृतिको शुरुका दस उपवाक्यले आख्यान संरचनामा खास समय, व्यक्ति, क्रियाकलाप र घटनाको विकासमा पूर्वसङ्केतको अर्थ दिनका निम्ति मुख्य भूमिका खेलेका छन् । आर्यघाट, अर्धजल, चिसोपानी, पशुपतिनाथ र जेदुनाथको क्रियाकलापलाई विशेष जोडका साथ प्रस्तुत गर्नुले यीनका बीचमा आख्यानले निश्चित आकार र आयतन प्राप्त गर्दछ भन्ने पूर्वसङ्केत प्राप्त हुन्छ । अन्य पात्रको गतिविधिलाई सामान्य रूपमा र जेदुनाथको क्रियाकलापालाई विशेष रूपमा प्रस्तुत गर्नुले यसले पूर्वसङ्कतको भूमिका खेलेको प्रष्ट हुन्छ । यस कृतिमा जेदुनाथ, आर्यघाट, पशुपतिनाथको मन्दिर जस्ता प्रसङ्गबाट यस कथाले जेदुनाथको जीवनमा घटेका घटनाहरूमार्फत् आफ्नो गति लिएको छ । त्यसको पृष्ठभूमिका रूपमा पशुपतिनाथको मन्दिर र त्यस मन्दिर वरिपरि हिँड्ने दर्शनार्थी, बाँदर पनि समाहित भएका छन् । यही वृत्त वरिपरि यस कथाको अभिमुखीकरण प्रतिफलन भएको छ ।

जेदुनाथ को हो ? ऊ किन त्यस आर्यघाट वरिपरि रह्यो ? किन पशुपति हाताभन्दा बाहिर गएन ? ऊ कुन आधारमा पशुपतिको अभिन्न अङ्गका रूपमा रह्यो ? जस्ता जिज्ञासा पनि यी

अभिमुखीकरण उपवाक्यले प्रदान गर्न सफल भएको छ । त्यस्तै जेदुनाथ एक्लै छ ऊ के गरेर बस्छ ? उसको जिवीका कसरी चल्छ ? उसका इष्टमित्र होलान् कि नहोलान् ? उसले जीवनमा हार खान्छ वा जित्छ ? जस्ता कुराको कौतुहलता पाठकमा पार्न सक्नु पनि यो अभिमुखीकरण उपवाक्यको प्राप्ति मान्न सकिन्छ ।

प्रस्तुत कथामा स्पष्ट रूपमा समयको किटान गरिएको नभए तापनि यी अभिमुखीकरण उपवाक्यका माध्यमबट यस कथा घट्ने समय दिउँसो हो भनेर अनुमान लगाउन सकिन्छ । घामको रापले न्यानो महसुस गरेका कारण समय जाडो महिना हो भनेर पनि अनुमान लगाउन सकिन्छ ।

यसर्थ विश्लेष्य आख्यानका अभिमुखीकरण उपवाक्यले आख्यान निर्माणका सन्दर्भमा मुख्य सहभागी पात्र जेदुनाथलाई र घटनाका रूपमा उसका प्रत्येक क्रियाकलापलाई समेटेको छ । अप्रत्यक्ष रूपमा समय र पशुपति आर्यघाटलाई मुख्य स्थानका रूपमा देखाएर जिज्ञासा कौतुहलता जगाउँदै पाठकलाई पाठप्रति रुचि बढाउन सफल भएकोले यसको अभिमुखीकरण प्रतिफलन सशक्त देखिन्छ ।

३.१२ यस्तो पनि भएको थियो कथाको अभिमुखीकरण

यस्तो पनि भएको थियोको पाठगत संरचनालाई यसरी उल्लेख गरिन्छ ।

भाग	दृश्य	प्रसङ्ग	प्रसङ्ग खोलुवा
१	क १। - ४।	अ १॥-६॥	परिवेश वर्णन
		आ ७॥-१७॥	जङ्गबहादुरको वर्णन
		इ १८॥-२२॥	बेलायत यात्राको प्रसङ्ग
		ई २३॥-२७॥	श्री ३ पदवी धारणको चर्चा
	ख ५।-६।	अ २८॥-३९॥	दरवारको गतिविधि
		आ ४०॥-५७॥	ज्यानमारा मुद्दाको प्रसङ्ग
२	क ७।-१३।	अ ५८॥-८५॥	ज्यानमारामाथि केरकार
		आ८६॥-१३८॥	ज्यानमारेको प्रमाण पेश
	ख १४।-२०।	अ १३९॥-१६९॥	मुद्दा हेर्न जङ्गबहादुरको उपस्थिति
३	क २१।-२६।	अ १७०॥- २१२॥	शक्तिको वर्णन

प्रस्तुत कृतिको प्रसङ्ग अ अन्तर्गतका सत्र अभिमुखीकरण उपवाक्यले आख्यान संरचनाका क्षेत्रमा समय, व्यक्ति, स्थान, घटनाको विकासमा पूर्वसङ्केतको अर्थ दिनका निम्ति मुख्य भूमिका खेलेका छन् । जङ्गबहादुरको शासनकाल, किम्बदन्ती, भाई भारदार, उनको गद्दिदार मेच, जस्ता प्रसङ्ग अभिमुखीकरण प्रतिफलनसँग सम्वद्ध छन् । १ क अ अन्तर्गतका किम्बदन्ती, इतिहासमा नलेखिएको कुरा, जङ्गबहादुरको जीवनीको एक अंश जस्ता क्रियाकलापलाई विशेष जोडका साथ प्रस्तुत गर्नुले यिनका बीचमा आख्यानले निश्चित आकार प्राप्त गर्दछ भन्ने पूर्व सङ्केत प्राप्त हुन्छ । अन्य भाई भारदारहरूको गतिविधि सामान्य रूपमा मात्र चर्चा गरिनु र जङ्गबहादुरको क्रियाकलापलाई विशेष रूपमा प्रस्तुत गरेकाले यसको खास पूर्वसङ्केतको भूमिका खेलको पुष्टि १ क अ मा हुन्छ । त्यसैगरी अभिमुखीकरणको पहिलो आख्यान उपवाक्यले निर्देश गरेको कालको तार्किक पुष्टि १ क आ अन्तर्गत भएको छ ।

प्रस्तुत कृतिमा शीर्षकबाट नै कौतुहलता जगाइएको छ । त्यस्तो पनि भएको थियो शीर्षकले यस्तो के भएको होला ? त्यस्तो पनि नामक शब्दले पक्कै पनि साधारण कुरो होइन भन्ने कौतुहलता जगाईदिएको छ । त्यस्तै अभिमुखीकरण उपवाक्यका सुरुकै शब्दमा यो किम्बदन्ती हो । इतिहासमा कतै लेखिएको छैन र तथ्यपनि फेला परेको छैन भन्ने शब्दबाट कस्तो खालको किम्बदन्ती लेखिएको होला ? जङ्गबहादुरका नाममा कसले बढाई चढाई गफ लगाएको होला ? जीवनीका एक अंश हो भनेकाले फेरी कथा उनको जीवनीसँग मेल खान्छ होला भन्ने कौतुहलता तिव्र रूपमा पाइदा पाठकलाई उक्त पाठ प्रतिको रुचि तिव्र रूपमा देख्न सकिन्छ ।

त्यस्तै यस कथाको मुख्य घटनाको पूर्वसङ्केत भने पाइदैन यसको पूर्वसङ्केत नगराईकन अन्य विभिन्न घटनाहरू दिएकाले अभिमुखीकरण रखाइको ढाँचामा अलि बाधा पुग्न गएको देखिन्छ । यस कथामा जङ्गबहादुरसँग सम्बन्धित घटनाको वर्णन छ भन्ने जानकारी त सुरुकै अभिमुखीकरण उपवाक्यबाट नै प्रष्ट हुन आउँछ । तर मुख्य घटनाको जानकारी पाठ पढेपछि मात्र हुनुले अभिमुखीकरण प्रतिफलन केही फितलो देखिएता पनि अन्य घटनाको अभिमुखीकरणका प्रतिफलन भने सशक्त नै छ ।

यस प्रकार विश्लेष्य आख्यानको १ क अ र आ अर्न्तगतका अभिमुखीकरण उपवाक्यले आख्यान संरचनामा सहभागी स्थान, समय र घटनालाई पूर्वसङ्केतका रूपमा उभ्याएको छ भन्न सकिन्छ ।

३.१३ त्यस बखत भएको यो कुरा कथाको अभिमुखीकरण

त्यस बखत भएको यो कुराको पाठगत संरचनालाई यसरी उल्लेख गरिन्छ ।

भाग	दृश्य	प्रसङ्ग	प्रसङ्ग खोलुवा
१	क १। - ५।	अ १।।-५।।	जङ्गबहादुरको आदेश
		आ ६।।-८।।	मूत ल्याएको प्रसङ्ग
		इ ९।।-१२।।	मुसेकाजी उपर मूत छर्केको प्रसङ्ग
	ख ५।	अ १३।।-१६।।	मुसेकाजीको जात गएको प्रसङ्ग
२	क ६।-१४।	अ १७।।-४५।।	मुसेकाजीको क्रियाकलाप
		आ ४६।।-७४।।	जात जानुको कारण
		इ ७५।।-९०।।	जात फर्काउन विन्तीपत्र
	ख १५।-१९।	अ ९१।।-१४५।।	पूजागरी जात फर्किएको प्रसङ्ग
३	क २०।-२२।	अ १४६।।- १६०।।	जङ्गबहादुरको प्रतिक्रिया

प्रस्तुत कृतिको १ क अन्तर्गतका सोह्र अभिमुखीकरण उपवाक्यले आख्यान संरचनामा खास स्थान, समय, व्यक्ति, क्रियाकलाप र घटनाको विकासमा पूर्वसङ्केतको अर्थ दिनका निम्ति मुख्य भूमिका खेलेको छ । सानुचा, मूत, जङ्गबहादुर, मुसेकाजी, मूत छर्कनु, मूत छर्कदा जात जानु, छिटो लिनु जस्ता क्रियाकलापलाई विशेष जोडका साथ प्रस्तुत गर्नुले यिनका बीचमा आख्यानले निश्चित आकार प्राप्त गर्दछ भन्ने अनुमान लगाउन सकिन्छ । राणाशासनको बेला भन्दा वित्तिकै उनीहरूको मनोमानी चल्छ, जे मन लाग्यो त्यही गर्न स्वतन्त्रता हुन्छ, उनको मनपर्ने व्यक्ति अगाडि बढ्छ, हित हुन्छ तर उनीहरूलाई मन नपर्ने व्यक्ति सधै पछाडि हुन्छ भन्ने कुरा स्मरणमा आइहाल्छ । यस कथामा पनि मुसेकाजीलाई मूत छर्केर जात फालेको प्रसङ्गले मुसेकाजी जङ्गबहादुरको नजरबाट गिरेको रहेछ भनेर अनुमान गर्न सकिन्छ । जङ्गबहादुर र मुसेकाजीका क्रियाकलापलाई बढी जोड दिनु र अरुलाई त्यति वास्ता नगर्नुले यही कुराको पुष्टि हुन्छ ।

प्रस्तुत कथामा घटना समय स्पष्ट नगरे पनि जङ्गबहादुरका प्रसङ्गले राणा कालीन समयको घटना हो भनेर स्पष्ट अनुमान हुने पुष्टि हुन्छ र मुसेकाजीको घटना वरिपरि कथाले गति लिएको छ भन्ने सहजै अनुमान लगाउन सकिन्छ ।

यस कथामा सानुचा को हो ? मुसेकाजीलाई किन मूत छर्कन लगाइयो ? मुसेकाजीको जात जानुपर्ने करण के हो ? जातै जाने गरी मुसेकाजीले त्यत्रो के गल्ती गरेको होला ? भन्ने जस्ता जिज्ञासा प्रयुक्त अभिमुखीकरण उपवाक्य मार्फत प्राप्त गर्न सकिन्छ । त्यस्तै साच्चै मुसेकाजीको जात गएकै होलाकी ? उसको जात फर्के होला कि फर्केन होला, उसलाई घरपरिवारले कस्तो रूपमा हेरे होलान् जस्ता कौतुहलता पनि प्रदान गरेको छ । यिनै घटनाबाट पाठकमा त्यसपछि के के भयो होला भन्ने आतुरता त पक्कै पनि लागिहाल्ने भयो । यस अधारमा पनि पाठ पठन प्रति रुचि बढ्ने कुराको पुष्टि हुन्छ ।

यस कारण विश्लेष्य आख्यानको १ क अ अन्तर्गतका अभिमुखीकरण उपवाक्यले आख्यान निर्माणका सन्दर्भमा मुख्य सहभागी पात्र मुसेकाजी र घटनाका रूपमा उसमाथि भएका क्रियाकलाप समेट्दै पाठकमा कौतुहलता जिज्ञासा थप्दै पाठ प्रति रुचि जगाउने काम गरेका कारण अभिमुखीकरण प्रतिफलन सशक्त बन्न पुगेको छ ।

३.१४ इतिहासले विर्सेको घटना कथाको अभिमुखीकरण

इतिहासले विर्सेको घटनाको पाठगत संरचनालाई यसरी उल्लेख गरिन्छ ।

भाग	दृश्य	प्रसङ्ग	प्रसङ्ग खोलुवा
१	क १।	अ १॥-२॥	राजाको कक्षमा षोडशीको प्रवेश
		आ ३॥-६॥	षोडशीको पहिरनको वर्णन
		इ ७॥-९॥	राजाको दृष्टि
		ई १०॥-१३॥	राजा र षोडशी एकान्तमा
२	क २।-३।	अ १४॥-२२॥	राजा षोडशीको वार्ता
		आ२३॥-३२॥	राजाको मृत्यु
	ख ३।-६।	अ ३३॥-५१॥	मसानघाटतिरको यात्रा
		आ ५२॥-७४॥	षोडशी सती गएको र युवक हामफालेको प्रसङ्ग
३	क ७।	अ ७५॥- ७७॥	युवक र षोडशीका मृत शरीर

प्रस्तुत कृतिको १ क अन्तर्गतका तेह्र अभिमुखीकरण उपवाक्यले आख्यान संरचनामा खास स्थान, समय, व्यक्ति, घटना क्रियाकलापको विकासमा पूर्वसङ्केत दिनका निम्ति महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन् । यिनै अभिमुखीकरण उपवाक्य मार्फत कथामा घटित घटनाको पूर्वानुमान लगाउन

सकिन्छ । प्रस्तुत कथामा सोह्र श्रृङ्गारले युक्त षोडशी राजाको कक्षमा प्रवेश, षोडशीको लवाई र ती दुईका क्रियाकलाप नै यस प्रसङ्गका अभिमुखीकरण प्रतिफलनसँग सम्बद्ध छन् । यस १ क अ अन्तर्गत षोडशी र राजाका क्रियाकलापलाई विशेष जोडका साथ प्रस्तुत गर्नुले यिनका बीचमा आख्यानले निश्चित आकार र आयतन प्राप्त गर्दछ भन्ने पूर्व सङ्केत प्राप्त हुन्छ । अन्यको गतिविधिलाई सामान्य रूपमा लिनु र षोडशीको क्रियाकलापलाई विशेष रूपमा प्रस्तुत गर्नुले खास पूर्वसङ्केतको भूमिका खेलेको पुष्टि १ क आ मा हुन्छ । अभिमुखीकरण उपवाक्यले निर्देश गरेको कालको तार्किक पुष्टि १ क आ अन्तर्गत भएको छ । प्रस्तुत अभिमुखीकरण उपवाक्यमा षोडशी सोह्र श्रृङ्गार गरेर राजाको कक्ष तिर आउनु, आँखीभौं समेत सेता भएका राजाको शरिरमा षोडशीलाई देख्दासाथ हलचल पैदा हुनुले यस पाठमा राजा र षोडशीका बीच आत्मीय मायाको आदान प्रदान हुन्छ भन्ने अनुमान लगाउन सकिन्छ ।

प्रस्तुत कथामा सोह्र श्रृङ्गार युक्त षोडशी को हो ? ऊ किन राजाको कक्षमा आएकी छ ? उसलाई किन परिचारिकाले पकडेर लिएर आएकी छ ? सुन्दर युवती प्रति बृद्ध राजाको आँखा किन लागेको होला ? जस्ता जिज्ञासा प्रस्तुत कृतिमा प्राप्त गर्न सकिन्छ । साथै अव त्यो युवतीले राजाका सामु कस्तो प्रतिक्रिया जनाउछे होला, राजाले युवतीलाई कस्तो व्यवहार गर्छ होला, यिनीहरूको जीवनको गति कुन दिशामा मोडिएला जस्ता कौतुहलता पनि प्रदान गरेको छ । यिनै घटनाबाट पाठकमा त्यसपछि के भयो होला भन्ने आतुरताका कारण त्यस पाठ प्रति पाठकको रुचि बढिरहेको छ भन्ने पुष्टि हुन्छ ।

यस कारण विश्लेष्य आख्यानको १ क अ अन्तर्गतका अभिमुखीकरण उपवाक्यले आख्यान निर्माणका सन्दर्भमा मुख्य सहभागी पात्र राजा र षोडशी त्यस्तै ती दुई पात्रका क्रियाकलाप समेट्दै पाठकमा जिज्ञासा, कौतुहलता र त्यस कृति प्रतिको रुचि जगाउने काम गरेकोले उक्त कृतिको अभिमुखीकरण प्रतिफलन सशक्त र सवल बन्न पुगेको छ ।

३.१५ निष्कर्ष

आख्यानात्मक संरचनाको प्रारम्भ प्रायः अभिमुखीकरणसँग सम्बन्धित हुन्छ । अभिमुखीकरण आख्यान योजनाको पाठकलाई केन्द्रित गर्ने मुख्य उपकरण हो । शर्माले अभिमुखीकरण भनेको आख्यानकारले पाठकलाई आख्यान तर्फ तान्न र डोऱ्याउनका लागि गर्ने प्रयास हो भनेका छन् । यसै आधारमा गोविन्दबहादुर मल्ल गोठालेले आफ्नो **बाह्र कथा** कथासङ्ग्रह भित्रका कथामा उचित र सान्दर्भिक रूपमा अभिमुखीकरण योजना अनुसार कथाको निर्माण गरेका छन् । अभिमुखीकरणको पहिचानमा विशेषतः आख्यान उपवाक्यले सङ्केत गरेको

समय, स्थान, व्यक्ति, क्रियाकलाप र स्थितिको पहिचान हुनुपर्ने र आख्यान कहिलेको, कहाँको, के सँग सम्बन्धित छ जस्ता पक्ष प्रष्टाउँछ । यस आधारमा गोठालेका यस **बाह्र कथा** कथा सङ्ग्रह भित्रका कथाहरूको अभिमुखीकरणमा प्रायः कथामा स्थान, व्यक्ति र क्रियाकलाप र स्थितिको स्पष्ट चित्रण पाइन्छ त कुनै कथामा सामान्य जानकारी मात्र पाइन्छ । उनका **आँखा, गीता र मीना, छोरीको बाबु, यस्तो पनि भएको थियो, त्यस वखत भएको कुरा, इतिहासले विर्सेको घटना**, जस्ता कथामा स्थान, व्यक्ति, क्रियाकलापको स्पष्ट जानकारी पाइन्छ भने **सुशीला भाउज्यू, बाढी, आगलागी, वलात्कार** जस्ता कथामा यसको स्पष्ट धारणा नभएर अनुमान मात्र लगाउने स्थिति देखिएको छ तर उनका सम्पूर्ण कथाहरू उत्सुकता र रुचिका दृष्टिले एकदमै सशक्त मानिएका छन् । उनका सबै कथामा स्पष्ट रुपमा समय, स्थान, व्यक्ति, क्रियाकलापको स्पष्ट जानकारी दिइएको पाइन्छ ।

परिच्छेद-चार

बाह्र कथामा प्रयुक्त मूल्याङ्कन योजना

४.१ परिचय

समालोचना परम्परका क्षेत्रमा नयाँ अवधारणाका रूपमा देखा परेको कृतिपरक वा पाठपरक समालोचना विश्लेषण आधारका रूपमा मूल्याङ्कन योजना देखा परेको छ । सङ्कथन विश्लेषण भाषाका माध्यमबाट पाठको विश्लेषण गर्ने नयाँ अवधारणा हो । पाठको संरचनाभित्र भाग, अनुच्छेद र वाक्यहरूको समष्टिगत प्रतिनिधित्व र तिनको अन्तरसम्बद्धताले पाठलाई संशक्तिमा पुऱ्याउने भएकाले सङ्कथन विश्लेषण पाठको भाषिक विश्लेषणमा आधारित छ । मूल्याङ्कनले लेखकको मान्यतालाई प्रस्तुत गरेको हुन्छ । यसलाई प्रस्तुत शोधमा समावेश गरिएको छ ।

४.२ मूल्याङ्कन योजनाको सैद्धान्तिक स्वरूप

आख्यान संरचनामा मूल्याङ्कन मुख्य घटना वा समस्या सापेक्ष रूपमा आएको बुँदाहरूको विस्तारसँग सम्बन्धित हुन्छ । समाख्यानात्मक सङ्कथनमा आख्यान निर्माणका लागि निश्चित घटना, समस्या वा पक्षलाई मुख्य रूपमा प्रस्तुत गरिएको हुन्छ ।[घड] मूल्याङ्कन भनेको उद्देश्य हो । कुनै पनि रचनामा लेखक स्वयम्को पनि मूल्याङ्कन व्यक्त भएको हुन्छ ।[घढ] यसरी रचनामा अभिव्यक्त लेखकको मूल्याङ्कन रचनाको प्रयोजनसँग गाँसिने हुँदा यसलाई उद्देश्य पनि भन्न सकिन्छ । परालको आगो कथाको प्रयोजन लोग्ने स्वास्नीको झगडा परालको आगो जस्तै कहिले चर्किन्छ र लगत्तै साम्य भै हाल्छ भन्ने सुचना दिनु हो । यस्ता प्रयोजनसँग सम्वद्ध कथाकारका मान्यतालाई मूल्याङ्कनका रूपमा लिन सकिन्छ ।

प्रत्येक आख्यानमा एउटा चुरो कुरा हुन्छ र जसलाई पुष्टि गर्नका निम्ति अन्य बुँदाहरूको प्रयोग गरिन्छ वा घटनाहरू तेर्साइन्छ । यिनै प्रमुख बुँदा र त्यसलाई पुष्टि गर्नका निम्ति प्रयुक्त अन्य घटनाक्रमबाट आख्यानकारले आफ्नो विचार वाक्यको मूल्याङ्कन गरेको हुन्छ । प्रत्येक आख्यानमा यस्ता मूल्याङ्कनको समावेश हुन्छ । आख्यानकारको मुख्य रुचि क्षेत्र र रुचि समेत यही मूल्याङ्कनसँग सम्वद्ध रहन्छ ।

---

[३८] ढकाल, दीपकप्रसाद, पूर्ववत्, पृ. २१ ।

[39] zdf{, df]xg/fh-2063_, **;dsflng ;flxTo l;$fGt / k|of]u,** sf&df*f} : cS;kmf]*{ OG^/g]Zgn klAns]zg, k[= 151 .

कुनै आख्यानमा आख्यानकारको के कस्तो मूल्याङ्कन कसरी प्रस्तुत गरेको छ भन्ने कुरा पत्ता लगाउन निम्न लिखित प्रश्नको उत्तर खोज्नुपर्ने हुन्छ । आख्यानको प्रयोजन, प्रयोजन प्राप्तिका प्रयास र प्रयोजनको प्राप्ति आदिबाट नै आख्यानकारको मूल्याङ्कन पत्ता लगाउन सकिन्छ ।

आख्यानमा मूल्याङ्कन आख्यानकार, आख्याता वा पात्रको भनाइका रूपमा प्रकट हुन्छ । पाठकप्रति उद्धिप्त यसमा कुनै कथा वा आख्यान किन रचिएको, त्यसबाट के प्राप्त गर्न खोजिएको भन्ने स्पष्ट पारिएको हुन्छ । यो आख्यानको उद्देश्यसँग गाँसिएको हुन्छ । आख्यानका आनन्द, नीति शिक्षा, मनोरञ्जन, लोकमङ्गल, यथार्थको प्रकटीकरण जस्ता उद्देश्य हुन्छन् । यो आख्यानको जुनसुकै भागमा रहन सक्छ ।

४.३ आँखा कथामा प्रयुक्त मूल्याङ्कन

आख्यान संरचनामा लेखकले निश्चित मान्याता वा प्रयोजन सिद्धिको उद्देश्य राखेको हुन्छ । यही मान्यतालाई स्वभाविक र तार्किक ढङ्गले पुष्टि गर्ने योजना अनुरूप घटना विकासलाई प्रस्तुत गर्ने आख्यान उपवाक्यको विधान गर्दछ ।[40] आँखा कथामा १ क आ १२॥ देखि १ क आ २३॥ आख्यान उपवाक्यले प्रथम सङ्कटावस्था र १ ख अ २४॥ देखि ५६॥ उपवाक्यले दोस्रो सङ्कटावस्था र २ क अ ५७॥-८५॥ उपवाक्यले तेस्रो सङ्कटावस्था त्यस्तै २ क आ ८६॥-११४॥ ले चौँथो सङ्कटावस्था तथा चरमको स्थितिलाई जनाउँछ । प्रथम सङ्कटावस्थाको निर्माणमा लेखकले हीरालालको पूर्व स्मृति उसको वाल्यवस्थाको वर्णन गर्दै उसको प्रथम दरवार प्रवेशको चित्रण गरेका छन् । त्यस अवस्थामा दरबारमा गरिनु पर्ने सामान्य क्रियाकलापलाई देखाउदै बलै हीरालाललाई दर्शन गर्न लगाएर प्रथम सङ्कटावस्थाको निर्माण गरेका छन् । त्यस्तै १ ख अ २४॥-५६॥ मा दोस्रो सङ्कटावस्था देखा परेको छ । यसमा हीरालाल दरवारसँग परिचित भएको छ । दरवारका सम्पूर्ण व्यक्तिलाई चिनेको छ । उसलाई दरवार एउटा अर्कै लोकको अनुभूति भएको छ । हीरालाल ठूलो हुन नपाउँदै उसको बाबु र आमाको मृत्यु गराएर दोस्रो सङ्कटावस्था स्वभाविक र तार्किक ढङ्गले निर्माण गरिएको छ । यी उपवाक्यका पछाडि आशाको लौरी भाचिएपछि टुहुरो वा साहारा बिहिन कष्ठकर जीवनमा हीरालाललाई पुऱ्याएर रानी साहेवले बाबुको सट्टा जागिर दिलाएर विचाराको उद्धार गर्ने लेखकको मान्यता पुष्टि गर्ने आधारका रूपमा देखापरेको छ ।

विश्लेष्य आख्यानको आख्यान संरचनामा २ क अ ५७॥ देखि ८५॥ ले तेस्रो सङ्कटावस्थाको रूप लिएको छ । यसको पुष्टिका निम्ति पूर्ववर्ती दृश्य र प्रसङ्गले स्वभाविक ढङ्गबाट तेस्रो सङ्कटावस्थाको पूर्वाधार निर्माण गरेको छ । २ क अ ५७॥ देखि ८५॥ सम्मका

[40] (sfn, lbksk|;fb, k"j{jt\, k[= 48 .

उपवाक्यले हीरालालको हात मुख जोड्नका निम्ति दरवारमा गरेको क्रियाकलाप र चाकरीलाई पृष्ठभूमिगत आख्यान क्रम मानिन्छ । हीरालाल दरवारमा घुलमिल हुनु, रानी साहेव ऊ प्रति प्रसन्न हुनु र हीरालालको विहे हुनुले उसका जीवनमा केही परिवर्तन हुने सङ्केतले तेस्रो सङ्कटावस्थाको निर्माण भएको छ र त्यस्तै २ क आ ८६॥ देखि ११४॥ सम्मका उपवाक्यले चौथो सङ्टावस्थाको निर्माण गरको छ । अगाडिका प्रसङ्गले हीरालालको घरवार भएको स्थितिको चित्रणलाई पृष्ठभूमिगत आख्यानक्रम मानिन्छ । यस सङ्कटावस्थामा राणाशासन एकाएक अन्त्य हुनु, साना भनाँउदाले पनि हैकम चलाउन थाले, कसैले नटेर्ने भए जस्ता प्रसङ्गले हीरालालको जीवनमा ठुलै बज्रपात आउने सङ्केत हुन्छ । उसको जागीर खोसिने स्थिति आउनु, दरवारका क्रियाकलाप देखेर हीरालाल वेहोश हुनुले लेखकले आख्यानलाई सङ्घर्ष ह्रास तिर लैजादै छन् भन्ने कुराको पुष्टि हुन्छ । त्यसैले ३ क अ ११६॥ देखि १२३॥ आख्यान उपवाक्य योजना सङ्घर्षको चरम हो भन्ने पुष्टि हुन्छ । त्यसैले यस पछिका दृश्य र प्रसङ्ग सङ्घर्ष ह्रास तिर उन्मुख हुन्छन् भन्ने आधार पनि मिल्दछ ।

प्रस्तुत आख्यानको तेस्रो भागका सम्पूर्ण दृश्य तथा प्रसङ्ग सङ्घर्ष ह्राससँग सम्बन्धित छन् । यस भागको प्रारम्भ हीरालालको अनुभव उसका मालिकको गुज्रदो स्थिति र पहिला राजाका सामु झुक्नेको हैकमको तुलनाबाट भएको छ र यसका निमित्त साना पनि एकैचोटी उच्च बन्न पुगेको आख्यान पृष्ठभूमि बन्न पुगेको छ । यस भागमा दरवारका सुसारे, सइस घट्नु, मोटर ग्यारेजमै थन्किनु, मैया साहेव प्रेमविवाह गरेर जानु, दरवार खाली हुनु, जग्गा जमिन बेचिनु, जरसाहेवको मृत्यु हुनु, रानी साहेव पोइल जानु, हीरालाललाई पैसाको हाहाकार पर्नु, अर्को काम नजान्नु यिनै कारणले उसलाई स्वास्नीका आँखाले पछ्याउनु जस्ता आख्यान घटनाले यस भागलाई सङ्घर्ष ह्रास प्रधान बनाएको छ ।

यसबाट लेखक चरम एकतन्त्री शासन ढल्नै पर्छ भन्ने मान्यतामा आधारित छन् । जे चिजको पनि सीमा हुन्छ, हद हुन्छ भन्ने धारणा यस कृतिमा देख्न पाइन्छ ।

४.४ गीता र मीना कथामा प्रयुक्त मूल्याङ्कन

आख्यानको मुख्य प्रतिपाद्य विषयबारे आख्यानकार स्वयम्को मूल्याङ्कन हुन्छ र प्रत्येक आख्यानमा यस खालका मूल्याङ्कनको अनिवार्य समावेश हुन्छ । आख्यानको मुख्य रुचिका साथै त्यसको समस्त रुचिक्षेत्र समेत त्यही मूल्याङ्कनसँग सम्वद्ध रहन्छ ।[41] यसका आधारमा गीता र मीना

[41] zdf{, df]xg/fh -2055_, **;dsflng ;dnf]rgf l;$fGt / k|of]u**, काठमाडौं M g]=/f=k|=k=, k[= 329 .

कथा संस्मरणात्मक शैलीमा लेखिएको कथा हो । विश्लेष्य आख्यान संरचना अन्तर्गतका १ क दृश्य भित्रका आ, इ प्रसङ्गले क्रमश म पात्रको गीता र मीना प्रतिको एकतर्फी हेराइले प्रथम सङ्कटावस्थाको निर्माण गरेको छ । गीता र मीनासँग म पात्रको कुनै सम्बन्ध छैन र पनि ऊ तिनीहरूलाई पछ्याइरहेको दृश्यले प्रथम सङ्कटावस्थाको निर्माण गरेको बाँकी आख्यान यसै घटनामा समेटिएर आएका छन् । यस भन्दा अगाडिका उपवाक्यहरू पूर्व सङ्केतका रूपमा आएका छन् । त्यस्तै १ इ २८॥ देखि ४४॥ उपवाक्यले द्वितीय सङ्कटावस्थाको निर्माण गरेको छ । एकोहोरो रूपमा पछि लागेको म पात्र उनीहरूको स्वागतमा भित्र पस्न पाएको प्रसङ्गले दोस्रो सङ्कटावस्थाको निर्माण गरेको छ । त्यस्तै २ क अ १३४॥ देखि १४६॥ सम्मले तेस्रो सङ्कटावस्थाको काम गरेको छ । हेराहेर र समान्य बोलचालका व्यक्तिहरूलाई एकै ठाउँमा भेटाएर तेस्रो सङ्कटावस्थाको निर्माण गरिएको छ । दशैको बेला गीता र मीना सपिङ् गर्न गएको ठाउँमा म पात्र पुग्नु, उसले स्वास्नीलाई लुगा किन्न छ भन्नु जस्ता प्रसङ्गले तेस्रो सङ्कटावस्थाको निर्माण भएको पुष्टि हुन्छ र त्यसैको पुष्टिका निम्ति अन्य वाक्यहरू समेटिएर आएका छन् । त्यसै गरी २ क आ १३४॥ देखि ३२४॥ उपवाक्य चौथो सङ्कटावस्थाका रूपमा आएको छ । सिंहदरवारमा आगो लाग्नु, मीनाको सरुवा हुनु, म पात्रको फोर्सले मीना पुनः उही अफिसमा आउनु, उनीहरूको बारम्बार भेटदेखि लिएर गीता र म पात्रका बिचको दृश्य चौथो सङ्कटावस्थाको पृष्ठभूमि का रूपमा आएको छ भने फेरि गीता र म पात्रका बीचको संवाद मीनाको विहे भएको खवरले म पात्र कराउन पुग्नुले नै चौथो सङ्कटावस्था तथा चरमको स्थितिलाई जनाउँछ र कथानक फलागम तथा पाँचौ सङ्कटावस्था तिर ओरालो लागेको भान हुन्छ । ३२४॥ देखि ३९०॥ सम्मका उपवाक्यहरू पृष्ठभूमि का रूपमा आएका छन् । ३९१॥ देखि ४०५॥ उपवाक्यले पाँचौ सङ्कटावस्था वा फलागमको स्थितिमा पुऱ्याएको छ । गीता र मीनासँग म पात्रको भेट, उनीहरू बीचको संवाद, मीनाको पारपाचुके, गीताको गृह त्याग, दुबै जनाको बसाई एकै ठाउँ हुनुले पाँचौ सङ्कटावस्थाको स्थितिले फलागममा पुऱ्याएको छ ।

यस कारण लेखकको म पात्रको गीता र मीना प्रतिको अनुरागलाई देखाई कथामा मान्छेमा निहित अर्न्तवृत्ति यौनपक्षको उजागर गर्ने रुचि देखिन्छ । त्यस्तै लेखकको काठमाडौंली परिवेश र सहरीया शिक्षित पात्रका मनोदशालाई उजागर गर्न रुचाएको देखिन्छ । सामाजिक यथार्थवादलाई रुचिक्षेत्र बनाएका गोठालेका कथा सामाजिक यथार्थवादमा आधारित देखिन्छन् ।

४.५ छोरीको बाबु कथामा प्रयुक्त मूल्याङ्कन

आख्यानात्मक संरचनामा मूल्याङ्कन लेखेकको मान्यता वा समग्र पाठको प्रयोजनसँग सम्वद्ध विषय हो । लेखकले निश्चित प्रयोजन सिद्धिका निम्ति आख्यानात्मक सङ्कथनको निर्माण

गर्दछ ।[42] विश्लेष्य आख्यान उपवाक्य अन्तर्गतका १ क दृश्य भित्रका आ, इ, ई भित्रका क्रमश ज्ञानमानको मनोवाद, छोरीको अवस्था, अतितको सम्भना, छोरी ल्याउने निर्णय जस्ता प्रसङ्ले प्रथम सङ्कटावस्था र दोस्रो सङ्कटावस्थाको प्रतिनिधित्व गरेका छन् । ६॥ देखि २०॥ ले घटनाको प्रारम्भ वा प्रथम सङ्कटावस्था र अन्यले सङ्घर्षको विकासलाई जनाएको छ । यहाँ दृश्य क आ भित्रका ६॥-२०॥ उपवाक्यले पूर्व सङ्केत गरेका ज्ञानमानका धारणाले प्रसङ्ग ई को ४१औं उपवाक्यमा गई सार्थकता प्राप्त गरेको छ । त्यसकारण ई प्रसङ्गले दोस्रो सङ्कटावस्थालाई जनाएको छ । लेखकले आख्यानलाई गति दिने मान्यताले यस प्रसङ्गमा ज्ञानमानको छोरी फिर्ता ल्याउने विचारको विस्तार गरेका छन् । त्यसैले प्रसङ्ग ई चरम तिर उन्मुख हुने सङ्केतका रूपमा आएको छ । त्यस्तै आख्यान संरचनामा २ क अ का ८०॥ सम्मका उपवाक्यले सङ्घर्ष चरमलाई प्रतिफलित गरेको छ । जब ज्ञानमान खर्दारलाई भेट्न जाँदा उसले आफै खबर पठाउने उत्तरले अब घटना चरमोत्कर्षमा पुग्ने स्थितिको झलक दिन्छ ।

त्यस्तै २ ख ई मा प्रयुक्त उपवाक्यहरू ज्ञानमान र बाबु साहेव सँगको भेटवार्ता, बाबु साहेवको रजौटप्रतिको धारणा, व्यवहार आदि कुराले चौथो सङ्कटावस्था वा सङ्घर्ष चरमको झलक दिन्छ ।

यस आधारमा १ क अन्तर्गत आ ई प्रसङ्गले प्रथम र द्वितीय सङ्कटावस्था र २ क अ ले तेस्रो र २ ख ई ले चौथो सङ्कटावस्थालाई आख्यान संरचनामा जोडेको छ । यी सबै दृश्य अंश तथा प्रसङ्गगत एकाइ आख्यान संरचनामा लेखकको मान्यता र प्रयोजन सिद्धिका निम्ति स्वभाविक बनेका देखिन्छन् । यसर्थ विश्लेष्य आख्यानमा राणाशासनकाल र सो बेलामा सर्वसाधारण जनता उनीहरूको मोज मोज्जामा रखौटी बनेर बस्नु पर्ने वाध्यता र विवशतालाई यस आख्यानको मुख्य रुचिक्षेत्र बनाइएको छ । राणाहरूका पालामा दरवारमा थुप्रै रखौटीहरू राखिन्थे जसलाई ठूलाबडाले आफुखुशी जुन रूपमा मनपर्दछ त्यही रूपमा प्रयोग गर्न सकिने अवस्थालाई रुचिका रूपमा ल्याएका छन् ।

४.६ सुशीला भाउज्यूमा प्रयुक्त मूल्याङ्कन

आख्यान संरचनामा मूल्याङ्कन लेखेकको मान्यता, रुचि, रुचिक्षेत्र तथा समग्र पाठको प्रयोजन सँग सम्वद्ध हुन्छ । आख्यानकारले कुनै पनि आख्यान संरचना निर्माणमा आफूले निश्चित प्रयोजन सिद्धिका निम्ति आख्यानात्मक संरचनाको निर्माण गर्दछ ।[43] प्रस्तुत आख्यान अन्तर्गतका

---

42 (sfn, bLksk|;fb, k"j{jt\, k[= 39 .
43 P]hg .

१०॥-२०॥, २१॥-३५॥ र ३६॥-४९॥ जस्ता उपवाक्यात्मक वाक्यहरूले प्रथम सङ्कटावस्था, दोस्रो सङ्कटावस्था र तेस्रो सङ्कटावस्थाको विकासलाई जनाएका छन् । यहाँ माथिका प्रसङ्गले पूर्वसङ्केत गरेका सुशीला भाउज्यूका यौनिक क्रियाकलापलाई पुष्टि गरेको छ । लेखकले आख्यानलाई स्वभाविक र मूर्त बनाउने मान्यताले यस प्रसङ्गमा सुशीला भाउज्यूको सामान्य मनस्थितिको चित्रण गरेको देखिन्छ । माथिका प्रसङ्गले आख्यानलाई चरमतिर उन्मुख गर्न सहयोग गरेका छन् । सुशीला भउज्यूले पुरा नामनिशान नरहने गरी घर भत्काएको दृश्य चौथो सङ्कटावस्थाको वा चरमको अवस्था हो ।

यस आधारमा सुरुका अ, आ, इ प्रसङ्गले सङ्कटका पहिलो दोस्रो र तेस्रो अवस्थालाई आख्यान संरचनामा ओगटेका छन् । त्यस पछिका ५०॥-५५॥ सम्मका उपवाक्यले संकटको चरम तथा चौथो सङ्कटावस्थालाई आख्यान संरचनामा जोडेको छ । यी सबै दृश्य अंश तथा प्रसङ्गगत एकाई आख्यान संरचनामा लेखकको मान्यता र प्रयोजन सिद्धिका निमित्त स्वभाविक बनेका देखिन्छन्

त्यस्तै गरी यस आख्यानको दोस्रो भाग अन्तर्गत पनि केही दृश्य योजनाको प्रयोग गरिएको छ तर अगाडिका तुलनामा यी दृश्यहरूको न्यून उपस्थिति देखिन्छ । यसको सुरुका दृश्य प्रसङ्गहरू ९६॥ देखि १०८॥ मा शुन्य कोठा निशब्द : वातावरण, सुशीलाको मनस्थिति, परेवाका जोडी, घाम लाग्नु, हावा चल्नु, पात हल्लनु जस्ता दृश्यात्मक योजनाले सुशीला भाउज्यूको मानसिकताको वर्णन गर्नका निमित्त आएका प्रतीक मार्फत लेखकको मान्यता प्रयोजन रुचि आदिका रूपमा वर्णन योग्य छन् भन्न सकिन्छ ।

यस भागको बाँकी दृश्यहरू १०९॥-१६५॥ र १६६॥-१८१॥ सम्मका प्रसङ्गहरूले सुशीला भाउज्यूले अनुभव र अनुभूति गरेका क्रियाकलाप, उनको दीपबहादुर प्रतिको व्यवहार, बगैचाका रुख काटिएका दृश्यहरू, प्रजातन्त्रको प्रार्दुभाव, उनकी छोरीको विहे, पढ्न बाहिर जानु जस्ता प्रसङ्ग सुरुका दृश्यमा र सुशीलाले पहिलो पटक दीपबहादुरको कपाल फुलेको देख्नु, दीपबहादुरको विहे हुनु जस्ता पछिल्ला दृश्यका घटनाले लेखकले आफ्नो प्रयोजनको चरम खुड्किलो पार गरेको र फलागम तिर प्रवेश गरेको भान हुन्छ ।

त्यसैले प्रस्तुत आख्यानमा लेखकले आफ्नो प्रयोजन सिद्धिका निम्ति १०॥-१८१॥ सम्मको आख्यान उपवाक्य विधान गरी प्रस्तुत गरेका छन् । यस क्रममा भाग १ अन्तर्गतका प्रसङ्गहरू आख्यान सङ्कटावस्था निर्माणका निम्ति द्रुततर अवस्थामा देखापरेका छन् भने भाग २ का प्रसङ्ग तुलनात्मक रूपमै कम परिवर्तनगत अवस्थामा देखा परेका छन् ।

४.७ बाढी कथामा प्रयुक्त मूल्याङ्कन

आख्यानात्मक संरचानामा मूल्याङ्कनले लेखकको मान्यता वा समग्र पाठको प्रयोजनलाई समेट्ने हुँदा लेखकले कुन निश्चित प्रयोजनका निम्ति आख्यानको निर्माण गरेको छ भन्ने कुराको उल्लेख मूल्याङ्कनमा भएको हुन्छ । आख्यानमा पाठको प्रयोजनसँगै आख्यानको मुख्य रुचिका साथै त्यसको समस्त रुचिक्षेत्र समेत यही मूल्याङ्कनमा सम्बद्ध रहन्छ ।[४४]

विश्लेष्य आख्यान अन्तर्गतका १ क दृश्य भित्रका अ, आ, इ ले धनिया चामरको बाढीको पूर्वस्मृतिलाई औल्याउँदै रमा चौधरीको स्थिति वा उसको हविगत, उसको एक्लो भएको स्थितिसँग सम्वद्ध छन् । यी तीनै १॥-३॥, ४॥-६॥, ७॥-१०॥ वाक्यात्मक संरचनामा क्रमश प्रथम सङ्कटावस्था, दोस्रो सङ्कटावस्था र तेस्रो सङ्कटावस्थाको प्रतिनिधित्व गरेका छन् । १॥-३॥ वाक्यले घटना प्रारम्भको सङ्केत र अन्यले सङ्घर्षको विकासलाई जनाएका छन् ।

यहाँ दृश्य क अ भित्रको १॥-३॥, ले पूर्व सङ्केत गरेका धनिया चमारको स्मृतिलाई प्रसङ्ग ई को १०॥ वाक्यमा गई सार्थकता प्राप्त गरेको छ । त्यसैले प्रसङ्ग इ चमारको स्मृति वा बाढीको घटनालाई चरमतिर प्रवेश गर्ने आधारका रूपमा आएको छ । यस आख्यानको १ ख अ पहिलो भागको दोस्रो दृश्यको प्रसङ्ग हो । यसले प्रमुख आख्यानको सङ्घर्ष चरमलाई प्रतिफलित गरेको छ । आख्यान संरचनामा यो १०॥-१९ ॥ भित्र देखा परेको छ । उच्च वर्गको रमा चौधरी एकाएक शिविरमा पुग्नु चौथो सङ्कटावस्था वा सङ्घर्ष चरमको अवस्था हो ।

यस आधारमा १ क अन्तर्गतका अ, आ, इ प्रसङ्गले सङ्कटका पहिलो, दोस्रो र तेस्रो अवस्थालाई आख्यानमा समेटेको छ भने ख-अ ले सङ्घर्षको चरम तथा चौथो सङ्कटावस्थालाई आख्यानमा जोडेको छ । यी सबै दृश्य तथा प्रसङ्गमा लेखकको मान्यता र प्रयोजन सिद्धिका निमित्त स्वभाविक बनेका देखिन्छ ।

त्यसै गरी आख्यानको दोस्रो भाग अन्तर्गत पनि दुईवटा दृश्यको प्रयोग गरिएको छ । प्रसङ्गका दृष्टिले १ का तुलनामा अलि न्यून उपस्थिति देखा पर्दछ । २-क-अ, आ, इ मा धनिया चमारको बाढी आउँदाको उसको अनुभवको प्रसङ्गलाई ल्याएको छ । यस प्रसङ्गले घटनाको सङ्घर्ष ह्रास तिरको पूर्व सङ्केत गरेको छ । त्यस्तै बाढी आएर रमा चौधरीको सबै परिवार, सम्पत्ति नलगेको भए रमा चौधरीको त्यो गति नहुने र घटना स्वभाविक बन्न नसक्ने भएका कारण पूर्वसङ्केतका रूपमा यसको औचित्य पुष्टिका निम्ति लेखकले यस प्रसङ्गको योजना बनाएको पुष्टि हुन्छ ।

---

[44] zdf{, df]xg/fh, k"j{jt\, k[= 329 .

यस भागको दृश्य ख अन्तर्गतको ८२॥-९५॥ सम्म प्रसङ्ग अ र ९६॥-११६॥ सम्म प्रसङ्ग आ को उपस्थिति छ । यहाँ प्रसङ्ग अ ले चमारलाई रमाबाबु तर्फ उसको दृष्टि र आ ले एउटा मानिसको व्यथा र अर्को मानिसको व्यथा वा धनी र गरिबको व्यथा एउटै भएकोले चमारको रमाबाबु उपरको दयाभावको प्रसङ्ग आएको छ । यी प्रसङ्गले धन सम्पत्ति मानिसलाई आपत पर्दा चाहिने कुरा नभएर उपयोग गरिने कुरा मात्र हो तर जीवनमा नभइ नहुने कुरा धनी गरिब सबैको एउटै चिज हो, एउटै आवश्यकता हो भन्ने प्रयोजन राखिएको छ । बाढीले धनी भनाउँदा रमा चौधरीको सबै बगाएर लगेर गरिब धनिया चमार जस्तै बनाउनु कथाको कडि हो । त्यसैले लेखकले बाढीका माध्यमबाट आफ्ना मान्यता वा समाज समान बनाउने युक्ति आख्यानमा घुसाएका छन् । आख्यानमा यस कुराको प्रतिनिधित्व २ ख आ ९६॥-११६॥ ले गरेको छ । त्यसैले यो प्रसङ्ग लेखकले आफ्नो मान्यतालाई प्रस्तुत गर्ने मूल्याङ्कन योजनाको चरम अवस्था पनि हो ।

तसर्थ लेखकले आख्यान संरचना अन्तर्गत आफ्नो मान्यता वा प्रयोजन सिद्धिका निम्ति १॥ देखि ११६॥ सम्मको आख्यान उपवाक्यको विधान गरी प्रस्तुत गरेका छन् । यस क्रममा भाग २ अन्तर्गतका प्रसङ्गहरू सङ्कटावस्था निर्माणका निम्ति द्रुततर अवस्थामा देखापरेका छन् भने भाग २ का प्रसङ्ग तुलनात्मक रूपमा कम परिवर्तनगत अवस्थामा देखिएका छन् ।

४.८ आगलागी कथामा प्रयुक्त मूल्याङ्कन

आख्यानात्मक संरचनामा मूल्याङ्कन लेखकको मान्यता वा समग्र पाठको प्रयोजनसँग सम्वद्ध विषय हो । प्रत्येक आख्यानको प्रमुख बुँदा हुन्छ जसको विस्तार अन्य बुँदामा गरिन्छ । प्रमुख बुँदा र त्यसका विस्तारक अन्य बुँदाहरू मार्फत आख्यानकारले आफुले प्रतिपादन गर्न खोजेको मुख्य कुराको मूल्याङ्कन गरेको हुन्छ ।[45] जसमा लेखकको पाठ प्रतिको प्रयोजन समेटिने हुँदा लेखकले कुन निश्चित प्रयोजनका निमित्त आख्यानको निर्माण गरेको छ भन्ने कुराको उल्लेख मूल्याङ्कनमा हुन्छ । विश्लेष्य आख्यान अन्तर्गतका १ क दृश्य भित्रका अ, आ, इ क्रमश धनबहादुरको सडकयात्रा र समाजसेवीका रूपमा चित्रित धनबहादुरको मनस्थितिको चित्रण सँग सम्वद्ध छन् । यी तीनै १५॥-२९॥, ३०॥-४१॥, ४२॥ -४७॥ वाक्यात्मक संरचनाले क्रमश प्रथम सङ्कटावस्था, द्वितीय सङ्कटावस्था र तृतीय सङ्कटावस्थाको प्रतिनिधित्व गरेका छन् । अर्थात् १५॥-२९॥ ले घटनाको प्रारम्भ र अन्यले सङ्घर्षको विकासलाई जनाएका छन् । यहाँ दृश्य क आ भित्रका उपवाक्यले पूर्व सङ्केत गरेको धनबहादुरको चरित्र चित्रणलाई प्रसङ्ग इ का उपवाक्यमा गएर सार्थकता प्राप्त गरेको छ । त्यस्तै इ प्रसङ्गले तृतीय सङ्कटावस्थालाई जनाएको छ ।

[45] zdf{, df]xg/fh, k"j{jt\, k[= 329.

लेखकले आख्यानलाई स्वभाविकता दिने मान्यताले यस प्रसङ्गमा धन बहादुरको मनस्थितिको चित्रण र घरको वर्णन गरेका छन् । त्यसैले प्रसङ्ग ई घटना चरमतिर प्रवेश गर्ने आधारका रूपमा आएको छ । यस आख्यानको १ ख अ पहिलो भागको दोस्रो दृश्यको प्रसङ्ग हो । यसले घटनाको सङ्घर्ष चरमलाई प्रतिफलित गरेको छ । आख्यान संरचनामा यो ४८॥ देखि ६६ ॥ भित्र देखापरेको छ । घरमा आगलागी हुनु, धनेद्वारा बासुको उद्धार हुनु चौंथो सङ्कटावस्था वा सङ्घर्ष चरमको अवस्था हो ।

यसकारण १ क अ अन्तर्गतका आ, इ, ई प्रसङ्गले पहिलो, दोस्रो र तेस्रो सङ्कटावस्थालाई आख्यानमा समेटेका छन् भने ख अ ले सङ्घर्षको चरम तथा चौथो सङ्कटावस्थालाई आख्यान संरचनामा जोडेको छ । यी सबै दृश्य तथा प्रसङ्गगत एकाई आख्यान संरचनामा लेखकको मान्यता र प्रयोजन सिद्धिका निम्ति स्वभाविक बनेका देखिन्छन् ।

त्यसैगरी यस आख्यानको दोस्रो भाग अन्तर्गत पनि दुईवटा दृश्यको प्रयोग गरिएको छ । प्रसङ्गका दृष्टिले १ का तुलनामा अलि बढी उपस्थिति देखिएको छ । २ क अ मा धनबहादुरको साहसिकताको वर्णन गरिएको छ । यस प्रसङ्गले सहभागी धनबहादुरको गुनगानको घटनालाई अझ बढी चरममा पुऱ्याएको छ । त्यस्तै आ, इ, ई ले धनबहादुरको प्रभाव गाउँभरि पर्नु, प्रतिष्ठित व्यक्तिको रूपमा वर्णन, उसको अहमतामा आँच आएको देखाएर अब घटना सङ्घर्षह्रास तिर जाने कुराको सङ्केत गरेको छ । उसको अहमता तथा विचारमा आँच नआउने हो भने उसको मानसिक विचलन नआउने हुँदा पूर्व सङ्केतका रूपमा पनि यसको औचित्य पुष्टिका निम्ति लेखकले परोक्ष प्रसङ्गको योजना गरेको पुष्टि हुन्छ ।

यस भागको दृश्य ख अन्तर्गत १२२॥-१७५॥ सम्म प्रसङ्ग अ र १७६॥-२४४॥ सम्म प्रसङ्ग आ को उपस्थिति छ । यहाँ प्रसङ्ग अ ले धनबहादुरको अहमतामा ठेस लगाएको छ । उसमा भएको आत्मबलमा आगो लागेको र आ ले धनबहादुरको विरोधी प्रतिको इवीको प्रसङ्गलाई ल्याएको छ । यी दुबै प्रसङ्गले क्रमशः धनबहादुरको मनमा आगो लगाई मान्छेको आन्तरिक मन लुलो भएमा उसमा साहस हराउने लेखकको प्रयोजनको पुष्टि गरेका छन् । अरु पार्टी दुर्वल हँदा हुँदै पनि उसमा पलाएको डरछेरुवापन धनबहादुरमा देखापर्नु आख्यान प्रयोजनसँग सम्वद्ध रहेको देखिन्छ । त्यसैले लेखकले मन दह्रो पार्न नसकेको अवस्थामा आत्मवल गिर्दछ भन्ने मान्यता आख्यानमा घुसाएका छन् । आख्यान संरचनामा यसको प्रतिनिधित्व २ ख आ ले गरेको छ । त्यसैले प्रस्तुत सङ्कथनमा लेखकले आफ्नो मान्यतालाई प्रस्तुत गर्ने मूल्याङ्कन योजनाको चरम अवस्था हो ।

४.९ बुबू कथमा प्रयुक्त मूल्याङ्कन

आख्यान संरचनामा मूल्याङ्कन लेखकको मान्यता हो । समग्र पाठको प्रयोजन सिद्धिका निम्ति आख्यानात्मक उपवाक्यको निर्माण हुन्छ । विश्लेष्य आख्यान वृत्तकारीय ढाँचामा लेखिएको छ । यसमा आदि, मध्यको श्रृङ्खला एकदमै खजमजिएको छ । बीचबाट कथाको थालनी भएर बीचैमा टङ्गिएको छ । यसकारण यस कथालाई माथिका कथाहरूमा जस्तै संरचनामा व्याख्या गर्न नसकिएता पनि यसको मूल्याङ्कन पक्षलाई लेखकको दृष्टिकोण मान्यता वा समग्र पाठको प्रयोजनका माध्यमबाट छुट्टयाउन सकिन्छ ।

यस आख्यानमा बुबू गरिबीका कारण आफ्नो दुधे बालकलाई घरमै छाडेर धाईआमा बनेर दरवारमा पसेको प्रसङ्गबाट कथाको आरम्भ भएको छ । यो नै पहिलो सङ्कटावस्था हो । त्यस्तै दरवारका क्रियाकलाप र सानोबाबुको हेरचाह बुबूले गर्नु, आमाको मुख हेर्ने दिन, रानीसाहेवले विदा बक्सनु जस्ता प्रसङ्ग दोस्रो र तेस्रो सङ्कटावस्थाका रूपमा आएका छन् । यस कथाको मूल्याङ्कनका रूपमा गरिबीका कारण सर्वसाधारण जनता आफ्ना छोराछोरीको मुख खोसेर दरबारमा धाई बस्न जान बाध्य हुने घटना र त्यस प्रतिको व्यङ्ग्य हो ।

४.१० बलात्कार कथामा प्रयुक्त मूल्याङ्कन

सङ्कथन संरचनामा मूल्याङ्कन लेखकको मान्यता वा समग्र पाठको प्रयोजनसँग सम्वद्ध हुने विषय हो र लेखकले निश्चित प्रयोजन सिद्धिका निम्ति आख्यानात्मक सङ्कथनको निर्माण गर्ने हुँदा प्रस्तुत आख्यानमा पनि सोही मुताविक विश्लेषण गरिएको छ । विश्लेष्य आख्यानमा छुट्टै किसिमले कथानकको सुरुवात भएको छ । कथानक एकाएक बीचबाट थालनी भएको छ । प्रस्तुत आख्यान अन्तर्गतका १ क दृश्य भित्रका क्रमश अ, आ, इ लिलीको वलात्कार, परिवेश वर्णन तथा रामेश्वरको दयनीय स्थितिसँग सम्वद्ध छन् । यी तीनै १॥-४॥, ५॥-८॥, ९॥-११॥ वाक्यात्मक संरचनाले क्रमश प्रथम सङ्कटावस्था, दोस्रो सङ्कटावस्था र तेस्रो सङ्कटावस्थाको प्रतिनिधित्व गरेका छन् । अर्थात् १॥-४॥ ले कथानक सँगै घटनाको सुरुवात र अन्यले सङ्घर्षको विकासलाई जनाएका छन् । यहाँ दृश्य क अ भित्रको १॥-४॥ वाक्यले पूर्वसङ्केत गरेको लिलीको वलात्कारलाई इ को ९॥-११॥ मा गएर सप्रमाण स्पष्टीकरण सहित सार्थकता प्राप्त गरेको छ । त्यसकारण इ ले तेस्रो सङ्कटावस्थालाई जनाएको छ । लेखकले आख्यानलाई स्वभाविकता दिने मान्यताले यस प्रसङ्गमा लिलीको बलात्कारले निम्ताएको घटनाको विस्तार गरेका छन् । त्यसैले प्रसङ्ग इ चरमतिर प्रवेश गर्ने आधारका रूपमा आएको छ । यस आख्यानको १ ख अ पहिलो भागको दोस्रो दृश्यका रूपमा आएको प्रसङ्ग हो । यसले प्रस्तुत आख्यानको सङ्घर्ष चरमलाई प्रतिफलित गरेको

छ । आख्यान संरचनामा यो २३॥-२७॥ भित्र देखापरेको छ । यसमा रामेश्वरको कमजोरपन, निरीहपन र पुरुषत्वहीनपनको वर्णन गरिएको छ ।

यसकारण १ क अन्तर्गतका अ, आ, र इ प्रसङ्गले सङ्कटका पहिलो, दोस्रो र तेस्रो अवस्थालाई आख्यानात्मक संरचनामा समेटेका छन् भने ख अ ले सङ्घर्षको चरम तथा चौथो सङ्कटावस्थालाई आख्यान संरचनामा जोडेको छ । यी सबै दृश्य अंश तथा प्रसङ्गगत एकाई आख्यान संरचनामा लेखकको मान्यता र प्रयोजन सिद्धिका निम्ति स्वभाविक बनेका देखिन्छन् ।

त्यसैगरी यस आख्यानको दोस्रो भाग अन्तर्गत दुई वटा दृश्यको संयोजन गरिएको छ । भाग १ का अनुपातमा घटना न्यून देखिएको छ वा कम मार्मिक किसिमको रहेको छ । २ क अ, आ, इ ले परम्परित समाजकी लिलीको वलात्कार पछिको क्रियाकलाप देखाएको छ । यस प्रसङ्ले रामेश्वरको पुरुषत्वहीनतालाई केही धक्का दिएको छ । लिलीको यो अवस्थाको वर्णन नगरेको भए रामेश्वरको पुरुषत्वहीनताको प्रसङ्ग त्यसै सेलाउथ्यो, यसर्थ पूर्वसङ्केतका रूपमा यसको औचित्य पुष्टिका निम्ति लेखकले यस प्रसङ्गको योजना बनाएको पुष्टि हुन्छ ।

यस भागको दोस्रो दृश्य ख अन्तर्गत ४९॥-५३॥ ले अ, ५४॥-७३॥ ले आ र ७४॥-८०॥ ले इ को उपस्थिति जनाएको छ । यहाँ प्रसङ्ग अ ले रामेश्वरको मनोचित्रण, आ ले रामेश्वर र मिठ्ठूको वार्तालापले लिली माथि पारेको प्रभाव, र इ ले त्यस पछि लिली र रामेश्वरको क्रियाकलापको आख्यान योजनासँग खास सम्वन्ध रहेको देखाउछ । रामेश्वरले लिलीलाई समात्नु लिली र रामेश्वर बीचको वैमनस्यता साम्य पार्ने कडि हो । त्यसैले लेखकले रामेश्वरका माध्यमबाट आफ्ना मान्यता आख्यानमा समावेश गरेका छन् । आख्यानमा यसको प्रतिनिधित्व २ ख इ ७४॥-८०॥ ले गरेको छ र यो प्रस्तुत आख्यान लेखकले आफ्नो मान्यतालाई प्रस्तुत गर्ने मूल्याङ्कन योजनाको चरम अवस्था पनि हो ।

यस प्रकार लेखकले आख्यान संरचना अन्तर्गत आफ्ना मान्यता वा प्रयोजनलाई सिद्ध गर्नका निम्ति १॥-८०॥ सम्मको आख्यान उपवाक्य विधान गरी प्रस्तुत गरेका छन् । यस क्रममा भाग १ अन्तर्गतका प्रसङ्गहरू सङ्कटावस्था निर्माणका निम्ति द्रुततर अवस्थामा देखापरेका छन् भने भाग २ का प्रसङ्ग पनि खासै कम देखिएको छैनन् ।

४.११ साधन कथामा प्रयुक्त मूल्याङ्कन

आख्यान संरचनामा मूल्याङ्कन भनेको लेखकको मान्यता हो । समग्र पाठको प्रयोजन सिद्धिका निम्ति आख्यानात्मक उपवाक्यको निर्माण हुन्छ । विश्लेष्य आख्यान वृत्तकारीय शैलीमा

रचना गरिएको छ । वृत्तकारीय ढाँचामा पनि विभिन्न प्रसङ्ग बीच-बीचमा आएका कारण अन्य कथाको जस्तो ढाँचामा व्याख्या गर्न नसकिएका कारण सामान्य रूपमा व्याख्या गरिएको छ ।

प्रस्तुत कथामा जेदुनाथले आर्यघाटमा दिन बिताएको प्रसङ्गबाट कथाको थालनी भएको छ । जेदुनाथको छोरीसँगको भेट, छोरीले नचिन्नु, उसले चिनाउन खोज्नु जस्ता प्रसङ्ग दोस्रो र तेस्रो सङ्कटावस्थाका रूपमा आएका छन् । यस कथा परिणामका रूपमा मान्छे एउटा साधन मात्र हो, कसैले जन्म दिँदैमा ऊ बाबु हुन सक्दैन, बाबु हुनका निम्ति उसले बाबुको भूमिका पनि निभाउनु पर्दछ भन्ने हो ।

४.१२ यस्तो पनि भएको थियो कथामा प्रयुक्त मूल्याङ्कन

आख्यानात्मक संरचनामा लेखकले निश्चित प्रयोजन वा समग्र पाठको प्रयोजनलाई मूल्याङ्कनका रूपमा कृतिमा राखेको हुन्छ । त्यही प्रयोजन सिद्धिका निम्ति आख्यानको निर्माण हुने गर्दछ । विश्लेष्य आख्यान आन्तर्गतका १ क दृश्य भित्रका आ, इ, ई क्रमश जङ्गबहादुरको परिचय, वेलायत यात्रा, श्री ३ महाराजको पदवी धारणसँग सम्वद्ध छन् । यी तिनै वाक्यात्मक संरचना ७॥-१७॥, १८॥-२२॥ र २३॥-२७॥ ले क्रमश पहिलो सङ्कटावस्था, दोस्रो सङ्कटावस्था र तेस्रो सङ्कटावस्थाको प्रतिनिधित्व गरेका छन् । पहिलो सङ्कटावस्था अन्तर्गत आएका ७॥-१७॥ उपवाक्यले घटनाको प्रारम्भलाई र अन्य १८॥-२२॥, २३॥-२७॥ ले घटना सङ्घर्षको विकासलाई जनाएका छन् । यहाँ दृश्य क आ मा गरिएको जङ्गबहादुरको परिचयलाई प्रसङ्ग इ का उपवाक्यले सार्थकता प्रदान गरेका छन् । त्यसैले प्रसङ्ग इ ले तेस्रो सङ्कटावस्थालाई जनाएको छ भन्न सकिन्छ । लेखकले आख्यानलाई स्वभाविकता दिने मान्यताले यस प्रसङ्गको विस्तार गरेका हुन् । त्यसैले पनि प्रसङ्ग इ ले तेस्रो सङ्कटावस्थालाई जनाएको छ भन्न सकिन्छ । त्यसकारण प्रसङ्ग इ घटना चरमतिर प्रवेश गर्ने आधारका रूपमा आएको छ । त्यस्तै १ ख पहिलो भागको दोस्रो दृश्यका रूपमा आएको छ । यस दृश्यका प्रसङ्गले घटनालाई चरमतिर धकल्ने काम गरेको छ । आख्यान संरचनामा यो ५८॥-१३८॥ भित्र देखा परेको छ । ज्यानमाराको मुद्दा जङ्गबहादुर समक्ष आउनु चौथो सङ्कटावस्था वा सङ्घर्ष चरमको अवस्था पनि हो ।

यस आधारमा १ क अन्तर्गतका आ, इ, ई प्रसङ्गले सङ्कटका पहिलो, दोस्रो र तेस्रो अवस्थालाई आख्यानमा समेटेका छन् भने ख अ ले सङ्घर्षको चरम अवस्थालाई आख्यानमा जोडेको छ । यी सबै दृश्य प्रसङ्ग आख्यानमा लेखकको मान्यता र प्रयोजन सिद्धिका निम्ति स्वभाविक देखिन्छन् ।

त्यसैगरी यस आख्यानात्मक संरचनाको दोस्रो भाग अन्तर्गत पनि दुई वटा दृश्यको समायोजन गरिएको छ । प्रसङ्गका दृष्टिले भाग १ का तुलनामा उपवाक्यात्मक संरचना बढी भए तापनि घटना प्रसङ्ग केही न्यून देखिन्छन् । २ क अ, आ ले ज्यामारा माथि कर्नेलको केरकारको प्रसङ्गलाई जनाएको छ । यसले आख्यानको मुख्य घटनामा प्रत्यक्ष सम्बन्ध नराखेतापनि सङ्घर्ष ह्रास तिरको पूर्वसङ्केतका रूपमा भूमिका खेलेको छ । यदि यस प्रसङ्गमा ज्यानमारा मुद्धा नआएको भए जङ्गबहादुरको तानाशाही प्रवृत्तिको प्रमाणित हुन नसक्ने हुँदा पूर्व सङ्केतका रूपमा यसको औचित्य पुष्टिका निम्ति लेखकले परोक्ष प्रसङ्गको योजना गरेको पुष्टि हुन्छ । त्यस्तै प्रसङ्ग आ ले ज्यानमारेको प्रमाण खुल्नुले लेखकको प्रयोजनमा थप पुष्टि थपेको छ । त्यसै यस भागको दृश्य ख अन्तर्गतको १३९॥-१६९॥ ले अ प्रसङ्गको प्रतिनिधित्व गरेको छ । यस प्रसङ्गले ज्यानमाराले प्रमाण भेटिएर पनि गल्ती स्वीकार नगरेको र उक्त मुद्धामा जङ्गबहादुर स्वयम् उपस्थित भएको प्रसङ्गलाई ल्याइएको छ । यस प्रसङ्गमा लेखकले जङ्गबहादुरको आडम्वरीपन र शक्तिको पुष्टि गर्न ज्यानमाराले चुटाइ खानु पर्ने आख्यान योजना सँग सम्बन्ध राखेको छ । उसले गल्ती स्वीकार नगर्नु, जङ्गबहादुर रिसले आगो हुनु, जङ्गबहादुरको मनपरी तन्त्रको पुष्टि गर्ने कडी हो । त्यसैले लेखकले यही मुद्धा मार्फत आफ्नो मान्यता आख्यानमा घुसाएका छन् । त्यसैले यसको प्रतिनिधित्व आख्यानमा १३९॥-१६९॥ ले गरेको छ । यो प्रसङ्ग लेखकले आफ्नो मान्यता प्रस्तुत गर्ने मूल्याङ्कन योजनाको चरम अवस्था हो ।

यस प्रकार लेखकले आख्यान संरचना अन्तर्गत आफ्नो मान्यता वा प्रयोजन सिद्धिका निम्ति ७॥-१६९॥ सम्मको आख्यान उपवाक्य विधान गरी प्रस्तुत गरेका छन् । यस क्रममा भाग १ अन्तर्गतका प्रसङ्ग सङ्कटावस्था निर्माणमा द्रुततर अवस्थामा देखा परेका छन् भने भाग २ अन्तर्गतका उपवाक्य तुलनात्मक रूपमा कम देखिन्छन् ।

४.१३ त्यस बखत भएको त्यो कुरा कथामा प्रयुक्त मूल्याङ्कन

आख्यानात्मक संरचनामा मूल्याङ्कन लेखकको मान्यता वा समग्र पाठको प्रयोजनसँग सम्वद्ध विषय हो । लेखकले निश्चित प्रयोजन सिद्धिका निम्ति आख्यानात्मक सङ्कथनको निर्माण गर्दछ । प्रस्तुत आख्यान सङ्कथन अन्तर्गतका १ क दृश्य भित्रका अ, आ, इ क्रमश मूत ल्याउने जङ्गबहादरको आदेश, सानुचाले मूत ल्याएको र मुसेकाजीलाई मूत छर्केको प्रसङ्ग सँग सम्वद्ध छन् । यी तिनै १॥-५॥, ६॥-८॥, ९॥-१३॥ वाक्यात्मक संरचनाले क्रमश पहिलो सङ्कटावस्था, दोस्रो सङ्कटावस्था र तेस्रो सङ्कटावस्थाको प्रतिनिधित्व गरेको छ । अथवा १॥-५॥ ले घटनाको प्रारम्भ र अन्यले सङ्घर्षको विकासलाई जनाएका छन् । यहाँ दृश्य क अ भित्रको १॥-५॥ ले पूर्व सङ्केत गरेका जङ्गबहादुरको आदेशलाई प्रसङ्ग इ को १३॥ वाक्यमा गइ सार्थकता प्राप्त गरेको छ ।

त्यसैले इ घटनाले तृतीय सङ्कटावस्थालाई जनाएको छ । लेखकले आख्यानलाई स्वभाविकता दिने मान्यताले यस प्रसङ्गमा घटनाको विस्तार गरेका छन् । त्यसैले इ आख्यान चरमतिर प्रवेश गर्ने आधारका रूपमा आएको छ । त्यस्तै यस आख्यानको १ ख भाग १ को दोस्रो दृश्यका रूपमा आएको छ । यसका २ प्रसङ्गले घटनालाई चरमतिर प्रतिफलित गरेको छ । आख्यान संरचनामा यो १३॥-१६॥ भित्र आएको छ । मुसेकाजीको मूत छर्किएपछि जात गएको अवस्थामा पुग्नु चौथो सङ्कटावस्था र सङ्घर्ष चरमको अवस्था हो ।

यस आधारमा १ क अन्तर्गतका अ, आ, इ प्रसङ्गले सङ्कटका पहिलो, दोस्रो र तेस्रो अवस्थालाई आख्यान संरचनमा समेटेका छन् भने ख अ ले सङ्घर्षको चरम तथा चौथो सङ्कटावस्थालाई आख्यान संरचनामा जोडेको छ । यी सबै दृश्य तथा प्रसङ्गगत एकाई आख्यान संरचनामा लेखकको मान्यता र प्रयोजन सिद्धिका निम्ति स्वभाविक देखिन्छ । यसै गरी यस आख्यानको दोस्रो भाग अन्तर्गत पनि दईवटा दृश्यको समायोजन गरिएको छ । यस भागको दृश्य क अन्तर्गत १७॥-४५॥ प्रसङ्ग अ, ४६॥-७४॥ प्रसङ्ग आ र ७५॥-९०॥ इ जस्ता प्रसङ्गले कथानकलाई सङ्घर्ष ह्रास तिर उन्मुख गराएको देखिन्छ । यसका अतिरिक्त मुसेकाजीको जात गए पछिको अवस्था, जात जानुको कारण र जात फिर्ता लिन गरिएको विन्तिपत्र जस्ता घटना विना आख्यान स्वभाविक बन्न नसक्ने हुँदा पूर्व सङ्केतका रूपमा पनि यसको औचित्य पुष्टिका निम्ति लेखकले यी प्रसङ्गको योजना गरेको पुष्टि हुन्छ ।

यस भागको दृश्य ख अन्तर्गत ९१॥-१४५॥ ले प्रसङ्ग अ को उपस्थिति गराएको छ । यहाँ प्रसङ्ग अ ले मुसेकाजीको जात फिर्ता भएको प्रसङ्गलाई ल्याएको छ । आख्यानमा राणाहरूको मन लागि हुने प्रयोजन सिद्धिका निम्ति उनीहरूले चाँहदा जात जाने र उनीहरूले चाँहदा जात फिर्ता हुनु आख्यानको प्रयोजन सिद्ध गर्ने कडि हो । त्यसैले लेखक मुसेकाजीको आधारबाट आफ्ना मान्यता आख्यानमा घुसाँउछन् । आख्यानमा यसको प्रतिनिधित्व २ ख अ अन्तर्गतका ९१॥-१४५॥ ले गरेको छ । त्यसैले प्रस्तुत आख्यानमा लेखकले आफ्नो मान्यतालाई प्रस्तुत गर्ने मूल्याङ्कन योजनाको चरम अवस्था पनि हो ।

यस प्रकार लेखकले आख्यान संरचना अन्तर्गत आफ्नो मान्यता वा प्रयोजन सिद्ध गर्नका निम्ति १॥-१४५॥ सम्मको आख्यान उपवाक्य विधान गरी प्रस्तुत गर्दछन् ।

४.१४ इतिहासले बिर्सेको घटना कथामा प्रयुक्त मूल्याङ्कन

आख्यान संरचनामा लेखकले निश्चित मान्यता वा प्रयोजन सिद्धिको उद्देश्य राख्दछ । यही मान्यतालाई स्वभाविक र तार्किक ढङ्गले पुष्टि गर्ने योजना अनुरूप घटना विकासलाई प्रस्तुत गर्ने

आख्यान उपवाक्यको विधान मूल्याङ्कनमा गरिन्छ । विश्लेष्य आख्यान सङ्कथन अन्तर्गतका १ क दृश्य भित्रका अ, आ, इ, ई क्रमशः षोडशीको राजाका कक्षको यात्रा, उसको पहिरनको वर्णन, राजाको स्थिति वर्णन र राजा र षोडशी एकान्तमा हुनु सँग सम्वद्ध छन् । यी चार वटै १॥-२॥, ३॥-६॥, ७॥-९॥, १०॥-१३॥ वाक्यात्मक संरचनाले क्रमश प्रथम सङ्कटावस्था, दोस्रो सङ्कटावस्था, तेस्रो सङ्कटावस्था र चौथो सङ्कटावस्थालाई जनाएको छ । लेखकले आख्यानमा स्वभाविकता दिने मान्यताले यी प्रसङ्गहरूको विस्तार गरेका छन् । प्रसङ्ग इ चरम तिर प्रवेश गर्ने आधारका रुपमा आएको छ भने प्रसङ्ग ई चौथो सङ्कटावस्था वा चरमको अवस्था हो । आख्यान संरचनामा १०॥-१३॥ ले एकान्त कोठामा राजा र षोडशीलाई राखेर कथा सङ्घर्ष चरममा पुऱ्याएको छ । यस आधारमा १ क अन्तर्गतका अ, आ, इ ले सङ्कटका पहिलो, दोस्रो र तेस्रो अवस्थालाई आख्यान संरचनामा समेटेका छन् भने प्रसङ्ग ई ले सङ्घर्षको चरम तथा चौथो सङ्कटावस्थालाई आख्यान संरचनामा जोडेको छ । यी दृश्य प्रसङ्ग आख्यान संरचनामा लेखकको मान्यता र प्रयोजन सिद्धिका निम्ति स्वभाविक बनेको देखिन्छ ।

यसै गरी यस आख्यानको दोस्रो भाग अन्तर्गत दुई वटा दृश्य योजनाको प्रयोग गरिएको छ । दृश्य प्रसङ्गका दृष्टिले यस भागमा बढी दृश्य वा घटनाको उपस्थिति दखिन्छ । २ क भित्रका प्रसङ्गले राजा र षोडशीको वार्ता यौन क्रिडा र राजाको मृत्युले लेखकको प्रयोजन सिद्धि नगरेतापनि सङ्घर्षह्रास तिरको सङ्केत गरेको छ ।

यस भागको दृश्य ख अन्तर्गत ३३॥-५१॥ सम्म प्रसङ्ग अ र ५२॥-७४॥ सम्म प्रसङ्ग आ को उपस्थिति छ । यहाँ प्रसङ्ग अ ले राजाको शवयात्रा र सती जानु र प्रसङ्ग आ ले षोडशीको जलेको शरीर माथि पुरुषको प्रवेशको प्रसङ्गलाई देखाइएको छ । यी दुबैले कथाको प्रयोजन आफ्नो प्रेमी हुँदा हुँदै पनि राजाका सामु रखौटी बन्नु पर्ने वाध्यतात्मक परिस्थितिको प्रयोजन सिद्धिका निम्ति हाँसी हाँसी सती जानुपर्ने प्रयोजन राखेका छन् । यिनै प्रसङ्ग मार्फत लेखकले आफ्ना मान्यता कथामा घुसाएका छन् । आख्यान संरचनामा यसको प्रतिनिधित्व २ ख आ ५२॥-७४॥ ले गरेको छ । यसैले प्रस्तुत सङ्कथनमा लेखकले आफ्नो मान्यतालाई प्रस्तुत गर्ने मूल्याङ्कन योजनाको चरम अवस्था पनि हो ।

यस प्रकार लेखकले आख्यान संरचना अन्तर्गत आफ्नो मान्यता वा प्रयोजन सिद्धिका निम्ति १॥-७८॥ सम्मको आख्यान उपवाक्य विधान गरी प्रस्तुत गरेका छन् । यस क्रममा भाग १, २ अन्तर्गतका प्रसङ्गहरू सङ्कटावस्था निर्माणका निम्ति द्रुततर अवस्थामा देखा परेका छन् ।

४.१५ निष्कर्ष

आख्यान संरचनामा मूल्याङ्कन मुख्य घटना वा समस्या सापेक्ष रूपमा आएका बुँदाहरूको विस्तारसँग सम्बन्धित हुन्छ । समाख्यानात्मक सङ्कथनमा आख्यान निर्माणका लागि निश्चित घटना समस्या वा पक्षलाई मुख्य कुराका रूपमा प्रस्तुत गरेको हुन्छ ।[46] आख्यानमा आख्यानकारले के कस्तो मूल्याङ्न के कसरी प्रस्तुत गरेको छ भन्ने कुरा पत्ता लगाउनका निम्ति निम्नलिखित प्रश्नको उत्तर खोज्नु पर्दछ : आख्यानको प्रयोजन के हो ?, त्यसमा प्रयोजन प्राप्तिको के कस्तो प्रयास गरिएको छ ?, प्रयोजनको प्राप्ति के कस्तो गरिएको छ ?

यसरी हेर्दा गोविन्दबहादुर मल्ल गोठालेका **बाह्र कथा** कथासङ्ग्रह भित्रका कथामा मूल्याङ्कन योजना एकदमै उचित र सान्दर्भिक रूपमा प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत कथा सङ्ग्रह लेखकले नेपाली समाजमा व्यक्त रहेका अन्धविश्वास, कुप्रथा र राणाकालीन अन्याय अत्याचारको भण्डाफोर गर्ने प्रयोजनमा आधारित देखिन्छ । त्यस्तै मानिसका मनोवैज्ञानका विभिनन पक्षहरु यौनमनोविज्ञान, अपराध मनोविज्ञान, बालमनोविज्ञान जस्ता पक्षको उद्घाटन गर्नु पनि गोठालेका कथाको प्रयोजन मानिन्छ ।

बाह्र कथा कथासङ्ग्रह भित्रका कथाहरूमा गोठाले निम्न वर्गीय पात्रको चित्रण गर्नुका साथै उच्च वर्ग भनाउँदाबाट निम्न वर्ग भनाउँदा कसरी पेलिएका छन् भन्ने देखाउनु नै गोठालेको रुचि क्षेत्र हो भन्न सकिन्छ ।[47] यस आधारमा गोठालेका कथाहरूको मूल्याङ्कन योजना सशक्त छ भन्न सकिन्छ ।

[46] (sfn, bLksk|;fb, k"j{jt\, k[= 21 .
[47] zdf{, df]xg/fh, k"j{jt\, k[= 329 .

परिच्छेद-पाँच

बाह्रकथामा प्रयुक्त परिणाम योजना

५.१ परिचय

समालोचना क्षेत्रमा नयाँ अवधारणा स्वरूप विकसित भएको कृतिपरक वा पाठपरक समालोचना विश्लेषणका आधारका रूपमा परिणाम योजना पनि समेटिएको छ । सङ्कथन विश्लेषण अन्तर्गत यस तत्वका आधारमा सम्पूर्ण पाठलाई हेरिने भएका कारण यसको महत्व बढी छ । यस शोधमा यसलाई पनि समावेश गरिएको छ ।

५.२ परिणाम योजनाको सैद्धान्तिक स्वरूप

आख्यानका अन्त्यमा जे हुन्छ त्यही परिणाम हो । परिणामलाई फलागम पनि भनिन्छ ।[ढड] यो कथाको अन्त्यतिर रहेको हुन्छ । जुनसुकै आख्यानमा आख्यानका पाँचवटा कार्यावस्था-आरम्भ, यत्न, प्रत्याशा, नियताप्ति र फलागम मध्ये जुनसुकै आख्यान पनि चरमावस्था पछि वा प्रत्यांश वा उत्कर्षपछि नियताप्ति तिर अगाडि बढेपछि परिणामका लक्षणहरू देखिन थाल्दछन् ।[ढढ] परिणाम मुख्यतः पात्र वा पात्रहरूले प्राप्त गर्ने फलका रूपमा देखा पर्दछ ।

कृष्णे र खुकुरी नामक कथामा पनि दुर्वल व्यक्तिले हतियार चलाउनु हुँदैन, चलाएमा ठाउँ न बेठाउँमा बेतरिकाले प्रयोग भई त्यसले नराम्रो परिणाम निम्त्याउँछ भन्ने सन्देश नै यसको परिणाम हो ।[छण]

परम्परागत कथामा परिणाम सुखद रूपमा वा संयोगात्मक रूपमा त्यही पनि अभिधात्मक रूपमा आउने गर्दथ्यो तर आधुनिक कथामा भने परिणाम व्यञ्जनात्मक वा लाक्षणिक रूपमा संयोगात्मक र वियोगात्मक दुवै रूपमा आउने गर्दछ ।

अधिकांशतः आख्यानात्मक विधामा मिलाप, विछोड, दण्ड, अन्याय, प्राप्ति, अप्राप्ति जस्ता परिणामहरू देखिने गर्दछन् । यी मध्ये एउटा कथामा एक वा सो भन्दा बढी परिणाम पनि आउन सक्छ ।

---

[48] zdf{, df]xg/fh, k"j{jt\, 61 .

[४९] ढकाल, दीपकप्रसाद, पूर्ववत् पृ. २२ ।

[५०] शर्मा, मोहनराज पूर्ववत्, ३२८ ।

५.३ आँखा कथामा प्रयुक्त परिणाम

प्रस्तुत आख्यानको मुख्य परिणाम राजनैतिक परिवर्तनका कारणले गर्दा साना साना मान्छे पनि एकै चोटी महलमा पुग्छन् । ठूला मान्छेहरू नराम्रो सँग गिरेर तल्लो स्तरमा पुग्न सक्छन् भन्नु हो । यस परिणामको दिशा उन्मुख ३ क अ ११६॥-१९९॥ अन्तर्गतका आख्यान उपवाक्य अन्तर्गत देखापर्दछ । यस प्रसङ्गले घटना निचोडतिर केन्द्रित हँदैछ भन्ने सामान्य तर्कलाई समेत पुष्टि गरेको छ । किनकी लेखकले आख्यान योजनाका क्रममा हीरालालका दृष्टिबाट आफु सानै देखि मालिककोमा बसेको र त्यही मालिकको त्यस्तो स्थिति भएको देखाइएको छ । त्यसैले परिणाम उन्मुख प्रस्तुत प्रसङ्ग ३ क अ ११६॥-१९९॥ ले कार्यात्मक घटनाको शिथिलता प्राप्त गरेको छ । यसले दिएको पूर्व सङ्केतका आधारमा राजनीतिले माथि पुऱ्याएको जरसाहेव अब त्यही राजनीतिले गिर्दैछ भन्ने पूर्वानुमान प्रदान गरेको छ । यसै आधारमा परिणामको चरम अवस्था ३ क आ, इ हो भन्न सकिन्छ । यस प्रसङ्ले समग्र आख्यान संरचनामा घटना प्रधानयुक्त गतिशिल कार्यात्मक अवस्थालाई राजनीतिले मानिसको जीवन कसरी एकाएक परिवर्तन हुन्छ भन्ने प्रस्तुति दिएको छ । लेखकले प्रस्तुत आख्यानमा राखेको धनी र गरिबको स्थिति कसरी राजनीतिले तितर वितर पार्दछ भन्ने मान्यता नै यस प्रसङ्गबाट सिद्ध हुन पुगेको छ । त्यसैले ३ क अ र आ जस्ता प्रसङ्ग पूर्व घटना सँगै परोक्ष रूपमा सम्वन्धित रही नयाँ घटनाको अवस्थामा रहेको र यसले समग्र भाग ३ को पूर्वाद्ध घटना अन्तर्गतका अ आ कार्य प्रधान घटनाको शिथिलताद्वारा ३ क आ २००॥-२३५॥ को प्रसङ्ग नै प्रस्तुत आख्यानमा लेखकले गरेको परिणाम योजनाको चरम हो ।

यस प्रकार लेखकले भाग ३ अन्तर्गत दृश्य योजनाको प्रयोगबाट आख्यान संरचनालाई अगाडि बढाएका छन् । परिणामका रूपमा यस भागका मुख्य दुई दृश्य मध्ये क दृश्य बढी सम्बन्धित बनेर आएको छ भने त्यस अन्तर्गतका प्रसङ्ग अ र आ ले क्रमश परिणामको पूर्व सङ्केत र परिणामको चरमलाई समग्र आख्यान संरचना अन्तर्गत जोडेको पुष्टि हन्छ ।

५.४ गीता र मीना कथामा प्रयुक्त परिणाम

प्रस्तुत आख्यानको मुख्य परिणाम गीता र मीनाका बीचको अनुराग देखाइ मान्छेमा निहित अर्न्तवृत्ति यौनपक्षको उजागर गर्दै समाजमा नारीप्रति गरिने यौन अतृप्ति वा यौन कुण्ठाको सङ्केत सँगै गीता र मीना बीच समलैङ्गिक सम्बन्धको सङ्केतका साथै म पात्रको रागात्मक मनोवैज्ञानिक विचार प्रस्तुत गर्नु हो । यस परिणामको दिशाउन्मुख अवस्था ३ क अ ४०६॥-४११॥ अन्तर्गतका आख्यान उपवाक्य अन्तर्गत देखापर्दछ । यसले घटना फलागम तिर केन्द्रित हुँदैछ भन्ने सामान्य तर्कलाई समेत पुष्टि गर्दछ । किनभने लेखकले आख्यान योजनाका क्रममा गीता र

मीनाका कोणबाट मन मिलेका खण्डमा समलिङ्गी भए तापनि सुखमय जीवन बिताउन बाधा नहुने मान्यता प्रस्तुत गरेका छन् । त्यसैले परिणाम उन्मुख प्रस्तुत प्रसङ्ग ३ क अ ४०६॥-४११॥ ले घटनाको शिथिलता र तर्क प्रधान अवस्था प्राप्त गरेको छ । यसले दिएको पूर्व सङ्केतका आधारमा आख्यान दुई जनाको मेलतर्फ दिशाउन्मुख छ भन्ने पूर्वानुमान गर्न सकिन्छ । यसै आधारमा परिणामको चरम अवस्था ३ क आ प्रसङ्ग हो भन्न सकिन्छ । यस प्रसङ्गले समग्र आख्यान संरचनामा आपसी सम्झदारीमा जीवन जिउन सजिलो हुने प्रस्तुति दिने काम गरेको छ । लेखकले प्रस्तुत आख्यानमा राखेको आपसी सम्भदारीबाट जीवन सुखी हुने मान्यता अनुरूप म पात्र गीता र मीनाको निर्णयबाट प्रभावित भई घरकी श्रीमतीलाई माया गर्न तत्पर भएको देखिन्छ । त्यसैले ३ क अन्तर्गतका प्रसङ्ग पूर्व घटनासँगै परोक्ष सम्बन्धित रही नयाँ घटनाको अवस्थामा रहेको र समग्र भाग ३ को पूर्वाद्ध अंश अन्तर्गतका प्रसङ्ग कार्य प्रधान घटनाको शिथिलता द्वारा ३ क आ ४१२॥-४२०॥ को प्रसङ्ग नै प्रस्तुत आख्यानमा लेखकले गरेको परिणाम योजनाको चरम हो ।

त्यस कारण लेखकले भाग तीन अन्तर्गतका दृश्य योजनाका प्रयोगबाट आख्यान संरचनालाई अगाडि बढाएका छन् । परिणामका रूपमा यस भागका मुख्य दुई दृश्य मध्ये क सम्बन्धित बनेर आएको छ भने त्यस अन्तर्गतका अ र आ प्रसङ्ग क्रमशः परिणामको पूर्व सङ्केत र परिणामको चरमलाई समग्र आख्यान संरचना अन्तर्गत जोडेको पुष्टि हुन्छ ।

५.५ छोरीको बाबु कथामा प्रयुक्त परिणाम

प्रस्तुत आख्यानको मुख्य परिणाम राणाकालीन अवस्थामा दरवारमा सर्वसाधारण परिवारका छोरी चेलीलाई रखौटी राखिन्थ्यो, जसलाई राणाहरूले जुन रूपमा मन लाग्छ त्यही रूपमा श्रम शोषण र यौन शोषण गर्थे जसको विरोध गर्न नपाइने अवस्थाको भण्डाफोर हो । यसका निम्ति छोरी चेली सुम्पिएर टुलुटुलु हेर्नुपर्ने भाव दर्शाइएको छ । यस परिणामको दिशा उन्मुख अवस्था ३ क अ १४१॥-१४७॥ अन्तर्गतका आख्यान उपवाक्य अन्तर्गत देखापर्दछ । यसले घटनाको निष्कर्षको अवस्थातिर आगामी प्रसङ्ग केन्द्रित हुँदैछन् भन्ने सामान्य तर्कलाई समेत पुष्टि गरेको छ । किनभने लेखकले आख्यान योजनाका क्रममा ज्ञानमानका कोणबाट खर्च धान्ने आधार पैसा र जिउने आधार बाबु साहेव रहेको वाध्यात्मक स्थितिमा छोरी सुम्पनु परेको मान्यता प्रस्तुत गरेका छन् । त्यसैकारण परिणाम उन्मुख प्रस्तुत प्रसङ्ग ३ क अ १४१॥-१४७॥ ले घटनाको शिथिलता प्राप्त गरेको छ । यसले दिएको पूर्व सङ्केतका आधारमा आख्यान फलागम तिर उन्मुख हुने पूर्वानुमान प्रदान गरेको छ । यसै आधारमा परिणामको चरम अवस्था ३ क आ प्रसङ्ग हो भन्न सकिन्छ । यसले समग्र आख्यान संरचनामा शक्तिका सामु झुक्नु पर्ने कुराको प्रस्तुति दिएको

छ । लेखकले प्रस्तुत आख्यानमा देखाएको ठूलावडाले जे गरेपनि सर्वसाधारणले ज्यू, ज्यू वाहेक केही गर्न नसक्ने मान्यता यस प्रसङ्गबाट सिद्ध भएको छ । त्यसैले ३ क अन्तर्गतका प्रसङ्गहरू पूर्व घटना सँगै परोक्ष रूपमा सम्बन्धित रही नयाँ घटनाको अवस्थामा रहेको र यसले समग्र भाग ३ को प्रसङ्गका कार्यप्रधान घटनाको शिथिलता द्वारा ३ क आ १४८॥-१५८॥ को प्रसङ्ग नै प्रस्तुत आख्यानमा लेखकले गरेको परिणाम योजनाको चरम अवस्था हो ।

यस प्रकार लेखकले भाग तीन अन्तर्गतका दृश्य योजना माध्यमबाट आख्यान संरचनालाई गति प्रदान गरेका छन् । यस भाग अन्तर्गतका अ र आ प्रसङ्ग परिणामको पूर्व सङ्केत र परिणामको चरमलाई समग्र आख्यान संरचना अन्तर्गत जोडेको पुष्टि हन्छ ।

५.६ सुशीला भाउज्यू कथामा प्रयुक्त परिणाम

विश्लेष्य आख्यानको मुख्य परिणामका रूपमा मानिस अतृप्त यौन चाहनाले कुन अवस्थामा पुग्दछ र अन्तमा त्यसको परिणाम कस्तो हुन्छ भन्ने कुरा आएको छ । यस परिणामको दिशा उन्मुख अवस्था ३ क अ १८२॥-२०८॥ अन्तर्गतका आख्यान उपवाक्य अन्तर्गत देखापर्दछ । यसले घटनालाई निष्कर्षको अवस्थातिर आगामी प्रसङ्ग केन्द्रित हुँदैछन् भन्ने सामान्य तर्कलाई समेत पुष्टि गर्दछ । किनभने आख्यान योजनाका क्रममा सुशिलाले आफ्नो पतिले उसलाई यौन तृप्ति नदिएका कारण भनौ वा यौन चाहना पुरा नहुदै लोग्नेको मृत्यु भएका कारण आवेगमा आएर लोग्ने द्वारा निर्मित घरलाई नामनिशाना बाँकी नरहने गरी भत्काएर फालेकी छे र अझ के गर्छे भन्ने मान्यता यस प्रसङ्गमा प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसैले परिणाम उन्मुख प्रस्तुत प्रसङ्ग ३ क अ १८२॥-२०८॥ ले आख्यानात्मक घटनाको शिथिलताको अवस्थाको सङ्केत प्राप्त गरेको छ । यसले दिएको पूर्व सङ्केतका आधारमा आख्यान निष्कर्षमा पुग्ने पूर्वानुमान प्रदान गरेको छ । यसै आधारमा परिणामको चरम अवस्था ३ क आ प्रसङ्ग हो भन्न सकिन्छ । यस प्रसङ्गले यौन चाहना कम गर्ने हेतुले श्रीमानका सम्झनामा घर भत्काउने काम यस प्रसङ्गमा भएको छ । त्यसकारण ३ क अन्तर्गतका दुई प्रसङ्ग पूर्व घटना सँग परोक्ष सम्बन्धित रही नयाँ घटनाको अवस्थामा रहेको र यसले समग्र भाग ३ को पूर्वाद्ध अंश अन्तर्गतका प्रसङ्ग अ र आ कार्य प्रधान घटनाको शिथिलता द्वारा ३ क आ २०९॥-२४०॥ को प्रसङ्ग नै प्रस्तुत आख्यानमा लेखकले गरेको परिणाम योजनाको चरम हो ।

यस प्रकार लेखकले भाग तीन अन्तर्गतका दृश्य योजनाका माध्यमबाट आख्यान संरचनालाई गति प्रदान गरेका छन् । ३ क अ र आ जस्ता प्रसङ्गले आख्यानको परिणामलाई

पुष्टि गरेका छन् । अ प्रसङ्ले परिणामको पूर्व सङ्केत र आ ले परिणामको चरम अवस्थालाई जोडेको पुष्टि हुन्छ ।

५.७ बाढी कथामा प्रयुक्त परिणाम

प्रस्तुत आख्यान संरचनाको मुख्य परिणाम धन मान्छेलाई आपत पर्दा चाहिने कुरा नभएर उपयोग गर्ने वस्तु मात्र हो । आपत विपतमा मान्छेले सबै थोक त्यागे पनि जीवनमा आफुलाई अति आवश्यक पर्ने वस्तु बचाएर राख्न चाहन्छ भन्ने हो । यस परिणामको दिशा उन्मुख ३ क अ ११६॥-१३१॥ अन्तर्गतका आख्यान उपवाक्य अन्तर्गत देखा पर्दछ । यसले घटना फल प्राप्तिमा केन्द्रित हुँदैछ भन्ने तर्कलाई पुष्टि गरेको छ । किनकी लेखकले आख्यान योजनाका क्रममा धनिया चमारको कोणबाट परिवार धन सम्पत्ति सबै त्यागी उद्धार शिविरमा बाडिएको खानेकुरा थाप्न विवश हुनुपर्ने मान्यता प्रस्तुत गरेका छन् । त्यसैगरी परिणाम उन्मुख प्रस्तुत प्रसङ्ग ३ क अ ११६॥-१३१ ले घटनाको शिथिलता र परिणाम पुष्टिको तर्क प्रदान गरेको छ । यसले दिएको पूर्व सङ्केतका आधारमा आख्यान अन्त्य हुने दिशातिर उन्मुख छ भन्ने कुराको पूर्वानुमान प्रदान गरेको छ । यस आधारमा परिणामको चरम अवस्था ३ क आ प्रसङ्ग हो । यस प्रसङ्गले समग्र आख्यान संरचना निचोडमा पुऱ्याउने काम गरेको छ । लेखकले प्रस्तुत आख्यानमा राखेको जे कुराको कमी हुन्छ, त्यो चिज महत्त्वपूर्ण हुन्छ भन्ने मान्यता यस प्रसङ्गमा सिद्ध हुन पुगेको छ । त्यसकारण ३ क अन्तर्गतका प्रसङ्गहरू पूर्व घटना सँगै परोक्ष रूपमा सम्बन्धित रहेको र समग्र भाग ३ को पूर्वाद्ध घटना अन्तर्गतका प्रसङ्ग घटनाको शिथिलता द्वारा ३ क आ १३२॥-१४५॥ को प्रसङ्ग प्रस्तुत आख्यानमा लेखकले गरेको परिणाम योजनाको चरम हो ।

यस प्रकार लेखकले भाग तीन अन्तर्गतका दृश्य योजनाका माध्यमबाट आख्यान संरचनालाई गति दिएको छ । यस भागमा प्रयुक्त दुईवटा प्रसङ्गले परिणामको पूर्वसङ्केत र परिणामको चरमलाई समग्र आख्यान संरचनामा जोडेको पुष्टि हुन्छ ।

५.८ आगलागी कथामा प्रयुक्त परिणाम

यस कथाको मुख्य परिणाम मान्छे आन्तरिक रूपमा कमजोर भएको खण्डमा जस्तै परिस्थितिमा पनि ऊ डरको भागीदार हुन्छ भन्ने हो । यसका निम्ति मान्छेमा आँट हुनुपर्दछ र शङ्का उपशङ्का हटाउनु पर्दछ भन्ने हो । यस परिणामको दिशा उन्मुख ३ क अ २४५॥-२६०॥ अन्तर्गतका आख्यान उपवाक्य अन्तर्गत देखापर्दछ । यसले घटना फलप्राप्तिमा केन्द्रित हुदैछ भन्ने कुराको सङ्केत गर्नुका साथै उक्त तर्कलाई पुष्टि पनि गरेको छ । किनकी लेखकले आख्यानमा धन प्रसादका माध्यमबाट ऊ चुनावमा जित्ने पक्का हुँदाहुँदै पनि उसका मनमा विभिन्न किसिमका

शङ्का उपशङ्का उब्जाएर मनस्थिति नै कमजोर भएको मान्यता प्रस्तुत गरेका छन् । त्यसैले परिणाम उन्मुख प्रस्तुत प्रसङ्ग ३ क अ २४५॥-२६०॥ परिणाम पुष्टिको तर्कका रूपमा आएको छ । यही प्रसङ्गले दिएको पूर्वसङ्केतका आधारमा आख्यानले फलागमको स्थिति प्राप्त गरेको छ । यही आधारमा कथा निचोडमा पुग्ने पूर्वानुमान पनि प्रदान गरेको छ । यसै आधारमा परिणामको चरम अवस्था वा निचोडको अवस्था ३ क आ प्रसङ्ग हो भन्न सकिन्छ । यस प्रसङ्गले जस्तो परिस्थितिमा पनि मन दह्रो बनाउन सकेको खण्डमा आत्मजलनबाट बचिने कुराको प्रस्तुति प्रदान गरेको छ । लेखकले यही मान्यताको सिद्धि ३ क आ २६१॥-२७८॥ उपवाक्यले गरेको पुष्टि हुन्छ । यो नै प्रस्तुत आख्यानमा लेखकले गरेको परिणाम योजनाको चरम पनि हो ।

यसर्थ लेखकले भाग तीन अन्तर्गतका दृश्य योजनाका माध्यमबाट आख्यान संरचनालाई गति दिएको छ । यस भागमा प्रयुक्त दृश्य एवम् प्रसङ्गले कथाको परिणाम र निचोडको तर्कपूर्ण रूपमा व्याख्या गरेको छ ।

५.९ बलात्कार कथामा प्रयुक्त परिणाम

प्रस्तुत बलात्कार कथाको मुख्य परिणाम मान्छेमा यौनका कारण उसको मनस्थितिमा ठूलो परिवर्तन आउँछ, जब मान्छे अचेतनाको स्थितिमा पुग्छ तब ऊ यौन संसारमा हराउन पुग्छ भन्ने हो । यस परिणामको दिशाउन्मुख ३ क अ ८१॥-९०॥ अन्तर्गतका आख्यान उपवाक्य अन्तर्गत देखापर्दछ । यस प्रसङ्गले कथानक अब निष्कर्षमा वा निचोडमा पुग्दैछ भन्ने कुराको पुष्टि गर्दछ । किनभने लेखकले आख्यान योजनाका क्रममा रामेश्वरको कोठाबाट यसको पुष्टि गरेका छन् । रामेश्वर र लिलीको सम्बन्ध वलात्कार पूर्व देखाइएको छैन, वलात्कार पश्चात उनीहरू लोग्ने स्वास्नी भएता पनि उनीहरूको त्यस्तो सम्बन्ध देखिदैन । यस प्रसङ्गमा जब रामेश्वरको उनकी पूर्व प्रेमीका मिठ्ठुसँग भेट हुन्छ तब उसमा यौन चाहना प्रबल हुन्छ र वलात्कृत श्रीमतीलाई समाउन पुग्छ । यसले मानिस अचेतनमा पुगेपछि कति हिंस्रक मानवता विहिन अवस्थामा पुग्छ भन्ने मान्यता प्रस्तुत गरेका छन् । त्यसैले परिणाम उन्मुख प्रस्तुत प्रसङ्ग ३ क अ ८१॥-९०॥ कार्यात्मक अवस्थाको फलप्राप्तिमा आधारित तर्कप्रधान अवस्था प्राप्त गरेको छ । यसले दिएका पूर्वसङ्केतका आधारमा आख्यान तत्काल रामेश्वर र लिलीको सम्बन्ध सुध्रिने दिशातिर उन्मुख छ भन्ने पूर्वानुमान प्रदान गरेको छ । यसै आधारमा यस परिणामको चरम अवस्था ३ क आ प्रसङ्ग ९१॥-९९॥ हो भन्न सकिन्छ । यस प्रसङ्गले समग्र आख्यान संरचनामा आपसी सम्झदारीको प्रस्तुति दिने काम गरेको छ । लेखकले यौनका कारणले सम्बन्ध बिग्रिन सक्छ भन्ने मान्यता यस प्रसङ्गमा सिद्ध गरेका छन् । त्यसकारण ३ क अन्तर्गतका प्रसङ्गहरू पूर्वघटनासँग परोक्ष रूपमा सम्बन्धित छन् र यी प्रसङ्गहरू ३ क अ ८१॥-९०॥ र ३ क आ ९१॥-९९॥ लेखकले गरेको

परिणाम योजनाको चरम हो । तसर्थ लेखकले भाग तीन अन्तर्गतका दृश्य र प्रसङ्गका माध्यमबाट आख्यान संरचनालाई गति दिएका छन् । यी प्रसङ्ग र दृश्यले कथाको परिणाम र निचोडको पुष्टि गरेका छन् ।

तसर्थ लेखकले भाग तीन अन्तर्गतका दृश्य र प्रसङ्गका माध्यमबाट आख्यान संरचनालाई गति दिएका छन् । यी प्रसङ्ग र दृश्यले कथाको परिणाम र निचोडको पुष्टि गरेका छन् ।

५.१० बुबू कथामा प्रयुक्त परिणाम

बुबू कथा वृत्तकारीय ढाँचामा रचना गरिएको कृति हो । अन्य कृतिहरूलाई जस्तो यस कृतिलाई तालिका अनुसार व्याख्या गर्न सम्भव छैन । तसर्थ यस कथालाई सामान्य चर्चा मात्र गरिएको छ ।

यस कथामा बिपन्न वर्गका मानिसहरू गरिबीका कारण आफ्ना नाबालक बच्चालाई दुध छुटाएर सम्पन्न वर्गका बच्चालाई दुध खुवाउन धाई बनेर बस्नुपर्ने बाध्यताको चित्रण छ । यस कथाको मुख्य परिणाम गरिबीका कारण निम्न वर्गीय मानिसहरू आफ्ना चाहना, इच्छा वा ममतालाई लत्याएर उच्च वर्गमा धाई बस्न बाध्य छन् भन्ने हो । जसको पुष्टि बुबूले आफ्नो दुधेबालकलाई घरमा सासूको जिम्मामा छाडेर आँफू दरबारमा धाई बसेको प्रसङ्ग र घरमा जाने अनुमति पाउँदा पनि ऊ एक्लै जान नपाउनु र आफ्ना परिवारसँग धित मारेर माया प्रस्तुत गर्न नपाएको स्थितिले गरेको छ । त्यसकारण परिणाममुखी बन्न पुगेकी बुबूको दयनीय अवस्थाको चित्रण गर्नु यस कथाको मुख्य परिणाम मानिन्छ ।

५.११ यस्तो पनि भएको थियो कथामा प्रयुक्त परिणाम

प्रस्तुत कथा **यस्तो पनि भएको थियो** को मुख्य परिणाम ऐतिहासिक परिवेशमा उभिएर राजनैतिक विषयवस्तु माथि प्रकाश पारी मान्छेका आवेग संवेगको चित्रण गर्नु हो । यसका निम्ति शक्तिको खोल ओढेर सत्तामा बसेकाले सर्वसाधारण जनतामाथि गरिने चरम यातनाको अन्त्य हुनु पर्छ भन्ने हो । यस परिणामको खोलुवा ३ क अ १३९॥-१६९॥ अन्तर्गतका आख्यान उपवाक्य आन्तर्गत देखापर्दछ । यस प्रसङ्गले घटनाको समाधीतिर आगामी प्रसङ्ग केन्द्रित हुँदैछ भन्ने सामान्य तर्कलाई समेत पुष्टि गर्दछ । किनभने यस आख्यान योजनाका क्रममा जङ्गबहादुर सत्तामा भएका वखत उनका अगाडि एउटा ज्यानमारा मुद्धा आएको थियो । अभियुक्त व्यक्ति गल्ती स्वीकार्न चाहदैन । ऊ माथि अमानवीय तरिकाले कुटपिट हुन्छ ताकि ऊ मर्न पुग्दछ । जसमा स्वयम् जङ्गबहादुर सामेल भएका हुन्छन् भन्ने कुरालाई लेखकले अभियुक्तका कोणबाट प्रस्तुत

गरेका छन् । त्यसैले परिणाम उन्मुख प्रस्तुत प्रसङ्ग ३ क अ १३९॥-१६९॥ ले कार्यात्मक घटनाको फलागम वा फलप्राप्तिमा आधारित तर्क प्रधान अवस्था प्राप्त गरेको छ । यसले दिएको पूर्व सङ्केतका आाधारमा आख्यान तत्काल निष्कर्षमा पुग्ने दिशातिर उन्मुख छ भन्ने पूर्वानुमान पनि गर्न सकिन्छ । यसको चरम अवस्था ३ क आ प्रसङ्गले जङ्गबहादुरको यातनाबाट अभियुक्त व्यक्ति मारिएको छ । लेखकले प्रस्तुत आख्यानमा मान्छेले गल्ती गरेतापनि उसको ज्यानै जाने गरी सजाय दिनु हुँदैन भन्ने मान्यता यस प्रसङ्गमा सिद्ध हुन पुगेको छ । जसको खोलुवा १७०॥-२१२॥ अन्तर्गतका आख्यान उपवाक्य अन्तर्गत देखापर्दछ । त्यसैले ३ क अन्तर्गतका प्रसङ्गहरू पूर्व घटनासँगै परोक्ष रूपमा सम्बन्धित रहेको देखिन्छ । माथि प्रस्तुत प्रसङ्गहरू ३ क अ घटनाको परिणामका रूपमा ३ क आ निचोड तथा निष्कर्षका रूपमा आएको देखिन्छ ।

तसर्थ लेखकले भाग तीन अन्तर्गतका दृश्य र प्रसङ्गका माध्यमबाट आख्यान संरचनालाई गति दिने काम गरेका छन् । यी प्रसङ्ग र दृश्यले कथाको परिणाम र निचोडलाई पुष्टि गरेका छन् ।

५.१२ साधन कथामा प्रयुक्त परिणाम

प्रस्तुत कथा वृत्तकारीय ढाँचामा रचना भएका कारण यसलाई अन्य कथाकाझैँ तालिका अनुसार व्याख्या गर्न असम्भव भएका कारण सामान्य व्याख्या मात्र गरिएको छ ।

प्रस्तुत आख्यानको मुख्य परिणाम मानिसको भैतिक शरीर केही नभएर सन्तान जन्माउने एउटा साधन मात्र हो भन्ने हो । यसको पुष्टिका निम्ति जेदुनाथले आफूले जन्म दिएकी छोरीलाई चिन्न नसक्नु र छोरीले पनि बाबु हो भनि चिनेर पनि कुनै प्रतिक्रिया नजनाएको प्रसङ्गहरू आएका छन् । मानिसले जन्म दिँदैमा बाबुको अधिकार खोज्न नहुने कुरालाई आख्यानमा समेटिएको छ । बाबु एकदमै दुःख पाएर पशुपतिमा मगन्ते भएर बसेको छ । छोरी प्रशस्त सम्पत्ति भएका कारण राम्रा राम्रा लुगा लगाएर मन्दिर आएकी हुन्छे तर उसले आफ्नो पतिलाई बाबु हो भनेर चिनाउन चाहदिन । यी प्रसङ्गले परिणाम योजनामा मुख्य भूमिका खेलेका छन् ।

५.१३ त्यस वखत भएको त्यो कुरा कथामा प्रयुक्त परिणाम

प्रस्तुत आख्यान **त्यस वखत भएको त्यो कुरा** को मुख्य परिणाम राणा शासन कालमा सत्तामा रहेका मानिसले आफू भन्दा साना माथि कस्तो व्यवहार गर्थे वा चाकरी चाप्लुसी उचित मात्रामा नगरेको खण्डमा जस्तो पनि सजाय भोग्न वाध्य हुनुपर्ने स्थितिको व्यङ्ग्य गर्नु हो । यस परिणामको दिशा उन्मुख अवस्था ३ क अ १४६॥-१६०॥ अन्तर्गतका आख्यान उपवाक्य अन्तर्गत

देखा पर्दछ । यसले घटनाको फलागम तिर आगामी प्रसङ्ग केन्द्रित हँदैछ भन्ने कुराको पुष्टि गर्दछ । किनभने लेखकले आख्यान योजनाका क्रममा जङ्गबहादुरको कोणबाट आफुले चाहदा उसको जात फाल्न सक्ने र फेरि आफुले चाहदा उसको जात आउन सक्ने मान्यतालाई प्रस्तुत गरेका छन् । त्यसैले परिणाम उन्मुख प्रस्तुत प्रसङ्ग ३ क अ १४६॥-१६०॥ ले कथानकको शिथिलतालाई तर्कपूर्ण तरिकाले पुष्टि गरेको छ। यसले दिएको पूर्व सङ्केतका आधारमा आख्यान तत्काल निचोडमा पुग्ने दिशातिर उन्मुख छ भन्ने पूर्वानुमान गर्न सकिने अवस्था छ । यसै आधारमा परिणामको चरम अवस्था ३ क आ प्रसङ्गलाई लिन सकिन्छ । यस प्रसङ्गले समग्र आख्यानमा जङ्गबहादुरका कुरा बाहिर पुऱ्याएको अभियोगमा जात फालिन वाध्य भएको मुसेकाजी र पण्डितको सिफारिसमा पुनः जात फर्किएतापनि उसको मानसिकतामा परिवर्तन नआएको मुसेकाजीको धारणा सहित यस्ता कार्यको व्यङ्ग्य प्रस्तुत प्रसङ्ग १६१॥-१७०॥ ले पुष्टि गरेको छ। त्यसैले ३ क अन्तर्गतका प्रसङ्गहरू पूर्व घटनासँग परोक्ष सम्बन्धित रहेको र ३ क आ निचोड तथा निष्कर्षको पुष्टिका रूपमा आएको छ।

तसर्थ लेखकले भाग तीन अन्तर्गतका दृश्य र प्रसङ्गका माध्यमबाट आख्यान संरचनालाई परिणाम उन्मुख रूपमा गति प्रदान गरेका छन् । यी प्रसङ्गले कथानकको परिणाम र त्यस परिणामको पुष्टि स्वरूप निष्कर्षलाई समेटेको छ।

५.१४ इतिहासले विर्सेको घटना कथामा प्रयुक्त परिणाम

प्रस्तुत आख्यानको मुख्य परिणाम अमर प्रेम कहिल्यै मर्दैन भन्ने हो । यसका निम्ति मान्छेले जस्तो दुःखद परिस्थितिमा पनि एक अर्कालाई साथ दिनु पर्दछ भन्ने हो । यस परिणामको पुष्टि ३ क अ ७५॥-७७॥ सम्मको आख्यानात्मक उपवाक्यबाट हुन्छ । यसले घटनालाई परिणाम उन्मुख बनाएको छ । किनभने लेखकले शक्ति सम्पन्न व्यक्तिले चाहेको खण्डमा जो पनि उसको रखौटी बन्न वाध्य हुने परिस्थितिलाई उक्त आख्यानमा समेटेका छन् । षोडशी उसको आत्मीय प्रेमी हुँदा हुँदै पनि राजाकी रखौटी बनेर दरवार पस्न वाध्य छे, राजा आफु मर्ने बेला भएर पनि युवती राख्न सौखीन छ । जब राजाको मृत्यु हुन्छ, तव षोडशी पनि सती जान लागेकी छ । जब षोडशी चितामा हाम फाल्छे, तब उसको प्रेमी पनि उसैसँग जलेको प्रसङ्गले यस कुराको पुष्टि गरेको छ । त्यसैले परिणाम उन्मुख प्रस्तुत प्रसङ्ग ३ क अ ७५॥-७७॥ ले परिणामका रूपमा तर्क प्रधान अवस्था प्राप्त गरेको छ । यस प्रसङ्ले घटना तत्काल परिणाममुखी बनेको छ । त्यसकारण यो प्रसङ्ग परिणामको चरम अवस्था पनि हो ।

यसर्थ लेखकले भाग तीन अन्तर्गत एउटा मात्र दृश्य र प्रसङ्गको योजनाका माध्यमबाट आख्यानलाई परिणाम उन्मुख रूपमा गति प्रदान गरेका छन् । यस प्रसङ्गले धनका पछि लाग्ने प्रवृत्तिको कटु आलोचना गरिनुका साथै त्यसको शिकार निम्न वर्गीय जनता हुनुपर्ने वाध्यतालाई परिणामका रूपमा उभ्याएका छन् ।

५.१५ निष्कर्ष

आख्यान संरचनाका क्रममा लेखकले अन्त्यमा सहभागी पात्र वा विषयमा विश्लेषण गरिएको घटनालाई निश्चित परिणाम वा फल प्राप्तिको विन्दुमा लगेर छाडेको हुन्छ । यही नै परिणामको मुख्य आधार हो । तसर्थ गोविन्द बहादुर मल्ल गोठाले का यस **बाह्र कथा** कथा सङ्ग्रह भित्रका कथाहरूको परिणाम वा सारवस्तु भनेको मान्छेमा निहित मनोविज्ञानको उजागर गर्नु रहेको छ । गोविन्द गोठालेका प्रायः कथामा मानिसका अतृप्त यौनिक चाहनाको तप्ति मान्छेले कुनै न कुनै रूपमा गरिरहेको हुन्छ भन्नु हो । त्यस्तै उनका कथामा राणाकालीन समयको एकतन्त्री तथा मनपरी तन्त्रको उजागर गर्नु पनि हो कतिपय कथामा विपन्न वर्गका जनता उच्च वर्गबाट कसरी निचोरिएका छन् भन्ने कुराको उजागर पनि उनका कथामा नपाइने होइन । गोठालेले **आँखा** कथामा राजनैतिक परिवर्तनले मान्छेमा अकस्मात परिवर्तन आउँछ भन्ने कुरालाई सारवस्तुका रूपमा ल्याएको छ । त्यस्तै **गीता र मीना** मा मान्छेका मनको अनुराग देखाउँदै नारीप्रति गरिने यौन शोषणको चित्रणका साथै समलिङ्गी सम्बन्धले पनि मान्छेमा सन्तुष्टि प्राप्त गर्न सकिन्छ भन्ने कुरालाई देखाउन खोजिएको छ । **छोरीको बाबु** मा राणा शासन कालमा सर्वसाधारण वर्गका चेलीवेटी कसरी यौन शोषणको शिकार हुन वाध्य छन् भन्ने कुरालाई देखाइएको छ । **सुशीला भाउज्यू** मा अतृप्त यौन चाहनाको चित्रण पाइन्छ । **बाढी** कथामा कथाकारले धन आपतमा चाहिने वस्तु नभएर उपयोग गरिने वस्तु हो भनी सारवस्तु औल्याएका छन् । त्यस्तै **वलात्कार** कथामा यौनका कारण मान्छेका मनमा परिवतन आउँछ भन्ने कुरा देखाइएको छ । **आगलागी** मा मानिसको मन अवला भएको खण्डमा जीवनका जस्तै परिस्थितिमा पनि डरको शिकार हुनुपर्दछ भन्ने कुराको चित्रण छ । **यस्तो पनि भएको थियो, त्यस वखत भएको त्यो कुरा र इतिहासले विर्सेको घटना** मा राणाकालीन अवस्थामा घट्ने घटनाको चित्रण पाइन्छ । तसर्थ गोठालेका कथाहरू सशक्त र सन्देश प्रवाही छन् भन्न सकिन्छ । परिणाम प्रयोगका दृष्टिले गोठालेका सबै कथा प्रभावकरी देखिन्छन् ।

परिच्छेद छ
उपसंहार तथा निष्कर्ष

प्रस्तुत शोधको पहिलो परिच्छेद परिचय खण्ड हो । शोधको समष्ठि सङ्गठन पक्षको सङ्क्षिप्त स्वरूपलाई यस अन्तर्गत विषय परिचय, समस्या कथन, उद्देश्य कथन, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोध विधि, अध्ययनको सीमाङ्कन, अध्ययनको औचित्यमा समेटिएको छ । यस क्रममा समस्या कथनमा मुख्य शोध्य समस्या, उद्देश्य कथनमा शोधकार्यका मुख्य उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षामा आख्यानको कृतिपरक अध्ययनसँग सम्बन्धित र निकट किसिमका विश्लेषणको प्रारूप र शोधसँगको सहसम्बन्धलाई शोध विधिमा शोधकार्य सम्पन्न गर्नका निम्ति प्रयोग गरिएको सामग्री सङ्कलन अध्ययन विधि र सैद्धान्तिक पर्याधारको उल्लेख छ । त्यसैगरी अध्ययनको सीमाङ्कनमा सङ्कथन विश्लषणमा प्रयोग गरिएका पाठ र तिनको चयनका आधार तथा औचित्य अन्तर्गत शोधको आवश्यकताका विषयमा सङ्क्षिप्त परिचय दिइएको छ ।

यस शोधको दोस्रो परिच्छेद कृतिपरक अध्ययनको सामान्य परिचय र गोविन्द बहादुर मल्ल गोठालेको कथाकारितासँग सम्बन्धित छ । कृतिपरक अध्ययनको सामान्य परिचयका क्रममा कृतिपरक समालोचना, विलियन ल्याबो र स्ट्रब्सद्वारा प्रतिवादित सिद्धान्तमा वस्तुसार, अभिमुखीकरण, मूलायङ्कन, आख्यान उपवाक्य, परिणाम र कथान्तकको सामान्य परिचय दिइएको छ । गोविन्द बहादुर मल्ल गोठालेको कथाकारिताकाको अध्ययन गर्ने क्रममा वि.सं. १९७९ मा काठमाडौंको ओमबहालमा जन्मिएका गोठाले साहित्यका विविध विधामा कलम चलाएर पनि कथाकारका रूपमा बढी चर्चित हुन पुगेका हुन् । वि.सं. १९९६ बाट कथा लेखनमा लागेका गोठाले १९९७ मा शारदा पत्रिकामा प्रकाशित **त्यसको भाले** नामक कथाबाट सार्वजनिक बन्न पुगेका हुन् । बाबु शारदा पत्रिकाका सम्पादक भएको र बालकृष्ण सम, गोपालप्रसाद रिमाल, सिद्धिचरण श्रेष्ठ, भवानी भिक्षु जस्ता साहित्यकारको सङ्गतबाट साहित्यमा लाग्न प्रेरणा मिलेको देखिन्छ । यसरी त्यसको भाले नामक कथामा मनोवैज्ञानिक प्रवृत्तिसँग देखिएका गोठालेका आजसम्म **कथासङ्ग्रह (२००४), कथैकथा** (२०१६), **प्रेम र मृत्यु** (२०३९), **बाह्रकथा** (२०५२), **जङ्गबहादुर** र **हिरण्य गर्भकुमारी** (२०६१) जस्ता पाँच कथासङ्ग्रह प्रकाशित भएका छन् । यसरी पाँचवटा कथासङ्ग्रह प्रकाशित गरेका गोठालेको कथा यात्रालाई तीन चरणमा विभाजन गरेर हेर्न सकिन्छ । वि.सं. १९९७ को त्यसको भाले कथामा मनोवैज्ञानिक प्रवृत्तिसँगै उदाएका गोठालेका पहिलो चरणमा मनोवैज्ञानिक प्रवृत्ति भित्रका बालमनोविज्ञान, यौन मनोविज्ञान, अपराध मनोविज्ञान जस्ता प्रवृतिको प्रयोग देख्न सकिन्छ । त्यस्तै उनको दोस्रो चरणको प्रतिनिधि कथाका रूपमा भाँडो (२००४) देखिन्छ । यस भाँडो कथा अघिल्ला चरणका प्रवृत्ति भन्दा भिन्न प्रवृत्ति यौन मनोवैज्ञानिक प्रवृत्ति लिएर देखा

परेको छ । यस चरणमा उनको **कथैकथा र प्रेम र मृत्यु** नामक कथासङ्ग्रहहरू प्रकाशित छन् । गाठालेका यस चरणका कथाहरूमा यौन मनोविज्ञान र अपराध मनोविज्ञान जस्ता प्रवृत्ति हावी रहेको देखिन्छ । **युवती र जरसाहेब, के गरेकी शोभा, विहे र विचरी उ**मा यौन मनोवैज्ञानिक प्रवृत्ति देख्न सकिन्छ । उनको ज्यानमारा कथामा हत्याराको रोमाञ्चक मनोदशाको चित्रण छ । त्यसैगरी त्यो क्रान्तिको प्रतिक, मालिकको कुकर आदि राणाशासन कालका विलासिताको चित्रण गरिएका कथा हुन् । उनको यस चरणमा गाउँले समाज र सहरीया समाजको चित्रण, समाजमा हुने वर्ग विभेदता जस्ता कुरा समेटिएका छन् । त्यस्तै साठी रूपैयाँ नामक कथामा निम्न वर्गीय समाजको चित्रण पाइन्छ भने मोड कथामा राणाको जनतामाथि हुने अन्याय, अत्याचारको चित्रण पाइन्छ ।

उनको अन्तिम चरणका रूपमा **बाह्रकथा** र **जङ्गबहादुर र हिरण्य गर्भकुमारी** जस्ता कथासङ्ग्रहहरू पाइन्छन् । यस चरणमा दरवारीया घटनाको चित्रण यौन मनोवैज्ञानिक घटनाको चित्रण यौन मनोवैज्ञानिक, परम्परित समाजको चित्रण, मनोवविज्ञानको प्रयोग, प्रतिक प्रयोग, सपना सिद्धान्त जस्ता प्रवृत्तिको प्रयोग पाइन्छ । उनका यस चरणका कथामध्ये **यस्तो पनि भएको थियो, त्यस बखत भएको त्यो कुरा, इतिहासले बिर्सेको घटना, जङ्गबहादुर र हिरण्य गर्भकुमारी, कथा सेतो बाघको, मान्छे, बुबु** जस्ता कथा दरबारीया परिवेशमा आधारित छन् । त्यस्तै ऐतिहासिक घटनामा आधारित कथामा **इतिहासले विर्सेको घटना, वलात्कार** पर्दछन् । त्यस्तै बाढी प्रकृतिक प्रकोपनमा आधारित छ भने **सुशीला भाउज्यू, बलात्कार** यौन मानेविश्लेषणमा आधारित छन् । पूर्णमानको घर राणशासनको प्रतीकका रूपमा आएको छ । त्यसैगरी **कुलदेवी, पियानानी** परम्परित संस्कृतिमा आधारित छन् । यसरी पाँचवटा कथासङ्ग्रह प्रकाशनमा ल्याइसकेका गोठालेका कथा समाज मनोविज्ञानलाई मुख्य कार्यक्षेत्र बनाइएर लेखिएका छन् । मूलतः तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गर्ने गोठाले भाषाशैलीको प्रयोग गर्न सिपालु देखिन्छन् । काठमाडौंली सहरीया सामाजिक परिवेशमा आधारित कथालेख्ने गोठालेले हत्यारा, बौलाहा, कामातुर जस्ता पात्रको सामान्य असामान्य मनोदशाको चित्रणका साथै बालमनोदशाको समेत चित्रण गरेका छन् ।

तेस्रो परिच्छेद **बाह्रकथा** कथासङ्ग्रहका कृतिहरूको अभिमुखीकरण योजनासँग सम्बन्धित छ । विश्लेषणका निम्ति चयन गरिएका यस सङ्ग्रह भित्रका कथाको अभिमुखकिरण योजनाको निरूपण गर्नु यस परिच्छेदको मुख्य शोध्य विषय हो । अभिमुखीकरण भनेको कृतिको सिरानमा हुने चिनारी खण्ड हो । आख्यानकारले पाठकको ध्यान आकर्षण गर्नका निम्ति राखिएका आकर्षण वाक्य छन् । कुनै पनि आख्यानकृतिको अभिमुखीकरण बुझ्नका लागि अभिमुखीकरणका माध्यमबाट तिनमा प्रयुक्त स्थान, समय, व्यक्ति, क्रियाकलाप र स्थितिको पहिचान हुनुपर्दछ । तसर्थ पाठकले

उक्त पाठ पढ्न कत्तिको रुचि लिन्छ वा लिदैन भन्ने निर्धारण अभिमुखीकरणले गर्दछ । यस आधारमा गोठालेका बाह्रकथा भित्रका कथाहरूको अभिमुखीकरण योजना सफल देखिन्छ । गोठालेले पाठकको ध्यानाकर्षणका निम्ति पाठकलाई कौतुहल जगाएर जागरुकताको सिर्जना गर्न पुगेका छन् । उनका प्रायः कथामा स्थान, व्यक्ति र क्रियाकलापष्को झलक पाउन सकिन्छ ।

त्यसैगरी चौथो परिच्छेद बाह्रकथामा प्रयुक्त मूल्याङ्कन योजनासँग सम्बन्धित छ । मूल्याङ्कन भनेको उद्देश्य हो प्रत्येक आख्यानको एउटा चुरो कुरा हुन्छ र त्यसको पुष्टि अन्य बुँदाको प्रयोगबाट हुन्छ भन्ने मान्यता राख्दछ । यसरी हेर्दा गोठालेका **बाह्रकथा** भित्रका कथाहरूमा मूल्याङ्कन योजना उचित र सार्न्दभिक रूपमा आएको देखिन्छ । मानिसका मनोवैज्ञानिक पक्षहरूको उद्घाटन गर्नु गोठालेको प्रयोजन मानिन्छ । गोठालेका कथाहरू निम्न वर्गीय पात्रको चित्रण गर्दै उच्चवर्गीय भनाउँदाबाट निम्न वर्गीय भनाउँदाहरू कसरी शोषित र पीडित छन् भन्ने देखाउनु उनको रुचि र क्षेत्र मानिन्छ ।

प्रस्तुत शोधको पाँचौ परिच्छेद **बाह्रकथा**मा प्रयुक्त कथाहरूको परिणाम योजनासँग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ । विश्लेष्य कथाहरूमा प्रयुक्त परिणामको निरूपण गर्नु यस परिच्छेदको शोध्य विषय हो । परिणाम भनेको फलागमको स्थिति हो वा निचोड हो । अन्त्यमा जे हुन्छ त्यो परिणाम हो । गोठालेको **बाह्रकथा**को परिणाम वा सारवस्तु भनेको मान्छेमा निहित मनोविज्ञानको उजागर गर्नु हो । उनका प्रायः कथामा मानिसका अतृप्त यौनिक चाहनाको तृप्ति मान्छेले कुनै न कुनै रूपमा गरिरहेको हुन्छ भन्नु हो । त्यस्तै उनका कथामा राजनैतिक परिवर्तनले मान्छेको जीवन उथलपुथल बनाउछ भन्ने रहेको छ । त्यसैगरी मान्छेको मन अवला भएमा कहिल्यै सुखी हुन सक्दैन जस्ता निचोड वाक्य उनका कथामा पाउन सकिन्छ । तसर्थ परिणाम योजनाका सन्दर्भमा गोठाले सबल देखिन्छन् । यसरी विधातात्विक विश्लेषणको परम्परालाई तोड्नका निम्ति थालिएका यस कृतिपरक विश्लेषणको नमुनाका रूपमा यस शोधपत्रलाई उभ्याइएको छ ।

परिशिष्ट

नमुना पाठ

आँखा

१

उसलाई स्वास्नीको आँखाले पछयाइ नै रहेको थियो । १ स्वास्नी त्यहाँ सामुन्ने थिइन, न त्यहाँ कतै थिई । २ तैपनि त्यो आँखाले उसलाई पछयाइ रहेको थियो । ३ हिजोको त्यो आँखा ! हिजो उसले केभनेको थियो र ! केही पनि भनेको थिएन ।४ कुरै कुरामा उसले यति भनेको थियो, तेरो ग्रहदशा नै त्यस्तो, मेरो के लाग्छ । ५

हिजोको त्यो आँखा कोठाको कुना काप्चाबाट, दलिनको कापबाट, भऱ्याङ्को डाँडलीबाट पछयाइरहेको उसलाई लाग्छ । ६ हिड्दा हिड्दै कुमको छेउमा आएर अडेकको उसलाई भान हुन्छ । ७

स्वास्नीको कपाल फुलिसकेको छ , सेताम्य त भएको छैन । ८ ऊ हीरालाल, ऊ पनि त साठी वर्ष पुगिसकेको छ र उसको पनि कपाल एक- पछि अर्को फल्दै आइरहेको छ । ९ उसले जन्म र यो उमेरको बीचमा कति लामो अवधि पार गरिसकेको छ, कति के कुरा देखिसकेको छ र कति के भोगीसकेको छ । १० तर ऊ हीरालाल दुव्लाएर सिट्ठा नाक लम्बिदै गएको अझ जिउँदै छ , र साठी वर्ष पुगेको छ । ११

हीरालाललाई राम्ररी सम्झना छ बाबुको औंला समाएर पहिलो पल्ट त्यो ठूलो दरबारभित्र गएको । १२ त्यो कुरा भर्खर अस्ति जस्तै लाग्छ उसलाई । १३ ढोका भित्र पस्न खोज्दा सङ्गीन समाएर पहरा बसेको मूर्तिझै ठाडो सिपाहीको आँखाले उसलाई खामोस हेरिरहेको थियो । १४ उसले बाबुको हात कसेर पकडयो र ढोका पार गरेर पटाङ्गिनीमा पुग्यो । १५ घोडामा राज भएको ठूलो राजा अलि पर दखियो र एकछिनपछि दुल्कीको चालमा दौडिरहेको घोडा बाबुछोराको सामुन्ने आएर टक्क अड्यो । १६ उसको बाबुले छोराको हातलाई झट्कारेर छुटाएर हडबडाएर दर्शन गऱ्यो । १७ घोडा हिनहिनायो । १८ राजाले घाडैबाट बोलिबक्स्यो, “ए मोतीलाल त्यो को नि ?” “प्रभु, छोरो ।” १९

हीरालालले बाबुको पिठ्युँमा अलि जोडले हिर्काएको चाल पायो र सँगसँगै बाबुको स्वर सुन्यो, ‘हेर ! दर्शन नगरेर ।’ २० उसले झटपट बाबुले झैं हत्केलालाई पुष्प- अञ्जुलीको आकार बनाउन खाजेर दर्शन गऱ्यो । २१

राजाको ओठ केही मुस्कायो । २२ “ए, छोरो त चलाक रहेछ, होइन र मोतीलाल ?” २३ घोडा दुल्कीको चालमा फेरी दौड्यो र पटाङ्गिनीको पारिपट्टि पुग्यो । २४

त्यसपछि ऊ दरबारमा बराबर जाने गर्न लाग्यो । २५ उसको बाबु जरसाहेबको बैठके । २६ उसको ठूलो राजा जरसाहेबको ठूलो छोरो भनेर चिन्यो, सानो राजा कान्छो छोरो । २७ उसले पटुकामा खुकुरी सिउरेको सारा आठ पहरियाहरूलाई चिन्यो । २८ नाक डल्लो ढोकेलाई चिन्यो, त्यस्तै कोही मोटो, कोही दुब्लो, कोही चिम्से, डोले, भान्छे बाहुन, सइस, गोठाला, ड्राइभर सबैलाई चिन्यो । २९ त्यहाँ सामेल हुने चाकडीबाजहरूलाई पनि चिन्यो । ३० उसले रानी साहेब, मैंसाबहरूलाई पनि चिन्यो र दरबारिया भाषा बोल्न पोख्त भयो । ३१ दरबारिया सोमत काइदा अदबमा बाकीफ भयो । ३२ रानी साहेबको पछि पछि चाँदीको करुवा समाएर हिंड्ने, त्यस्तै त्यसै पछि लाग्ने केटी सुसारे, त्यस्तै झ्यालबाट चियाएर हेर्ने केटी सुसारेहरूलाई देख्दा उसलाई अर्कै लोक लाग्थ्यो । ३३ त्यो लोक उसको (झुत्रोझाम्रो घर भएको) टोल भन्दा भिन्न लाग्थ्यो । ३४ त्यो लोक उसको आफ्नो मैलो-धैलो घरमा बस्ने मैलो-धैलो आमा-दिदि बहिनीको लोक भन्दा भिन्न थियो । ३५

ऊ राम्ररी ठूलो हुन नपाउँदै उसको बाबुको परलोक भयो । ३६ आमा रोएको उसलाई राम्ररी याद छ । ३७ पछि आमा पनि परलोक भई । ३८ त्यो पनि उसलाई राम्ररी याद छ । ३९ अब त्यो स्मृति मात्रै छ । ४० त्यो वेदना छैन त्यो स्मृतिमा ! बाबु परलोक भएपछि तेह्रौ दिनको श्राद्ध सिद्धयाको भोलिपल्ट ऊ दरबारमा गयो । ४१ रानी साहेबको खोपीमा ऊ पुग्यो । ४२ रानी साहेब बालिष्टमा जिउँ अड्याएर राज भएको थियो । ४३ मर्जिना नानी पनि त्यहाँ थिई र रानी साहेबको पाउ सुमसुमाइरहेकी थिइ । ४४ हीरालालले दर्शन गऱ्यो । ४५ उसलाई देख्दासाथ रानीसाहेबले एकछिन अचम्म मानेर उसलाई हेरिरहीबक्स्यो । ४६

"खोही छाड" रानीसाहेबले मर्जिना नानीको हत्केलाबाट आफ्नो पाउ हटाइबक्स्यो । ४७ "विचरा !" ४८ एकछिन खोपीभरि रानी साहेबको एक मात्र 'बिचरा' शब्द टम भरियो । ४९

"बिचरा ! बिचरा मोतिलाल त्यसै गयो हेर, यस्तो सानो केटाकेटीलाई बिचल्ली पारेर । ५० कति चाँडो गयो ।५१ बिचरालाई रोग पनि कस्तो लागेको ! ए के जाति के तेह्र नाम ? ५२ तेरो नाम के रे ?" ५३

२

हीरालालले बोल्न सकेको थिएन । ५४ उसको आँखामा आँसु टम्म भरिएको थियो । ५५ मर्जिना नानीले भनी, "हीरालाल ! प्रभु, यो हीरालले ।" ५६ "ए, हो हीरालाल ! बुझिस हीरालाल ! तँ यहीँ आइजा भोली देखिन् तँ यहीँ आइज ! तेरो बाबुको सट्टा तैँले काम गर् । ५७ म राजालाई बिन्ती गर्छु, होइन त मर्जिना ?"५८ मर्जिना नानीले झटपट भनी, "दर्शन गर बा । ५९ रुपियाँ छैन् ।" ६० अहिलेसम्म तलबल आँसुको बिचबाट रानीसाहेब र मर्जिना नानीको आकार-ढलमल-ढलमल भएको हीरालाले हेरिरहेको थियो । ६१ "रुपियाँ छैन क्यारे बिचरासँग ।" ६२

हीरालालले अचानक झस्केर कोटको भित्री खल्तीमा हात पसायो । ६३ आमाले उसलाई एक रुपियाँ बाहिर निस्केन, खल्तीको कुनामा अल्झिरह्यो । ६४ आमाले उसलाई एका रुपियाँ दिएकी थिई-के पर्ला के पर्ला भनेर । ६५

रुपियाँ उसको हातबाट छुटेर बिछ्यानको डमरकुमारीका तन्नमा गुडयो । ६६ हीरालालले यन्त्रवत् हात उठाएर दर्शन गऱ्यो । ६७ उसको आँखा त्यो सेतो डबलमाथि परि नै रहेको थियो । ६८ त्यो डबल एकछिन गुडेर डमर-कुमारीको बुट्टैबुट्टैमा अल्झेर थामियो । ६९

"टिप !" रानीसाहेबको सुस्त स्वर उसले सुन्यो । ७० "बिचरा, सानै छ बाबुले जस्तै के काम गर्ला ! तैपनि । ७१

हीरालाललाई एकछिन डभरकुमारीको बुट्टा र रुपियाँ एउटै ढिक्का भएको लाग्यो । ७२ तर उसले रुपियाँ टिप्यो । ७३

मर्जिना नानीले भनी, "बिस्तारै सिक्तै आउला प्रभु ! त्यो गङ्गाप्रसादको सङ्गतले सिकिहाल्ला ।" ७४

हीरालाल राम्ररी दरबारको मान्छे भयो आफ्नो बाबु मोतीलाल जस्तै । ७५ काम गर्दागर्दै उसको उमेर बढ्दै गयो र उसको बाबुको रूपमा राम्ररी बैठक हीरालाले भयो र कसैकसैको मुखमा ऊ बैठक दाइसमेत भयो । ७६ ऊ दरबारको प्रत्येक क्रियाकलापको जानकार भयो र उसले दरबारको मूक भाषासमेत बुझ्यो । ७७

ऊ खोपी सफा गर्थ्यो । ७८ जरसाहेबको पाउपोशमा रोगन लगाएर टल्काउँथ्यो र कहिलेकाहीँ पोशके नहुदाँ पोशाकेको कामसमेत गर्थ्यो । ७९ द्वारे आमाले हातमा थमाएको पोशकलाई जतनपूर्वक लिन्थ्यो र त्यसबाट आएको बासनाले अभिभुत हुन्थ्यो । ८० कहिलेकाहीँ जरसाहेब सामेलमा सवारी हुँदा उसले मोटरमा ड्राइभरको सिटसँगै बस्न पाउँथ्यो । ८१ उसको काखमा जरसाहेबके हीरापत्राले जडिजडाउ श्रीपेच रहेको काठको बाकस हुन्थ्यो । ८२ पूरा बफादार भएर उसले त्यो काठको बाकसलाई च्यापेको हुन्थ्यो । ८३

जरसाहेब,रानीसाहेब, ठूलो राजा, सानो राजा, मैसाब, नानी साहेब, द्वारे आमा, धाई बुबू, बज्यै, पुजारी बाजे, भान्छे बाहुन, खर्दासाहेब, कारिन्दा, आठपहरिया, ढोके, सङ्गीनधारी पहरा, डोले, गोठाला, नाइके, सइस, चाकडीबाजहरूको चहलपहल भएको विशाल ठूलो दरबार मानौं जीवित विराट्रूप हो र हीरालाल मुटुमा हात राखेर बस्ने आजीवन सेवक हो । ८४ यसबीत उसको बिहे भयो । ८५ जरसाहेबको मन पर्ने बैठक ऊ । ८६ उसलाई बिहे गर्न गाह्रो भएन । ८७ यो स्वास्नी उसकी भई । ८८ अहिले यही स्वास्नीको आँखाले उसलाई पछ्याइरहेछ । ८९ जवानीलाई घेरे पर पन्छाएर अर्द्धबैसे बेरूप अनुहारका दुइई आँखाले अहिले उसलार्य पछ्याइरहेछ । ९० दरबारको जस्तो मायाप्रीति नगरे पनि स्वास्नी आफ्नै एक अङ्गजस्तो लागेको थियो । ९१

दरबारको जस्तो आशक पनि उसले गर्न जानको थिइन् । ९२ दरबारमा जस्तो उसले कपालमा अलक पार्दिन । ९३ केटी सुसारेले जस्तो परीफ्रै श्रृङ्गार गर्नि, लालीपाउडर लगाउने आँभट सम्म पनि गर्दिन । ९४ अप्सराफ्रै साडी चिटिक्क पारेर लगाउँदिन, फरिया बेर्छे । ९५ हीरालालको पनि आफ्नो औकात थियो । ९६ केटी सुसारेको हाउभाउप्रति ऊ आकर्षित हुँदैनथ्यो ! उनीहरू अर्कै लोकका हुन् जहाँ उसको पँहुच छैन । ९७ राजाहरूले आफ्नै अघिल्तिर नानीसाहेबलाई च्यापेको देखे पनि उसको मानसिकता केही उद्धेलन हुँदैनथ्यो । ९८ ऊ चलहच गर्ने मूर्तिजस्तै थियो । ९९

'यो हीरालाल त साह्रै लाटोस के जन्तु हो कुन्नि ।" १०० हजुर ज्यान नानीले रोजलाई भनेको एक दिन उसले सुन्यो । १०१ हीराललाले ओठमा मुस्कान खेलेन । १०२ हजुर ज्यान नानीको आँखाको चमकले उसलाई स्पर्श गरेन । १०३

हीरालाल बिहान सबेरै उठेर दरबारमा जान्थ्यो । १०४ कहिले घरमा भातै खान आउँदैनथ्यो । १०५ कहिले राती सुत्नसमेत आँदैनथ्यो । १०६ दरबारको श्वास-प्रश्वासके ऊ एक अङ्ग भैसकेको थियो । १०७ उसका एक छोरी दुई छोरा भए । १०८ मानौँ खेतबारीमा उम्रेका रुख हुन् ती, स्वभाविक किसिमले हुर्कदै गए । १०९ उनीहरू हुर्कनमा केही अड्चन पैदा भएन जसरी ऊ हीरालालको उमेर चड्दै गयो जसरी उसकी स्वास्नीको अनुहारमा जवानीको रौनक हरायो । ११०

एक पेट खाएर औकातबमोजिमको राम्रै लुगा लगाएर हीरालालको जीवननिर्वाह भए नै रहेको थियो । १११ तर पछि जमानाले अर्कै रूप लियो ! यो उसको दोष थिएन । ११२ कसले सोचेको थियो यो सब हुन्छ भनेर ? कसले सोचेको थियो दरबारको त्यो दुर्गति हुन्छ भनेर ? कसले साचेको थियो जरसाहेब, रानीसाहेब नाममात्रको जरसाहेब, रानीसाहेब हुन्छ भनेर ? यो उसको दोष थिएनस समयको उलटपुलट । ११३ सपनामै नचिताएको राणाशाहीको अन्त्य भयो । ११४

३

क्रान्ति भयो । ११५ कांग्रसले राज गऱ्यो मामुलीसे मामुली मान्छे मन्त्री भए, पावरदार भए । ११६ अस्तिका कैदी हूलहूल मान्छे पछि लगाएर बाटोमा हिड्ने भए, मोटर चड्ने भए । ११७ हुँदाहुँदा एक दिन हर्षेको फुर्ती देखेर ऊ दङ्ग भयो । ११८ अस्तिसम्मको सिँगाने हर्षे अब हर्षबहादुर भयो र टमटम जुत्ता लगाएर जरसाहेबको खोपीभित्र पुग्यो र दर्शन नगरेर नमस्ते गऱ्यो । ११९ 'नमस्ते' गर्नासाथ जुत्तै नफुकालेर जरसाहेब राज भएको कौचमा ढेसिन पुग्यो । १२० जरसाहेबले हर्षेलाई 'तपाई' भनेर सम्बोधन गर्दा हीरालाललाई त्यही थचक्क बस्न मन लाग्यो । १२१ त्यस्तै हर्षेले जरसाहेबलाई 'हजुर' नभनेर 'तपाई' भनेको सुन्दा ऊ आत्तिएर त्यहाँबाट उम्कन खोज्यो । १२२ पछि धेरै बेरसम्म ऊ मनमनै कराइरह्यो, 'कस्तो बढेको मान्छे ! कस्तो बढेको मान्छे । १२३

तर हेर्दाहेर्दै त्यस्ता बढेका मान्छे झन्झन् ठूलाबडा हुँदै गए र त्यस्तो हेर्दाहेर्दै जरसाहेबको अनुहार निस्तेज हुँदै गयो, जरसाहेबको दाँत फुक्लिएको देखियो । १२४ रानीसाहेबको अनुहार चाउरिएको देखियो । १२५ हेर्दाहेर्दै मालिकहरू पैदलसमेत बाटोमा सवारी हुन लागे । १२६ सानो राजा गल्लीको ठिटोसँग कुममा कुम मिलाई हिड्न लागिबक्स्यो । १२७ मैसाब किताब बोकेर एक्लै स्कूल सवारी भयो । १२८ दरबारका केटी सुसारे घट्दै गए । १२९ तबेलको घोडा मर्‍यो, अर्को किनिएन, सइसले छोडेर गयो । १३० मोटर ग्यारेजमा थन्कियो । १३१ दरबारमा अब पल्टनिया पहरा छैन, आठपहरिया छैन । १३३ डोलेहरूलाई खेतको काममा फुर्सद भएन र जागीरु छोडेर हिंडे । १३४ ठाउँठाउँमा अनतराप खुस्केर दरबारको झ्याल-ढोका बाङ्गो देखियो । १३५ अब एउटा बूढो भान्छे बाहुन बाँकी रह्यो, एउटी लाटीजस्ती केटी, बूढी द्वारे आमा र धाईआमा बाँकी रहे ! हीरालाल बाँकी छ । १३६ धूलैधूलोको पत्रले छोपिएको मोटर ग्यारेजबाट एक दिन ढ्याचाले घिसारेर लग्यो । १३७

अब जरसाहेब रिटाएर जरसाहेब भैबक्स्यो । १३८ सामेलमा सवारी हुन परेन । १३९ ठूलो राजा पहाडको व्यारेकमा खटियो, उतै सवारी भयो । १४० ठूला मैसाब एक विदेशीसँग प्रेम विवाह गरेर बेपत्ता भैबक्स्यो । १४१ दरबारमा रहेको फर्निचर, कार्पेट, गलैंचा र थरीथरीको सरसामान धमाधम बिक्रि भयो । १४२ ती सामानलाई हीरालाले कति जतन गरेर सुमसुम्याएको थियो । १४३ बाहिरका मानिसले हानालुछ गरेर किनेर लगे । १४४

एक दिन त्यो ठूलो घर, त्यो ठूलो दरबार ड्वाङ्ड्वाङ्ती खाली भयो । १४५ सबै क्याप्पाभित्रैको सानो बङ्गलामा सरे । १४६ जरसाहेबहरूले, रानीसाहेबहरूले सरसामन बेचेर आएको पैसा केमा, कसरी खर्च गरिबक्स्यो त्यो हीरालालले अझै बुझ्न सकेको छैन । १४७ ती गहनागुरिया, ती जवाहरात कहाँ गए, कता गए, त्यो हीरालालले अझै बुझ्न सकेको छैन । १४८ क्याम्पाभित्रको जग्गाजमीन आठ आना, चार आना, रोपनी गर्दै धमाधम बिक्रि भयो । १४९ हीरालालको आँखाको सामन्ने टुक्राटुक्रा भयो र जतातततै पर्खालभित्रको घेरा लाग्यो । १५० इन्द्रचोक र असनका साहुहरूले तँछाड मछाड गर्दै किने । १५१ त्यस्ता साहूहरू जसलाई हीरालालले पहिले मान्छे नै गनेको थिएन । १५२ क्याम्पाभित्र सडकैसडकको जन्जाल बन्यो र नयाँ नयाँ बङ्गला धमाधम बस्न थाले । १५३ जरसाहेब राज भएको बङ्गला कुच्रिएको पुरानो खालको सानो देखियो । १५४ ती सब जग्गा बेचेर आएको पैसा पनि कता गायब भयो त्यो हीरालाले अझै बुझ्न सकेको छैन । १५५ एक दिन त्यो मुख्य विराट् रूपको सिङ्गै दरबार पनि बिक्यो । ठेकदारले जगैसमेत भत्कायो र इँटा, काठपात सबै ट्रकभरीभरी लादेर लग्यो । १५६ त्यो ठूलो, ठूलो दरबार रहेको जमीन खाली जमीनमा जगको टाटैटाटा मात्र रह्यो र त्यस्तै हीरालालको आँखामा दरबारको स्वप्निल अकृतिमात्र बाँकी रह्यो । १५७

एक दिन जरसाहेबको रक्सी ज्युनार हुँदाहुँदै मृत्यु भयो । १५८ जरसाहेब परलोक भैबक्स्यो । १५९ हीरालालले पहिलो पटक रानीसाहेबलाई कपाल फुलेकी कुप्री देख्यो ! सँगसँगै हीरालालको भयो । १६० उसले जरसाहेबसँग केही मागेको थिएन । १६१ जति बक्सन्छ त्यति लिइएको थियो, जे बक्सन्छ त्यो लिइएकोथियो । १६२ झन क्याम्प भित्रको जग्गा माग्ने कुरै भएन । १६३ त्यो उसको एकदम औकात बाहिरको थियो । १६४ जरसाहेबले रक्सीको सुरमा लागेको आबाजमा मर्जी भएको थियो, "हेर हीरालाल ! तलाई मैले अहिलेसम्म केही दिएको छैन । १६५ जे भए भए पनि त मेरो पुरानो मान्छे, तेरो बाबुको पालादेखि आफ्नो मान्छे । १६६ तलाई म दिन्छु । १६७ धन्दा नमान म दिन्छु ।" १६८ तर बक्सन नपाउर्दै जरसाहेब स्वर्गे । १६९ भयो ! रानी बर्षीभरी सेतो पोशाकमा राज हुन्थ्यो । १७० वर्षी सिद्धिनासाथ रानी साहेबमा अचानक परिवर्तन आयो । १७१ कपाल काटिसक्यो, बब हेयर राखिबक्स्यो । १७२ सेतो रौंलाई चिम्टाले टिपिबक्स्यो पाउडर लगाउन सुरु गरिबक्स्यो , १७३ एक दिन टाढाको जेठाज्यू नाता पर्नेकहाँ राज हुन सवारी भैबक्स्यो र फर्किबक्सेन । १७४ द्वारे आमा कुप्रेको जीउ सिएर रानीसाहेबको पछि पछि लागी । १७५ धाईआमा कहाँ गई हीरालाललाई थाहा छैन । १७६ त्यो रहेसहेको सानो बङ्गला पनि बिक्यो । १७७ हीरालाल आफ्नो घरको आफ्नै कोठैमा बसेको बस्यै भयो र धेरै दिनसम्म घरबाट बाहिर निस्केन ! ऊ पछि ज्वरोले निस्लोट भयो । १७८

यी सब हुनु हीरालालको दोष थिएन । १७९ उसको केको दोष ? तैपनि स्वास्नीको आँखाले उसलाई पछ्याइरहेछ । १८० नेपालमा समय बदलिनु, राणाजीलाई दशा लाग्नु, मालिकको त्यो हविगत हुनु उसको दोष होइन । १८१ आफ्नै पनि यो हविगत हुनु उसको आफ्नै दोष होइन । १८२ आफ्ना दोष किमार्थ हाइन ! जेठो छोरोले सात क्लाससम्म त पढ्यो । १८३ उसले त त्यो पनि पढेको छैन । १८४ तर उसले कमाएर खाएके थियो, छोरा छोरी हुर्काएकै थियो । १८५ छोरीको बिहे गरेर पठाएकै थियो । १८६ दुई जोई पोइ यो उमेरसम्म बाँचेकै छन् मेको त छैन । १८७ अब अहिले खर्चको हाहाकार भयो त भयो । १८८ के भयो त ठूलो छोरा छोरी स्वास्नी लिएर बाहिर बसेपछि उसको के लाग्छ ! कान्छो छोरा भाषा खोज्दाखोज्दै कलकत्ता पुगेपछि उसको के लाग्छ ! उसको बाबु मोतीलालले बैठके काम गर्‍यो । १८९ उसले पनि त सानैदेखिन् बैठके काम गर्‍यो । १९० उसले यसबाहेक अर्को काम जानेको पनि छैन । १९१ यो उमेरमा अर्कौ काम सिक्ने कुरै भएन, सकिदा पनि सकिदैन । १९२

हीरालाल घरबाट बाहिर निस्क्यो । १९३ स्वास्नीको पछयाएको आँखा अब असह्य भयो । १९४ हिड्दाहिड्दै नयाँसडकमा पुगिसकेको थियो । १९५ मोटरको ताँती ओहोरदोहोर गरिरहेको थियो । । १९६ उसले एकदम एउटा घरको भित्तामा अडेस लगायो, मानौं उसले भर्खर यतिका मोटर देख्यो, किसिम-किसिमका मोटर । १९७ उसले कानम हात पुर्‍यायो र कान थिच्न खोज्यो,

मानौ भर्खर मोटरको हर्नको खल्लिबल्ली सुनेको हो । १९८ उसले मान्छेहरूको अनुहार हेऱ्यो धेरै किसिमका मान्छे धेरै किसिको नाक आँखा । १९९

'उः त्यो टाढाबाट आइरहेको को हो ?" उसले आफैंलाई सोध्यो । २०० उसले चित्र खोजेर सतीक्ष्ण पारिपट्रिको पेटीमा टाढासम्म हेऱ्यो । २०१

"हो त्यो हरिमान । २०२ हरिमान त हो नि, कस्तो नचिनेको ?" उसले आफैंलाई जवाफ दियो । २०३ हरिमान मोटर भढेको थिएन, पैदल आइरहेको थियो । २०४ हरिमानको लवाइ, पूरा जीउ, सारा चालढाल र हिडाइले नै धनी मान्छे, एकदम धनी मान्छे । २०५ कुनै दिन केटाकेटी बखतमा होरालालको गुच्चा खेल्ने साथी थियो, चकली पापी गर्दै बाटोमा दगुर्ने साथी थियो । २०६ हरिमानसँगसँगै एउटी स्वास्नीमान्छे आइरहेको देखियो । २०७

"हो त्यो उसकी स्वास्नी हो, कस्तो नचिनको मैले ?" हीरालालले सुस्केरा हाल्यो । २०८

हीरालालले पारि पेटीम हेरि नै रह्यो, मानौं त्यो हेर्नु मात्र उसको एकमात्र काम हो । २०९ हरिमान र उसकी स्वास्नी नजीक-नजीक हुँदै आइरहेक थिए । २१० अब एकदम नजीक भयो वारिपारि मात्र ! एकदम नजीक मोटरको ताँतीले छेकेर पनि नछेकिने जस्तो, एकदम नजीक । २११ हरिमानको आँखाले पारिपट्टि यता हेऱ्यो, त्यो आँखा एकछिन हीरालालको अनुहारमा थामिएजस्तो भयो । तर थामिएन र अर्केतिर मुड्यो । २१२

"चिनेन !" हीरालालले मनमनै भन्यो । २१३ हरिनान हिड्दहिड्दै एकदम रोकियो र एक जना भान्छेसँग कुरा गर्न लाग्यो । २१४ उसकी स्वास्नी पनि कुरा सुन्न तल्लीन भई । २१५ हीरालालले हरिमानको झझल्को भइरहेको । २१७ टाउको हल्लाइ, च्यूडो झुकाइ कता-कता त्यस्तै-त्यस्तै हरिमान मुस्कायो । २१८ त्यो मुस्कान धप्पक्क बलेको उसलाई लाग्यो । २१९ कता कता जरसाहेब मुस्काएको उसलाई लाग्यो । २२०

हरिमान र उसकी स्वास्नी कुरा सिद्ध्याएर अघिल्तिर बढे । २२१ हीरालालले हिडाइको चाललाई हेरिरह्यो । २२२ त्यो यही हरिमान हो मिठ्ठूनिवास किन्ने दरबारजस्तै सिङ्गै मिठ्ठूनिवास किन्न, त्यसले चर्चेको जग्गा समेत किन्ने । २२३ त्यो मिठ्ठूनिवासको ग्यारेजभित्र दुई-तीन वटा मोटर ग्यारेज छ , राम्रो ठूलो फूलैफूल लटरम्म भएको बगैंचा छ । २२४ मानौं हरिमानको सम्पूर्ण व्यक्तित्वबाट आभा प्रस्फुटित भएको छ । २२५ हीरालाल निसास्एिर हेरिरह्यो । २२६ अचानक उसको खुट्टा चल्यो । २२७ दायाँ खुट्टा चल्यो, बायाँ खुट्टा चल्यो । २२८ ऊ हिड्यो । २२९ ऊ खिचियो , ऊ पारिपट्टि पेटितिर खिचियो । २३० मोटरको ताँतीको काप भित्र छिरेर पारिपट्टिको पेटिमा पुग्यो । २३१ अब ऊ हरिमानकी स्वास्नीको पछि पछि थियो । २३२ उसको गति तेज भयो र हरिमानको एकदम नजिक पुग्यो । २३३ त्यस्तै तेज गतिले हरिमान र उसकी स्वास्नीलाई उछिन्यो । र फर्केर हेऱ्यो । २३४ उसको ओठ ङिच्च हास्यो । २३५

सन्दर्भ ग्रन्थ सूची

पुस्तक सूची

अवस्थी, महादेव (२०६५, सम्पा.), **नेपाली कथा भाग २,** ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

आचार्य, कृष्णप्रसाद र कृष्णबहादुर बस्नेत (२०६२), **आधुनिक नेपाली उपन्यास र कथा,** काठमाडौँ : दीक्षान्त पुस्तक भण्डार ।

आचार्य, नरहरी र अन्य (२०६७ सम्पा.), **नेपाली कथा भाग १,** ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

कुँवर, उत्तम (२०५४), **स्रष्टा र साहित्य,** काठमाडौँ : ने. रा. प्र. प्र. ।

बराल, कृष्णहरि (२०६९), **कथा सिद्धान्त**, काठमाडौँ : एकता बुक्स ।

बराल, कृष्णहरि र नेत्र एटम (२०६३), **नेपाली कथा र उपन्यास**, काठमाडौँ : अक्सफोर्ड इन्टरनेशनल पब्लिकेशन ।

बराल, ईश्वर (२०५३, सम्पा.), **झ्यालबाट,** ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

बराल, ऋषिराज (२०५५, सम्पा.), **नेपाली कथा भाग ३,** ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

गोठाले, गोविन्द (२०५२), **बाह्र कथा,** ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

शर्मा, मोहनराज (२०४८), **शैली विज्ञान**, काठमाडौँ : ने.प्र.प्र. ।

.... (२०५५), **समकालीन समालोचना सिद्धान्त र प्रयोग**, काठमडौँ : रा.प्र.प्र. ।

.... (२०६६), **आधुनिक तथा उत्तराधुनिक पाठक मैत्री समालोचना,** काठमाडौँ : वयेस्ट प्रकाशन ।

श्रेष्ठ, दयाराम (२०६६), **अभिनव कथा शास्त्र,** काठमाडौँ : पालुवा प्रकाशन ।

..............., (२०६७, सम्पा.), **नेपाली कथा भाग ४,** ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

पत्रिका सूची

भट्टराई, घटराज (२०६४), गोविन्द गोठाले व्यक्ति र कृति **मधुपर्क**, वर्ष १०, अङ्क १०, पृ. ८१-८७ ।

समकालीन साहित्य, वर्ष १२, अङ्क ३, २०५९, पृ. २३१-२४८ ।

शोध सूची

कोइराला, पवित्रा (२०६३), *कथासङ्ग्रह कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन,* अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि., नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर ।

ढकाल, दीपकप्रसाद (२०६९), *मैनालीका कथाको सङ्कथन विश्लेषण,* अप्रकाशित दर्शनाचार्य शोधपत्र, त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर ।

शर्मा, शकुन्तला (२०६०), *कथैकथा कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन,* अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि., नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर ।